

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЕЗОНОВ ВІКТОР СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК 343.98

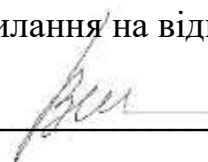
ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
(доктора наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В.С. Сезонов**

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Сезонов В. С. Правові та теоретико-методологічні засади криміналістичного документознавства. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2026.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – розроблено концепцію теоретико-методологічних та правових засад криміналістичного документознавства, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення доктринального, правотворчого та правозастосовного підходів до розуміння документа у кримінальному провадженні. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій.

Під криміналістичним документознавством запропоновано розуміти галузь криміналістичної техніки, яка вивчає поняття та зміст документів, способи їх виготовлення, практику їх використання зі протиправною метою, а також діяльність науковців, криміналістів, експертів та інших уповноважених осіб зі збирання, дослідження та оцінки документів із метою розслідування вчинених протиправних дій (осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення або проступки) та їх попередження.

Доведено, що електронним документом у процесуальному значенні слід вважати не тільки окремий електронний файл, що містить відомості, котрі мають значення для кримінального провадження, а й фізичний носій електронної інформації, що містить такий файл.

Доведено доцільність затвердження на законодавчому рівні єдиної методики проведення комплексної документознавчої експертизи в усіх галузях судочинства та закріплення її в Законі України «Про судову

експертизу», оскільки криміналістичні дослідження документів, що проводяться із залученням декількох об'єктів, вимагають звернення до спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки, якими у більшості випадків володіє один експерт (спеціаліст).

З метою усунення недоліків та неузгодженостей у порядку витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів як джерел доказів запропоновано доповнити частину 2 ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) текстом такої редакції: «Сторона обвинувачення здійснює витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок шляхом надсилання постанови, яка має відповідати вимогам, передбаченим ст. 110 КПК України. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службові та фізичні особи, яким надіслано постанову слідчого, дізнавача, прокурора про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання постанови надати слідчому, дізнавачу, прокурору витребувані речі, відомості, інформацію, документи та копії документів, крім відомостей із обмеженим доступом і документів, у яких міститься інформація з обмеженим доступом. Строк розгляду постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок може бути продовжено до десяти робочих днів, якщо витребування стосується надання значного обсягу інформації або потребує збору та перевірки інформації серед значної кількості даних, про що слідчого, дізнавача, прокурора письмово повідомляють не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання відповідної постанови з обґрунтуванням причин такого продовження. У процесі

тримання речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок слідчий, дізнавач, прокурор складає відповідний протокол. Невиконання постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження».

Констатовано, що зростання кількості випадків використання цифрових документів і швидкі темпи технологічних змін створили значні виклики для експертів. Однією з головних проблем є відповідність методів дослідження документів сучасним технологіям, згідно з якими вони створюються. Крім того, розвиток технології deepfake, яка використовує штучний інтелект для маніпулювання аудіо- та відеоконтентом, створює ще більше викликів для експертів та спеціалістів. Лише систематичне вдосконалення законодавства, а також зміна організації криміналістичного дослідження документів зі впровадженням нових методів та способів дослідження носіїв даних здатні запобігти розриву між якісною діяльністю експертів та діяльністю правопорушників щодо підробки й інших маніпуляцій із документами. Організаційні аспекти криміналістичного дослідження документів в Україні потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, необхідно дослідити різні аспекти роботи з електронною документацією, такі як аналіз електронного підпису, електронної пошти, ціль-даних та інших цифрових слідів; автоматизований аналіз документів: можливості та обмеження.

Під об'єктом криміналістичного документознавства доцільно розуміти документи та пов'язані з їх виготовленням та зміною конкретні предмети, речовини або процеси, які за допомогою криміналістичних засобів, методів та прийомів мають бути досліджені з метою пізнання їхніх сутності, закономірностей розвитку, ознак та властивостей.

Доведено, що важливим аспектом об'єкта криміналістичного документознавства є матеріальна природа об'єкта дослідження та його

інформаційна роль у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження. Документ є складним комплексним об'єктом криміналістичного документознавства, тому потребує дослідження не лише його матеріальна складова, але й змістовна (інформаційна).

Слід передбачити єдиний підхід до розуміння комплексної експертизи в усіх галузях судочинства, закріпивши його в Законі України «Про судову експертизу» і в такий спосіб запобігти плутанині в умовах конкуренції норм. Необхідність чіткого розрізнення понять комплексної судової експертизи як процесуальної категорії та комплексного експертного дослідження (або, іншими словами, комплексу досліджень) як сфери практичної діяльності є актуальною та потребує законодавчої підтримки. Криміналістичні дослідження документів, що проводяться із залученням декількох об'єктів, вимагають звернення до спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки, тобто одному експерту цілком під силу володіти всіма необхідними методиками. Тому достатньо затвердити їхній комплексний характер, здійснити розробку (або затвердження) відповідної методики та визнати в правовий спосіб доцільність здійснення цих досліджень одним експертом.

Проведене дослідження проблем криміналістичного документознавства свідчить про те, що, попри велику кількість наукових досліджень у цьому напрямі та систематичне застосування правового інституту криміналістичного документознавства на практиці, залишається чимало питань, які потребують вдосконалення або навіть додаткового дослідження. Зокрема, залишаються остаточно невирішеними, а отже, можуть стати предметом самостійних наукових пошуків, питання щодо розробки спеціального методичного забезпечення документування змісту криміналістичного дослідження, розроблення типових зразків документів, де мають фіксуватися виявлені фактичні дані, а також відображатися результати та наслідки застосування тих чи інших дій. Предметом криміналістичного документознавства є способи, засоби та методи дослідження документів та інформації у кримінальному провадженні з метою визначення авторів,

оригінальності, особливостей виготовлення чи написання, а також інших обставин, які мають значення для розслідування та встановлення істини у справі. Аналіз наукових позицій сучасних вчених дозволив констатувати, що система криміналістичного документознавства містить у собі криміналістичне дослідження текстів та техніко-криміналістичне дослідження документів. Також варто підкреслити, що криміналістичне документознавство як правова категорія має подвійну правову природу, адже, з одного боку, являє собою систему знань про документознавство, а з іншого – про криміналістичну техніку.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, експерт, спеціаліст, документ, криміналістична техніка, криміналістичне документознавство, судова експертиза, юридичне документознавство, взаємодія.*

SUMMARY

Sezonov V. S. Legal and theoretical and methodological foundations of forensic document science. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Dissertation for the doctor degree of legal sciences in specialty 12.00.09 – criminal process and forensics; forensic examination; operational and investigative activities. – Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2026.

The dissertation provides a theoretical generalization and proposes a new solution to the scientific problem – a concept of theoretical and methodological and legal foundations of forensic document science is developed, and the main directions for improving doctrinal, law-making and law enforcement approaches to understanding a document in criminal proceedings are developed on this basis. As a result of the study, a number of conclusions, proposals and recommendations are formulated.

Forensic document science is proposed to be understood as a branch of forensic technology that studies the concept and content of documents, methods of their production, the practice of their use for illegal purposes, as well as the activities of scientists, forensic scientists, experts and other authorized persons in collecting, researching and evaluating documents in order to investigate committed illegal actions (persons who commit criminal offenses or misdemeanors) and prevent them.

It is proven that an electronic document in the procedural sense should be considered not a separate electronic file containing information that is important for criminal proceedings, but also a physical carrier of electronic information that contains such a file.

The feasibility of approving a single methodology for conducting a comprehensive examination in all branches of justice has been proven, enshrining it in the Law of Ukraine «On Forensic Examination», since forensic studies of documents conducted with the involvement of several objects require recourse to

special knowledge in the field of forensic technology, which in most cases is possessed by one expert (specialist).

In order to eliminate the shortcomings and inconsistencies in the procedure for requesting necessary documents as sources of evidence from state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, officials and individuals by investigators, inquirers and prosecutors, it is proposed to supplement Part 2 of Article 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the following wording: «The prosecution shall request from state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, officials and individuals things, documents, information, expert opinions, audit opinions and inspection reports by sending a resolution that must meet the requirements stipulated in Article 110 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. State authorities, local governments, enterprises, institutions and organizations, officials and individuals who have been sent a resolution of an investigator, inquirer, prosecutor on the requisition of things, documents, information, expert opinions, audit opinions and inspection reports are obliged, no later than five working days from the date of receipt of the resolution, to provide the investigator, inquirer, prosecutor with the requisitioned things, information, information, documents and copies of documents, except for information with limited access and documents containing information with limited access. The term for consideration of a resolution on the requisition of things, documents, information, expert opinions, audit opinions and inspection reports may be extended up to ten working days if the requisition concerns the provision of a significant amount of information or requires the collection and verification of information among a significant amount of data, of which the investigator, inquirer, prosecutor shall be notified in writing no later than five working days from the date of receipt of the relevant resolution, with justification for the reasons for such an extension. In the process of holding things, documents, information, expert opinions, audit opinions and inspection reports, the investigator, inquirer, prosecutor draws up a corresponding protocol. Failure to comply with the resolution on the requisition of things, documents,

information, expert opinions, audit opinions and inspection reports is a basis for the prosecution to file a motion for the application of other measures to ensure criminal proceedings.

It was found that the increase in the use of digital documents and the rapid pace of technological change have created significant problems for experts. One of the main problems is the compliance of document examination methods with modern technologies in accordance with which they are created. In addition, the development of «deepfake» technology, which uses artificial intelligence to manipulate audio and video content, creates even more challenges for experts and specialists. Only systematic improvement of legislation, as well as changes in the organization of forensic examination of documents with the introduction of new methods and methods of examining data carriers, can prevent the gap between the high-quality activities of experts and the activities of offenders in forgery and other manipulations with documents. The organizational aspects of forensic examination of documents in Ukraine require further improvement. In particular, it is necessary to study various aspects of working with electronic documentation, such as the analysis of electronic signatures, e-mail, target data and other digital traces; automated document analysis: opportunities and limitations».

The object of forensic document science should be understood as documents and specific objects, substances or processes related to their production and modification, which should be investigated with the help of forensic means, methods and techniques in order to understand their essence, patterns of development, signs and properties.

It has been proven that an important aspect of the object of forensic document science is the material nature of the object of research and its informational role in establishing circumstances that are important for criminal proceedings. A document is a complex complex object of forensic document science, therefore not only its material component but also its content (informational) component requires research.

It is necessary to provide a single approach to understanding complex expertise in all branches of legal proceedings, enshrining it in the Law of Ukraine «On Forensic Expertise», and thus prevent confusion in conditions of competition of norms. The need to clearly distinguish between the concept of complex forensic examination as a procedural category and complex expert research (or, in other words, a complex of research) as a field of practical activity is relevant and requires legislative support. Forensic research of documents, carried out with the involvement of several objects, requires recourse to special knowledge in the field of forensic technology, that is, one expert is quite capable of owning all the necessary techniques. Therefore, it is enough to approve their complex nature, develop (or approve) the appropriate methodology and legally recognize the expediency of conducting these studies by one expert.

The conducted study of the problems of forensic document science indicates that despite the large number of scientific studies in this direction and the systematic application of the legal institute of forensic document science in practice, there remain many issues that require improvement or even additional research. In particular, the issues of developing a special methodological support for documenting the content of forensic research, developing typical document samples, which should record the identified factual data, as well as reflect the results and consequences of applying certain actions, remain unresolved, and therefore may become the subject of independent scientific research. The subject of forensic document science is the methods, means and methods of studying documents and information in criminal proceedings in order to determine the authors, originality, features of production or writing, as well as other circumstances that are important for the investigation and establishment of the truth in the case. Analyzing the scientific positions of modern scientists, it can be determined that the system of forensic document science includes forensic text research and technical-forensic research of documents. It is also worth emphasizing that forensic document science as a legal category has a dual legal

nature, because on the one hand it is a system of knowledge about document science, and on the other – forensic technology.

Keywords: *criminal proceedings, expert, specialist, document, forensic technique, forensic document science, forensic examination, legal document science, interaction.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Статті у фахових виданнях України категорії «Б»:

1. Сезонов В. С. Проблеми формування комплексних експертних досліджень у галузі криміналістичного документознавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 239–242.
2. Сезонов В. С. Проблеми криміналістичного дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2019. № 3 (65). С. 253–258.
3. Сезонов В. С. Особливості підготовки та призначення криміналістичної експертизи транспортних засобів та реєстраційних документів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 191–202.
4. Сезонов В. С. Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 133–140.
5. Сезонов В. С. Основи правового регулювання документообігу в Україні. *Scientific discussion (Praha, Czech Republic)*. 2020. Vol. 2. No 48. С. 44–53.
6. Сезонов В. С. Криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 245–254.
7. Сезонов В. С. Історико-правові засади формування системи правового регулювання документообігу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 178–183.
8. Сезонов В. С., Охріменко С. С., Антонюк О. В. Система криміналістичного документознавства: зарубіжний досвід. *International scientific journal «Internauka». Series : «Juridical sciences»*. 2021. № 1 (35). С. 89–97.

9. Сезонов В. С., Піддубна А. В. Проблемні питання збирання і використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 111–119.
10. Сезонов В. С. Поняття документа в юриспруденції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 200–208.
11. Сезонов В. С. Поняття документа в криміналістиці. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 215–224.
12. Сезонов В. С., Сезонова О. М. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 27. № 1. С. 40–47.
13. Литовченко В. П., Сезонов В. С., Диська Д. Г. Стандарти безпеки біометричних документів: реалізація в Україні та ЄС. *Академічні візії*. 2023. № 15. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/96>.
14. Кульчицький Т. Р., Ковальчук Ю. М., Сезонов В. С. Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України. *Академічні візії*. 2023. № 16. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/174>.
15. Скидан Р. О., Сезонов В. С., Ястремська Н. М. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку юридичного документознавства в Україні. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/254>.
16. Сезонов В. С. Об'єкти криміналістичного документознавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 248–260.
17. Сезонов В. С., Дікевич К. Г. Компонентний склад чорнил, фарб та барвників як важлива складова захисту документів від підробок. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 381–391.
18. Sezonov V. Forensic Examination of Documents Made in the Form of

Plastic Cards. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 1 (7). С. 121–127.

19. Щербаковський М., Сезонов В. Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 10–23.

*Статті в періодичних наукових виданнях,
що індексуються БД Scopus та Web of Science:*

20. Lohvynenko B. O., Sezonov V. S., Frantsuz-Yakovets T. A. Tendencies for the falsification of medicinal products in Ukraine: general analysis and areas of counteraction. *Wiadomości Lekarskie. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Lekarskiego*. 2019. T. LXXII. Nr 12. Cz. II. Grudzien. P. 2478–2483.

21. Кернякевич-Танасійчук Ю. В., Сезонов В. С., Ничитайло І. М., Савчук М. А., Царьова І. В. Проблеми криміналістичної ідентифікації почерку у судовій експертизі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 195–204.

22. Sezonov V. S., Fialka M. I., Poltavski E. M., Prokopenko N. M., Fomenko M. V. Forensic examination of electronic documents. *The Law, State and Telecommunications Review*. 2022. Vol. 14. No. 2. October. P. 81–93.

23. Yukhno O., Fedosova O., Martovytska O., Sezonov V., Sezonova I. Solving the Problem of Forensic Identification of a Person's Appearance Based on Video Materials: An Integrated Approach. *Law, State and Telecommunications Review*. 2023. Vol. 15. No. 1. P. 106–121. DOI : 10.26512/lstr.v15i1.43472.

24. Pyrih I., Sezonov V., Yefimov M., Oderiy O., Novikov V. Forensic Examination of Plastic Identification Documents. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15. No. 02. April-June. P. 17–32.

25. Sezonov V., Petrova I., Perlin S., Sezonova O., Piddubna A. Regulatory and Legal Regulation and Organization of Forensic Examination of Documents. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15. No. 03. July-September. P. 285–301.

26. Sezonov V., Yukhno O., Martovytska O., Hlobenko H., Strok I. The role of forensic expertise in the investigation of crimes related to forgery of digital documents and cryptocurrencies. *Revista Jurídica Portucalense*. 2025. No. 37. P. 235–261. DOI : [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(37\)2025.ic-11](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(37)2025.ic-11).

27. Sezonov V., Yukhno O., Poddubna A., Voronyi O., Shablysta O. Procedural Guarantees of the Rights of Experts and Specialists in the Collection and Use of Documents as Sources of Evidence in Criminal Proceedings. *International Annals of Criminology*. 2025. Vol. 63. Issue 4. December. P. 689–710. DOI : <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10096>.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Сезонов В. С. Дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби: експертно-криміналістична характеристика. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : зб. тез доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення університету* (м. Харків, 22 лист. 2019 р.). Харків, 2019. С. 417–420.

29. Сезонов В. С. Аспекти криміналістичного дослідження пластикових документів на транспортні засоби. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 29 трав. 2020 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 199–201.

30. Сезонов В. С. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за підробку документів. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 21-22 серп. 2020 р.) Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 21–25.

31. Сезонов В. С. Аспекти правового регулювання документообігу в Україні. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матеріали*

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 451–455.

32. Сезонов В. С. Особливості отримання зразків для криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 369–371.

33. Сезонов В. С. Сучасні проблеми криміналістичної ідентифікації електронного документа. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 26 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 339–341.

34. Сезонов В. С. Криміналістична характеристика підробки свідощтв про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження : матеріали круглого столу* (м. Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 253–255.

35. Сезонов В. С. Аспекти правових та організаційних засад збирання та використання електронних документів як джерел доказів. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 17 черв. 2021 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. С. 193–195.

36. Сезонов В. С. Криміналістичне дослідження документів: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 324–326.

37. Сезонов В. С. *Юридичний документ як спеціальний науковий термін. Термінознавство: традиції та перспективи розвитку : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 15 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 46–47.

38. Сезонов В. С. Аспекти збирання і використання документів як джерел доказів. *Modern research in world science : the 5th International scientific and practical conference* (Lviv, Ukraine, August 7-9, 2022). Lviv, 2022. С. 1016–1019.

39. Сезонов В. С. Криміналістична характеристика розкрадань у сфері обігу криптовалют. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 25 лист. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 375–377.

40. Сезонов В. С. Теоретичні та прикладні криміналістичні дослідження в умовах війни (український досвід техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації). *Innovations and Prospects for the Development of Science and Technology in the 21st Century: Challenges of the Future : materials of the International scientific conference* (Poland, December 25, 2022). Lodz, 2022. С. 167–171.

41. Сезонов В. С. Суб'єкти криміналістичного документознавства. *Правовий дискурс : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закл. вищ. освіти* (м. Черкаси, 12 жовт. 2023 р.) Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2023. С. 224–225.

42. Сезонов В. С. Судове документознавство: окремі питання процесуальної регламентації. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 лют. 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 227–230.

43. Сезонов В. С. Аспекти техніко-криміналістичного дослідження електронних документів. *Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю від дня народження Процевського О. І., присвячено до 220-ї річниці з дня заснування університету* (м. Ломжа, Республіка Польща; м. Харків, Україна, 29 бер. 2024 р.). Ломжа ; Харків : MANS ; ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 490–493.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА.....	32
1.1. Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки.....	32
1.2. Поняття документа в юриспруденції та криміналістиці.....	49
1.3. Система криміналістичного документознавства.....	78
1.4. Криміналістична класифікація документів.....	91
Висновки до розділу 1.....	104
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА.....	107
2.1. Основи правового регулювання документообігу в Україні.....	107
2.2. Правові та організаційні засади збирання та використання документів як джерел доказів.....	129
2.3. Нормативно-правова регламентація та організація криміналістичного дослідження документів.....	141
2.4. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій прав експерта і спеціаліста під час збирання та використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні.....	149
Висновки до розділу 2.....	175
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА.....	178
3.1. Об'єкти криміналістичного документознавства.....	178
3.2. Завдання криміналістичного документознавства.....	190

3.3. Методи криміналістичного документознавства.....	194
Висновки до розділу 3.....	197

РОЗДІЛ 4. ТЕХНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ.....	200
4.1. Технології почеркознавчого дослідження документів.....	200
4.2. Технології технічного дослідження документів.....	203
4.3. Технології лінгвістичного дослідження документів.....	226
4.4. Технології комплексного дослідження документів.....	246
Висновки до розділу 4.....	252

РОЗДІЛ 5. ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА.....	254
5.1. Криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів.....	254
5.2. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених на пластиковій основі	264
5.3. Криміналістичне дослідження електронних документів.....	272
Висновки до розділу 5.....	288

ВИСНОВКИ.....	291
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	304
ДОДАТОК.....	343

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Однією з головних засад кримінального провадження чинний КПК України визначив верховенство права, що зумовлює потребу в дотриманні всіх процедур щодо документального оформлення кожного зареєстрованого випадку вчинення кримінального правопорушення, що, у свою чергу, акцентує на особливій ролі документа в кримінальному провадженні. У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій розуміння документа зазнало суттєвих змін, що потрібно враховувати при експертному вивченні того чи іншого документа в кримінальному провадженні.

В умовах, коли в кримінальному провадженні дедалі активніше покладаються на експертні висновки та спеціальні знання, особливої важливості набуває питання гарантії захисту прав експертів та спеціалістів. Це підкреслюється необхідністю підвищення рівня доброчесності та прозорості судової системи, зокрема, з огляду на специфіку труднощів воєнного стану в Україні (включно з переслідуванням за вчинення воєнних злочинів в умовах збройного конфлікту в державі). Забезпечення процесуальних прав для експертів та спеціалістів дозволяє не лише захистити їхні права, але й сприяє зміцненню законності та справедливості кримінального процесу. Це, у свою чергу, є запорукою довіри громадськості та дотримання принципу верховенства права.

Саме криміналістичне документознавство як галузь криміналістичної техніки покликане забезпечити підґрунтя використання інформації, що міститься в документах. Про це додатково свідчить постійно зростаюча кількість експертиз та експертних досліджень, що проводиться різними експертними установами, причому судово-технічні експертизи документів складають не менш ніж 5 % від загальної кількості призначених експертиз.

Варто зазначити, що різні аспекти як криміналістичного

документознавства, так і використання спеціальних знань у кримінальному провадженні відображено у працях В. Арешонкова, Л. Ароцкера, В. Басая, І. Басистої, В. Бахіна, В. Берназа, П. Біленчука, Т. Варфоломеевої, О. Ващук, А. Волобуєва, В. Галагана, В. Гончаренка, І. Гори, В. Гусевої, В. Дрозд, О. Дуфенюк, С. Євдокіменко, В. Журавля, А. Іщенко, Н. Клименко, О. Ковальнової, І. Когутича, О. Колесніченка, В. Колмакова, В. Коновалової, І. Котюка, В. Кузьмічова, В. Лисенка, В. Лисиченка, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, Г. Матусовського, Ю. Мирошніченка, С. Мінченка, О. Одерія, І. Петрової, І. Пирога, В. Плетенця, О. Пчеліної, М. Салтевського, М. Сегая, Е. Сімакової-Єфремян, Г. Спіциної, Р. Степанюка, В. Стратонова, О. Тарасенка, В. Тіщенко, Л. Удалової, П. Цимбала, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Черноус, В. Шевчука, В. Шепітька, М. Щербаковського, Б. Щура, В. Юсупова та низки інших вітчизняних учених-криміналістів.

На рівні докторських дисертацій варто відмітити роботу А. Коваленка «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», захищену в м. Харків у лютому 2026 р., а також кандидатських – О. Воробей «Криміналістичне дослідження паперових грошей України» (м. Київ, 2004 р.); О. Кобилянського «Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту» (м. Київ, 2007 р.); О. Шведової «Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій» (м. Київ, 2006 р.) та С. Гонгала «Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку» (м. Київ, 2013 р.).

Водночас у дисертаціях та інших розробках названих авторів, на яких ґрунтується дослідження правових та теоретико-методологічних засад криміналістичного документознавства, містяться лише окремі напрями наукових основ використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, криміналістичне документознавство не було предметом окремого монографічного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження підготовлено відповідно до: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021); Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12.01.2011 № 24/2011); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2025–2029 рр., затвердженої наказом МВС України від 21 травня 2024 р. № 326.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне наукове розв'язання проблеми правових та теоретико-методологічних засад криміналістичного документознавства на доктринальному, законодавчому та правозастосовному рівнях і формування на цій основі нових підходів до розуміння документа у кримінальному провадженні.

Поставлена мета зумовила вирішення таких *завдань*:

- описати генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки;
- визначити поняття документа в юриспруденції та криміналістиці;
- охарактеризувати систему криміналістичного документознавства;
- провести криміналістичну класифікацію документів;
- визначити основи правового регулювання документообігу в Україні;
- проаналізувати правові та організаційні засади збирання та використання документів як джерел доказів;
- охарактеризувати нормативно-правову регламентацію та

організацію криміналістичного дослідження документів;

- вивчити зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій прав експерта і спеціаліста під час збирання та використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні;

- визначити об'єкти криміналістичного документознавства;
- сформулювати завдання криміналістичного документознавства;
- охарактеризувати методи криміналістичного документознавства;
- вивчити технології почеркознавчого, технічного, лінгвістичного та комплексного дослідження документів;

- описати криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів;
- розкрити криміналістичне дослідження пластикових документів;
- розкрити криміналістичне дослідження електронних документів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері використання наукових положень та технічних засобів, прийомів і методів, спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження доказів із метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Предмет дослідження складають правові та теоретико-методологічні засади криміналістичного документознавства.

Методи дослідження. Для проведення дослідження використовувалися такі методи наукового пізнання: *діалектичний* – при описанні правових та теоретико-методологічних засад криміналістичного документознавства як розділу криміналістики (у всій роботі); *історико-правовий* – при описі генезису криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки (підрозділ 1.1); *порівняльний* – під час дослідження нормативно-правових актів України та ЄС відбувалося їх зіставлення між собою (підрозділ 2.4); *формально-юридичний* – при опрацюванні положень чинного вітчизняного законодавства щодо правового регулювання документообігу у кримінальному судочинстві (розділ 2); *формально-логічний* – дозволив визначити методологічні засади криміналістичного документознавства (розділ 3); *прогнозування* – при визначенні технологій

криміналістичного дослідження документів (розділ 5); *статистичні* методи – використано для вивчення емпіричної бази дослідження та ін.

Теоретичне підґрунтя дисертації становлять праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених у сфері кримінальної юстиції, судової експертології, різних галузей права, філософії тощо.

Нормативну базу дослідження складають положення Конституції України та чинного законодавства з акцентом на кримінальне процесуальне законодавство України, а також спеціальні нормативно-правові акти, які регламентують використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Емпіричною основою дисертації є результати узагальнення діяльності експертних установ МВС України та Міністерства юстиції України, результати узагальнення оперативної та судово-слідчої практики, зокрема матеріалів 564 кримінальних проваджень за фактами вчинення різних видів кримінальних правопорушень протягом 2015–2025 рр., а також 573 електронних копій вироків судів першої та апеляційної інстанцій, в яких проводились різні види судово-технічної експертизи документів, опублікована практика Верховного Суду та Європейського суду з прав людини. Окрім цього, проаналізовано результати анкетування та інтерв'ювання 182 працівників прокуратури; 456 слідчих, 75 спеціалістів-криміналістів, 379 працівників оперативних підрозділів Національної поліції України; 78 працівників Експертної служби МВС. Під час проведення дослідження використано власний досвід роботи в експертних установах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим комплексним, системним монографічним дослідженням правових та теоретико-методологічних засад криміналістичного документознавства, в якому:

уперше:

– розроблено концепцію теоретико-методологічних та правових засад криміналістичного документознавства, а також вироблено на цій основі

напрями вдосконалення доктринального, правотворчого та правозастосовного підходів до розуміння документа у кримінальному провадженні;

– криміналістичне документознавство пропонується розуміти у двох значеннях: теоретичному – як галузь криміналістичної техніки, що вивчає поняття та зміст документів, способи їх виготовлення, практику використання з протиправною метою, засоби, прийоми та методи виявлення змін початкового змісту документів, особливості почерку людини, та праксеологічному – як діяльність слідчих, спеціалістів-криміналістів, експертів та інших уповноважених осіб зі збирання, дослідження, оцінки та використання інформації, що міститься у документах, із метою забезпечення швидкого та повного розслідування кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які їх вчинили, формування доказової бази;

– доведено, що об'єктом криміналістичного дослідження цифрових (електронних) документів є не тільки окремий електронний файл, що містить відомості, які мають значення для кримінального провадження, а й фізичний носій електронної інформації, що містить такий файл;

– на основі розмежування комплексної судової експертизи як процесуальної категорії та комплексного експертного дослідження документів доведено доцільність затвердження на законодавчому рівні єдиної методики проведення комплексної документознавчої експертизи незалежно від галузі судочинства та закріплення цього положення у Законі України «Про судову експертизу»;

– незважаючи на те, що криміналістичне дослідження документів у багатьох випадках є багатооб'єктним та проводиться із залученням різних видів спеціальних знань (техніко-криміналістичних, почеркознавчих, лінгвістичних, авторознавчих тощо), запропоновано проводити означене дослідження за єдиною методикою й одним експертом, оскільки вказані галузі спеціальних знань фактично споріднені та є галузями криміналістичної техніки;

– з метою усунення недоліків та неузгодженостей у порядку витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів як джерел доказів запропоновано доповнити частину 2 ст. 93 КПК України положенням щодо порядку витребування документів, що здійснюється за постановою слідчого, з обов'язковою вказівкою на строки її виконання: не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання постанови і до десяти робочих днів, якщо витребування стосується надання значного обсягу інформації або потребує збору та перевірки інформації серед значної кількості даних, про що слідчий складає відповідний протокол;

удосконалено:

– криміналістичне вчення про те, що загалом документ є обов'язковим та невід'ємним елементом будь-якої діяльності (управлінської в цілому чи певної, галузевої), у якому певним способом (графічним (писемним), усним (словесним), картографічним, топографічним, стенографічним, живописним, нотним, образотворчим, аудіовізуальним тощо) зафіксовано інформацію на матеріальному носії (як-от: папір, фото-, відео-, аудіоносій, фото-, кіноплівка, фото-, кінокадр, електронний накопичувач інформації (flash-карта), диск, дискета, касета, перфокарта тощо);

– наукові погляди стосовно документа як матеріального об'єкта, що є одним із процесуальних джерел доказів, спеціально створений із метою збереження інформації, зафіксованої за допомогою письмових знаків, звуків, зображення тощо, який може бути використаний як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження та мають значення для нього, який відповідає вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності;

– рекомендації щодо використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у формі залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій та проведення експертизи;

дістало подальшого розвитку:

– твердження про те, що розвиток технології deepfake, яка використовує штучний інтелект для маніпулювання аудіо- та відеоконтентом, створює ще більше викликів для експертів та спеціалістів, що вимагає подальшого вдосконалення організаційних аспектів криміналістичного дослідження документів в Україні в частині роботи з електронною документацією, таких як аналіз електронного підпису, електронної пошти, ціль-даних та інших цифрових слідів, автоматизованого аналізу документів;

– положення про те, що предметом самостійних наукових пошуків має стати питання щодо розробки спеціального методичного забезпечення документування змісту криміналістичного дослідження, розроблення типових зразків документів, де мають фіксуватися виявлені фактичні дані, а також відображатися результати та наслідки застосування тих чи інших дій;

– рекомендації щодо виявлення, фіксації та попереднього дослідження документів, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій, та використання слідової інформації, що в них міститься, для встановлення та розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, висунення версій та планування розслідування.

Особистий внесок здобувача. Дисертація підготовлена її автором самостійно. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, є значний внесок здобувача. Зокрема, у роботах: Сезонов В. С., Охріменко С. С., Антонюк О. В. Система криміналістичного документознавства: зарубіжний досвід – автором здійснено аналіз криміналістичного документознавства в країнах ближнього зарубіжжя; Сезонов В. С., Піддубна А. В. Проблемні питання збирання і використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні – автором систематизовано проблеми використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні; Сезонов В. С., Сезонова О. М. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки – автором

охарактеризовано методи дослідження та сформульовано висновки; Литовченко В. П., Сезонов В. С., Диська Д. Г. Стандарти безпеки біометричних документів: реалізація в Україні та ЄС – автором показано реалізацію в Україні стандартів безпеки біометричних документів; Кульчицький Т. Р., Ковальчук Ю. М., Сезонов В. С. Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України – автором окреслено шляхи використання такого досвіду в Україні; Скидан Р. О., Сезонов В. С., Ястремська Н. М. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку юридичного документознавства в Україні – автором окреслено значення юридичного документознавства для кримінального провадження; Сезонов В. С., Дікевич К. Г. Компонентний склад чорнил, фарб та барвників як важлива складова захисту документів від підробок – автором сформульовано висновки; Щербаковський М., Сезонов В. Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань – автором визначено особливості дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань; Lohvynenko V. O., Sezonov V. S., Frantsuz-Yakovets T. A. Tendencies for the falsification of medicinal products in Ukraine: general analysis and areas of counteraction – автором описано способи фальсифікації лікарських засобів; Кернякевич-Танасійчук Ю. В., Сезонов В. С., Ничитайло І. М., Савчук М. А., Царьова І. В. Проблеми криміналістичної ідентифікації почерку у судовій експертизі – автором сформульовано висновки; Sezonov V. S., Fialka M. I., Poltavski E. M., Prokopenko N. M., Fomenko M. V. Forensic examination of electronic documents – автором охарактеризовано методи дослідження та сформульовано висновки в частині практичних рекомендацій; Yukhno O., Fedosova O., Martovytska O., Sezonov V., Sezonova I. Solving the problem of forensic identification of a person's appearance based on video materials: an integrated approach – автором описано криміналістичну ідентифікацію зовнішності людини за відеоматеріалами; Pyrih I., Sezonov V., Yefimov M., Oderiy O., Novikov V. Forensic examination of plastic identification documents –

автором здійснено огляд судової практики; Sezonov V., Petrova I., Perlin S., Sezonova O., Piddubna A. Regulatory and legal regulation and organization of forensic examination of documents – автором описано організацію судово-медичної експертизи документів; Sezonov V., Yukhno O., Martovytska O., Hlobenko H., Strok I. The role of forensic expertise in the investigation of crimes related to forgery of digital documents and cryptocurrencies – автором сформульовано висновки в частині криптовалюти; Sezonov V., Yukhno O., Poddubna A., Voronyi O., Shablysta O. Procedural guarantees of the rights of experts and specialists in the collection and use of documents as sources of evidence in criminal proceedings – автором описано особливості захисту прав експерта та спеціаліста.

Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертаційному дослідженні не використовувалися. Наукові результати та висновки, які виносилися на захист кандидатської дисертації, повторно на захист не виносяться.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони використовуються та можуть бути застосовані у:

– *науково-дослідній сфері* – під час подальших досліджень проблем використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві;

– *правотворчості* – для вдосконалення законодавчих актів, що регулюють використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві;

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності проведення судово-технічних експертиз документів у кримінальних провадженнях;

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень» та відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднено дисертантом на таких всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: Харківський національний університет

внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) (м. Харків, 22 листопада 2019 р.); Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи (м. Одеса, 29 травня 2020 р.); Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах: (м. Запоріжжя, 21–22 серпня 2020 р.); Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) (м. Харків, 20 листопада 2020 р.); Актуальні питання криміналістики та судової експертизи (м. Київ, 19 листопада 2020 р.); Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи (м. Харків, 26 листопада 2020 р.); Проблеми теорії та практики кримінального провадження (м. Харків, 17 червня 2021 р.); Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення (м. Дніпро, 17 червня 2021 р.); Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.); Термінознавство: традиції та перспективи розвитку (м. Харків, 15 грудня 2021 р.); Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану (м. Харків, 25 листопада 2022 р.); *Innovations and Prospects for the Development of Science and Technology in the 21st Century: Challenges of the Future Materials International scientific conference* (Poland, December 25, 2022); Правовий дискурс (м. Черкаси, 12 жовтня 2023 р.); 30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення (м. Одеса, 15 лютого 2024 р.); Актуальні проблеми приватного та публічного права (м. Ломжа, Республіка Польща; м. Харків, Україна, 29 березня 2024 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, висвітлено в 19 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 8 статтях, опублікованих у виданнях, які включені до наукометричних баз даних Web of Science Core Collection, Scopus, 16 працях апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, п'яти розділів, що об'єднують 18 підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатка. Загальний обсяг дисертації становить 348 сторінок, з яких основного тексту – 284 сторінки. Список використаних джерел налічує 351 найменування і займає 39 сторінок. Додаток розміщено на 6-х сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

1.1. Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки

Основною рисою комунікаційної системи правової сфери є превалювання документознавчого аспекту завдяки документальному відображенню і поширенню правової інформації як основного способу передачі цієї інформації; застосуванню функціональних стилів, поєднання яких створює феномен документальності мовного вираження правової думки. На цьому тлі актуалізується питання вивчення документаційного забезпечення правничої сфери, з'ясування його природи та властивостей, що уможливить виділення комунікативних напрямів його вдосконалення та їх реалізацію [200, с. 45]. Згідно з Державним стандартом України 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» діловодство – це сукупність процесів, що забезпечують документування управлінської інформації та організацію роботи зі службовими документами [49]. Отже, згідно з цією дефініцією відповідні потреби документаційного забезпечення правової сфери задовольняються в процесі документування інформації правового характеру та організації роботи з юридичними документами. Документознавство є похідною наукою від діловодства, оскільки спочатку виник документ, а вже потім наука, яка його вивчає. Так, Н. Черняк та А. Гаркуша, даючи оцінку поняттю юридичного документознавства, визначили, що це система науково обґрунтованих засад щодо юридичної техніки та лінгвістичних вимог до створення юридичних документів [202]. Аналогічне визначення цьому поняттю наводить також І. Царьова. Додатково авторка зазначає, що юридичне документознавство – це юридико-

лінгвістична дисципліна, що вивчає правові, мовні та технічні норми документотворення, правила документообігу, оперативне та архівне зберігання документів. Об'єктами вивчення цієї навчальної дисципліни є документ, система документації, організаційні принципи й технологія документаційного забезпечення юридичної діяльності, заснована як на традиційних методах роботи з документами, так і на застосуванні комп'ютерної техніки [200, с. 7–8].

Юридичне документознавство – відносно нова сфера наукової діяльності, яка є складовою документознавства загалом. Документознавство як наука, що узагальнює сукупність знань про документ, пройшла у своєму розвитку декілька етапів. С. Кулешов визначив конкретні етапи розвитку цієї науки, котрі розглянемо у таблиці 1. Для повного формування уявлення про юридичне документознавство в Україні та становлення його як наукового інституту доречно буде звернутися до історичного початку виникнення саме такого наукового явища, як документознавство.

З давніх часів наші предки використовували різноманітні носії інформації, як-от то: пальмове листя, бамбук, папірус, кістки тварин, щитки черепахи, кору, камінь [90, с. 201]. Внаслідок поширення писемності у світі з'явилася можливість письмово фіксувати угоди, які укладали між племінними та державними утвореннями, торговельні угоди й інші господарські дії, що надавало їм правового змісту та дозволяло зберігати інформацію як на державному рівні, так і в приватних структурах. Першими письмовими документами, знайденими археологами, були тексти законів, створені за часів правління давньовавилонського царя Хаммурапі. Вони вибиті на кам'яному стовпі клинописом [28, с. 308].

Від самого початку зародження фіксації інформації, яка мала діловий характер, визначаються ознаки засвідчення документа, тобто підтвердження його справжності, а відповідно, надання йому юридичної сили, що виявилось у наявності відбитка особистої печатки власника. Згідно з історичними даними процедура затвердження документа печаткою на глиняних табличках

була розповсюдженою. Це надало дослідникам підставу дійти висновку про наявність цього атрибуту майже в усього населення Стародавнього Сходу, окрім найбільш бідніших верств. Із зазначеного вбачається, що тогочасні покоління розуміли важливість культури документування та засвідчення документів, оскільки на знайденій у Стародавньому Вавилоні спеціальній табличці занотовані факти втрати печатки власниками [43, с. 15–16].

Значної динаміки у своєму розвитку документознавство набуло після винайдення паперу на Далекому Сході в Китаї. В окремих країнах, зокрема Стародавньому Римі, почало діяти чітке правило – написання законів виключно на папері. Загалом, як свідчить історія, перші документи склалися саме для фіксації законів та міждержавних угод. Наприкінці XIV ст. папір став широко використовуватися для документів та кодексів, а в XV ст. почав успішно конкурувати з пергаментом та з часом витіснив його [94, с. 201]. Становлення та розвиток документознавства в Україні можна пов'язати з епохою Київської Русі, адже саме у цей час з'являються перші юридично значущі документи. Так, у результаті тривалого розвитку східнослов'янських племен утворилася Давньоруська держава – колыска української писемності та документознавства. Процес державотворення Давньоруської держави був нерозривно пов'язаний із переписуванням літературних творів, як-от «Слово о полку Ігоревім», легенд, релігійних міфів тощо.

Водночас необхідність у створенні юридичних документів у Київській Русі була нерозривно пов'язана зі становленням інституту приватної власності та спричиненою цим процесом майновою нерівністю. Саме у Давньоруській державі з'являються такі юридичні документи, як: заповіт, запис боргів, торговельні угоди, контракти тощо. Ці важливі документи потрібно було ретельно зберігати та систематизувати. Відомо, що за часів Ярослава Мудрого найдавніші грамоти та договори Київської Русі з іншими країнами зберігали в Михайлівському приділі Софійського собору. Одне з найвідоміших і найбільших зібрань ділових паперів зберігав Києво-Печерський монастир [43, с. 20]. До документів Давньоруської держави

можна віднести княжі та церковні устави, княжі «уроки». Зокрема, Княжі устави містили у собі певні правила, подяки та внутрішньодержавні норми. Так, із «Руської правди» було запозичено звід законодавчих актів давньослов'янського права, який знайшов своє місце в Уставі Володимира Мономаха. Постанови князів фінансового характеру, зокрема щодо податків, данини, судових стягнень, містилися у княжих «уроках». Неоцінним здобутком в історії українського юридичного документознавства є найдавніший літопис «Повість временних літ». Саме цей документ містив інформацію про перші міжнародні акти – договори Київської Русі з іноземними державами. А у договорі 971 р. зафіксовано текст язичницької присяги руських князів і їхньої дружини [12, с. 310].

Важливий факт у дослідженні юридичного документознавства виявив М. Будзієвський, який вивчав питання юридичного документознавства саме у контексті криміналістичного документознавства. Зокрема, автор дав окрему оцінку першому у історії України експертному висновку. Так, у криміналістичній історіографії наведено багато прикладів донаукового вітчизняного і зарубіжного досвіду судового дослідження письмових документів, яке призначалось у разі сумніву в їхній достовірності. Саме почерк був основним предметом цих досліджень. Такі судові документи, як протоколи, містили відомості про «досвідчених у звірянні почерків осіб». Зокрема, за доби Київської Русі відповідними особами зазвичай були «дяки і подьячі великі мастаки записувати судні справи у наказах». Цих праотців сучасних експертів-почеркознавців потім змінили секретарі «присутніх місць», писарі, вчителі краснопису – каліграфи. У своїх висновках вони спиралися на особистий досвід і власні суб'єктивні уявлення. Як результат, виникали непоодинокі для таких «експертиз» помилки, а то і зловживання через те, що дослідження, які проводилися, не підкріплювалися науковими даними і методами [12, с. 225].

Наступним важливим етапом у становленні юридичного документознавства в Україні став період виникнення та поширення

магдебурзького права. Одним із перших документів зазначеної доби став Статут, укладений у XIII ст. в м. Магдебурзі, який широко використовували в інших містах Європи. Магдебурзьке право встановлювало порядок виборів і функції органів місцевого самоврядування, суду, ремісничих цехів, купецьких об'єднань, а також регулювало питання торгівлі, спадкування, опіки тощо. Всі зазначені правила узагальнювалися у відповідних юридичних документах [30, с. 38]. Магдебурзьке право з'явилося на Русі разом із німецькими колоністами, яких запрошував король Данило та його наступники. Німці отримали право організовувати в галицьких і волинських містах самоврядні громади (війтівства) з автономними судово-адміністративними інституціями. Відомо про існування в 1287 р. війтівств у Львові, Володимирі, Кам'янці-Подільському і Луцьку, згодом в інших великих містах Галицько-Волинської держави – Сяніку, Галичі, Ярославі, Перемишлі. В ті часи магдебурзьке право застосовували в руських містах тільки частково, серед німецької людності [42, с. 255].

За часів Національно-визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького було диференційовано документальні джерела, збільшено їхню загальну кількість. Державність гетьманської України визначала походження та зміст документів XVII–XVIII ст. Основними документами цієї доби були міжнародні договори, конституції, універсали й листи гетьманів, акти Генеральної канцелярії, ділові документи ратуш, магістратів. Документування діяльності центральних органів управління та судочинства зумовило появу актової документації. З-поміж документів чільне місце посідала група директивно-розпорядчих актів: «універсаль», «указь», «листь», «ордерь», «інструкція», «резолуція», «приказь» тощо [176, с. 39]. У сучасному діловодстві найпоширенішим документом, що використовується в управлінській діяльності, є наказ. Виникнення наказу пов'язують саме з побутовою сферою. Однак у суспільно-політичну сферу його було впроваджено в 50–60-х рр. XVIII ст. Також у будь-якій управлінській діяльності сьогодні широко

використовують посадові інструкції, які визначають права та обов'язки найманих працівників. Прабатьком цього документа можна вважати формуляр інструкції, яка визначала статус службових і уповноважених осіб, зокрема містила офіційні регламентації щодо здійснення заходів. Широкого застосування формуляр інструкції набув якраз у 50–60-х рр. XVIII ст. [176, с. 314].

Сучасне діловодство можна сміливо пов'язати з радянською добою. Так, на початку 1918 р. було встановлено єдиний формуляр ділового документа. У 20-х рр. XX ст. було створено Державний інститут техніки управління, який розробляв нормативні документи з організації діловодства. З 1969 р. розпочався процес удосконалення організації діловодства в СРСР, зокрема, було розроблено та затверджено низку загальносоюзних стандартів управлінської документації. З 1972 р. почали діяти єдині правила підготовки й оформлення організаційно-розпорядчих документів та єдині правила роботи з документами. А в 1975 р. було прийнято ГОСТ 6.15.175 «Унифицированные системы документации. Система организационно-распорядительной документации. Основные положения». Ці нормативні документи визначали вимоги до уніфікованих форм організаційно-розпорядчих документів, а також покладали функцію забезпечення нормативно-методологічного керівництва процесом уніфікації, стандартизації документів і розроблення уніфікованих формулярів документів на Держстандарт, який продовжив функціонувати в незалежній Україні [196, с. 314–315].

Новітній етап юридичного документознавства, безсумнівно, розпочався після проголошення незалежності України. На рис. 1 зображені основні кроки, здійснені державою в період становлення нового національного діловодства. Важливим елементом діловодства, як невід'ємної частини документознавства, у цей час стала українська мова.

I. Царьова під час дослідження питання юридичного документознавства в Україні дійшла висновку, що мова – це те, що об'єднує

суспільство, дає йому змогу самовизначитися, усвідомити й встановити культурну своєрідність, відмінність від інших. Мова є головним інструментом у налагодженні економічних, політичних, правових відносин. Вона являє собою засіб передання змісту законів держави, здобутків науки, сутності культури. Отже, забезпечує культурну спадкоємність і національну своєрідність, виступає важливим об'єднувальним фактором, методом формування національної культури [200, с. 12]. Однак на практиці застосування української мови у документообігу мало свої прогалини. Після проголошення Акту незалежності України нормативи щодо оформлення документів українською мовою діяли на всій території України; незважаючи на це, в порушення чинних норм російську мову продовжували використовувати у діловому документообігу. Зазначені тенденції мали місце, зокрема, на Сході України. Фатальність такої легковажності та безвідповідальності відчуваємо й сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, яка виправдовує криваву війну, зокрема, і захистом російської мови.

Повертаючись до становлення юридичного документознавства у новітній історії, зауважимо, що українську мову було затверджено на державному рівні з прийняттям Конституції України 1996 року [72]. Відтоді усі документи органів державної влади та місцевого самоврядування мали видавати державною мовою. Відповідно, було розроблено та затверджено низку державних стандартів України з діловодства й архівної справи, у яких встановлено основні правила діловодства в Україні. Верховною Радою України приймалися закони, де були сформульовані нові типові форми документів, яких необхідно дотримуватися. Було прийнято Державний класифікатор управлінської документації ДК 010-98; ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки Структура і правила оформлення»; ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» тощо. На підставі зазначених стандартів підприємства, установи, організації, органи

державної влади та місцевого самоврядування стали затверджувати свої власні інструкції з діловодства.

Беручи до уваги події останніх років, набула обертів цифрова трансформація документообігу. Світова пандемія COVID-19, втрати даних унаслідок військового конфлікту на Сході України та анексії Криму, а також повномасштабне вторгнення в Україну військ Російської Федерації у лютому 2022 р. поставили Україну перед новими викликами у питаннях документообігу. За таких обставин в Україні почала стрімко формуватися відкрита цифрова екосистема. Логічним продовженням процесу цифровізації країни стало впровадження онлайн-системи «Дія», яка, зокрема, надає дистанційний доступ громадянам до різного роду документів. К. Резворович висловила слушну думку про те, що неможливо уявити функціонування будь-якого механізму (в тому числі й юридичного) без наявності знарядь, необхідних для його здійснення (тобто без засобів), а також без системи дії, прийомів, які дають змогу реалізувати певну мету (тобто без способів) [138, с. 126]. Україна зробила стрімкий стрибок у напрямі цифровізації саме у 2020 р. Безпосередньо того року було створено Міністерство та Комітет цифрової трансформації, впроваджено режим paperless. Це означало, що державні органи не можуть вимагати паперові документи, якщо особа їх має у смартфоні. Для цього було впроваджено онлайн-застосунок «Дія» (www.diia.gov.ua). У такий спосіб юридична сила електронних документів була підтверджена спочатку постановою Кабінету Міністрів України № 278 від 15.04.2020 «Про реалізацію експериментального проекту щодо застосування відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у паспорті громадянина України у формі картки, та відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у паспорті громадянина України для виїзду за кордон» [132]. Надалі Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова № 911 від 18.08.2021 «Про затвердження Порядку формування та перевірки е-паспорта і е-паспорта для виїзду за кордон, їх електронних копій» [129]. Цими постановами була визнана юридична сила

таких електронних документів: е-паспорти та РНОКПП; е-свідоцтва про народження; е-довідка ВПО; е-студентський квиток [137, с. 156]. У наш час, у разі наявності порушеного права, особа, звертаючись до суду, використовує такий юридичний документ, як позовна заява, яка підлягає розгляду особисто суддею з винесенням відповідного судового рішення [293, с. 10].

В умовах цифрових трансформацій в Україні зазначений документ можна подати в електронному вигляді, скориставшись інтернет-ресурсом «Електронний суд», а розгляд вказаного документа може здійснюватися в онлайн-режимі, без візиту до зали судових засідань. І на цьому цифрові трансформації не зупиняються у своєму розвитку. Так, Міністр цифрової трансформації М. Федоров на першому International Diia Summit Brave Ukraine у Давосі зробив гучну заяву, що до 2030 р. адміністративні суди в Україні працюватимуть за допомогою штучного інтелекту [191]. Такі стрімкі цифрові трансформації в Україні відповідають основній меті трансгуманізму – розширювати свободу кожної окремо взятої людини, використовуючи науково-технічні досягнення [252, с. 36].

І. Світлак та І. Гуц у своїй науковій праці надали гідну оцінку статуту майбутнього, який є невід’ємним юридичним документом в управлінській діяльності підприємств, установ, організацій різних форм власності. Автори дійшли обґрунтованого висновку про те, що сучасна цивілізація переживає глибокі трансформації в соціальному, економічному та політичному житті, зумовлені впровадженням сучасних цифрових інформаційно-комунікаційних технологій, що впливає не лише на процеси виробництва та надання послуг, а й на діяльність підприємств загалом [331, с. 26]. Зазначене ставить юридичне документознавство як наукову дисципліну перед новими, недослідженими викликами, зокрема в питаннях дослідження цифрових трансформацій сучасного документообігу.

З огляду на системний аналіз вищезазначених історичних фактів становлення та розвитку діловодства можна беззаперечно стверджувати, що юридичне документознавство сформувалося як результат людських відносин.

Так, у процесі суспільної комунікації виникла потреба в узагальненні та збереженні інформації з метою використання її широким колом осіб, і зокрема, наступними поколіннями. Саме документ став таким інструментом. Водночас юридичне документознавство як наука виникло на стику наукової (теоретичної) і практичної діяльності людини та увібрало у себе такі складові, як історія, мовознавство, логіка, риторика, діловодство, політологія. В умовах сьогодення основу юридичного документознавства доповнюють такі футуристичні компоненти, як трансгуманізм та цифровізація. Таким чином, сучасне юридичне документознавство – це результат тривалого історичного розвитку суспільства і права, джерела якого сягають у глибину століть [174].

Історичні пам'ятки права також дають змогу послідовно простежити поступовий розвиток дослідження документів із метою виконання завдань, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень. Не буде перебільшенням стверджувати, що дослідження документів, поряд із судово-медичними дослідженнями, – це один із найдавнішим видів криміналістичних досліджень. Їхній розвиток започаткували судові справи, в яких підробка документів-грамот, чолобитних тощо встановлювалася завдяки дослідженню почерку.

З погляду експерта-криміналіста документ розглядається як один із видів матеріальних носіїв зафіксованої у ньому інформації, яка становить інтерес при вирішенні правових, організаційних, пошукових і пізнавальних завдань у кримінальному судочинстві. Зважаючи на це, надзвичайно актуальним науковим завданням постає звернення до історичного аспекту криміналістичного дослідження документів.

Вивчення достовірності документів проводилося ще у період раннього середньовіччя. Так, зокрема, у Кодексі Юстиніана (529 р.) вказувалося, що судові спори щодо встановлення справжності документів мали вирішуватися шляхом проведення експертизи.

Накопичення спеціальних знань зумовило те, що ще у XVII ст. почали з'являтися перші публікації європейських вчених, які були присвячені дослідженню особливостей почерку. Так, у 1622 р. побачив світ трактат К. Бальді під назвою «Як розпізнати лише за одним письмом натуру й властивості автора». У 1637 році було опубліковано працю Ж. Ровено «Трактат про дослідження Письма», де докладно розглядалися різні способи підробки документів.

В українських землях Великого князівства Литовського, як свідчать джерела, вже на межі XIV–XV ст. мали поширення у судочинстві саме письмові акти (грамоти на володіння та користування землею, заповіти, договори позик тощо), яким надавали перевагу проти інших видів доказів. Різноманітність видів документів у судочинстві дає підстави припустити, що у процесі судового розгляду правопорушень виникала потреба залучати до їх дослідження спеціальні знання.

Дослідження представлених у документах рукописних записів та підписів на теренах Російської імперії у першій половині XIX ст. відбувалося у колегіальний спосіб. Колегіальність полягала в тому, що для проведення дослідження, як вже зазначалося вище, залучалися вчителі чистописання, малювання і креслення, а також секретарі столоначальників, власники друкарень та навіть поліцейські чини, тобто найбільш грамотні на той час люди.

З середини XIX ст. криміналістичні дослідження набувають більш наукової форми. У Західній Європі піонером у цьому напрямі став О. Бертільон, а в Російській імперії – Є. Колоколов, який ще у 1850 р. видав «Правила та форми провадження слідчих дій, складені за Зводом законів». Поміж іншого, у цій публікації містилися рекомендації щодо виявлення дописок і виправлень у документах (заповітах, купчих) тощо [88, с. 34].

Державна підтримка надавалася Мануфактурній раді Міністерства фінансів, яка надавали висновки на запити слідчих і судових органів,

Експедиції заготовлення державних паперів, де проводилися дослідження щодо справ стосовно підробки грошових знаків, монет та цінних паперів.

Істотний поштовх удосконаленню криміналістичного дослідження документів в українських землях надала судова реформа 1864 р., яка покінчила з теорією формальних доказів. Внаслідок цього зростає науковий інтерес до аналізу і систематизації методів збирання і використання непрямих доказів.

Статут Кримінального судочинства визначав становище експертизи так (ст. 112, 325): «Експерти мають залучатися у тих випадках, коли для точного усвідомлення справи наявні обставини, для вирішення яких необхідні спеціальні знання або досвідченість в науці, мистецтві, ремеслі, промислі або будь-якому занятті». У ст. 326 вказувалося, як експерти могли запрошуватися «лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та особи, які своїми тривалими заняттями з будь-якої служби або частини набули достатнього рівня досвіду» [103, с. 22].

Принагідно зауважимо, що поява фотографії привела до істотних якісних змін у методиці дослідження документів. За її допомогою можна було збільшити певний фрагмент документа, створювати фотографічні копії документів, робота з якими дозволяла зберегти цілісність оригіналів тощо.

Дослідник О. Поповицький, чия найбільша творча активність припала на межу XIX–XX ст., чимало нового привніс у розробку та вдосконалення методик, спрямованих на покращення технічної сторони дослідження документів. Працюючи в Експедиції заготовлення державних паперів, йому вдалося вдосконалити судово-фотографічні методи, які застосовувалися під час проведення криміналістичної експертизи документів, а також запропонувати власну класифікацію елементів, які дозволяли встановити особливості почерків різних людей [124, с. 24]. О. Поповицького, крім того, вважають також піонером у справі проведення комплексної судово-технічної експертизи документів.

Природно, що вітчизняні фахівці ще наприкінці позаминулого століття намагалися використовувати й передові досягнення закордонних спеціалістів. Зокрема, слід згадати роботу італійця Ч. Ломброзо «Графологія», яка побачила світ у 1895 р. У центрі уваги автора перебувало дослідження почерку як «дзеркала особи», що може передати її унікальні особливості. Поява цієї роботи стимулювала розвиток таких галузей криміналістики, як почеркознавство та авторознавство [81, с. 40]. У 1910 р. було опубліковано працю американського експерта-графолога А. Осборна «Дослідження документів», у якій велику увагу приділено особливостям почерку та почеркознавчим дослідженням.

У 1912 р. у Росії було видано лекційний курс Р. Рейса «Наукова техніка розслідування осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення». Чи не найбільше місце у ньому було відведено під дослідження різних аспектів вивчення документів. Наприклад, у розділі «Загальні зауваження щодо дослідження документів» автор вказує не лише на потенційні об'єкти дослідження – письмові документи, гроші, печатки, штемпелі тощо, – але й на суміжні напрями, які теж мають підлягати науково-судовій перевірці: природа й походження анонімних листів, дешифрування документів і текстів тощо [142, с. 100].

Саме Р. Рейс одним із перших визначив головні напрями роботи експертів-криміналістів під час дослідження документів: встановлення способу зміни первісного змісту документів, однорідності чорнил, якими виконані різні фрагменти документа, визначення часу виконання всього документа і його частин, встановлення автентичності походження відбитків печаток і штампів, встановлення факту виконання частини тексту «невидимим» чорнилом. Особливу увагу Р. Рейс звертав на дослідження матеріалів, за допомогою яких було виготовлено той чи інший документ, – паперу і чорнил різного походження, а наведені їм докладні описи властивості різних сортів паперу і барвників, а також рекомендації щодо

захисту документів від підробки становлять інтерес і для сучасних судових експертів [142].

Повертаючись до розгляду розвитку практичної сторони криміналістичного дослідження документів, зауважимо, що протягом 1912–1913 рр. у Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Одесі були засновані кабінети та лабораторії з метою проведення тих чи інших судових експертиз [143]. У переважній більшості випадків їхні працівники вже мали достатньо високий рівень професійної підготовки, який дозволяв їм здійснювати експертизи різного характеру. На цьому етапі одним із основних методів дослідження документів стає фотографія. З її допомогою відбувалося виявлення підчищень та вискоблювань, а також хімічної чи іншої підготовки паперу або тексту документа для підробки, дослідження стану волокон паперу, побудови чорнильних штрихів, порівняння почерків тощо.

За радянських часів через те, що нова влада намагалася відмовитися від будь-якої спадкоємності з попередньою епохою, було ліквідовано криміналістичні заклади та лабораторії, що завдало суттєвої шкоди криміналістичному дослідженню документів.

Становлення радянської криміналістичної науки вимагало часу. Кабінети та лабораторії, створені у дореволюційні часи, здебільшого не пережили лихоліття громадянської війни та були розграбовані. Проте нова влада добре усвідомлювала важливість подібних установ у контексті успішного протистояння злочинності, хвиля якої на початку 1920-х років фактично захлиснула республіку. З цього приводу влітку 1923 року з'явилася Інструкція НКЮ УСРР, у якій, зокрема, йшлося: «...у найкоротші терміни відновити у республіці роботу кабінетів науково-судової експертизи з метою... здійснення всебічного дослідження документів, печаток, штампів, шрифтів, грошових знаків...» [15, с. 50–51]. І вже у вересні 1923 р. було відновлено роботу Харківського кабінету науково-судової експертизи. З цього часу розпочинається новий етап українських судово-експертних

установ, на які було покладено й функцію криміналістичного дослідження документів.

Наприкінці 1925 р. кабінети були перетворені на інститути науково-судової експертизи. Структура і порядок їхньої діяльності знайшли своє відображення у спеціальному розділі Положення про судову експертизу УСРР, прийнятому на другій сесії ВУЦВК IX скликання [147, с. 134].

Вперше, на новому етапі, досліджуваній проблематиці достатньо багато уваги було приділено І. Якимовим у першому радянському підручнику з криміналістики «Криміналістика. Керівництво по кримінальній техніці і тактиці». Харківським кабінетом науково-судової експертизи під керівництвом М. Бокаріуса було підготовлено практичний посібник «До огляду, виїмки, вибору, зберігання і наряду письмових документів і відбиранню зразків почерку». У 1940 р. було видано монографію А. Вінберга «Криміналістична експертиза письма», де було закладено основи сучасної експертизи почерків.

Невдовзі після завершення війни, у 1949 р. побачило світ дослідження М. Терзієва та А. Ейсмана «Вступ до криміналістичного дослідження документів». Воно є особливо цінним завдяки розгорнутому аналізу застосування фотографічних методів при дослідженні документів. Також саме в цій праці авторами вперше було використано термін «технічна експертиза документів». У ній були окремо розглянуті трактування поняття «документ» у криміналістиці, система криміналістичного дослідження документів. Спеціальну главу було відведено під криміналістичний огляд документів. Зазначимо, що згадані автори розглядали експертизу письма («графічну експертизу») як складову системи криміналістичного дослідження документів [147, с. 135]. Запропоновані авторами класифікації об'єктів і завдань дослідження документів і сьогодні зберігають своє наукове та практичне значення.

Теорія постійно доповнювалася практикою. Так, Б. Киричинський став піонером упровадження в експертну практику інфрачервоних,

ультрафіолетових і рентгенівських випромінювань при технічному дослідженні документів [147]. Запропоновані ним методики дослідження і сьогодні використовуються експертами під час роботи з документами.

Окремі напрями судово-технічного дослідження документів протягом 1950–1960-х рр. також розглядалися А. Гусевим, Е. Мельниковою, Д. Мірським, В. Ніколайчиком та іншими вченими. Науковий доробок цього покоління криміналістів певною мірою вдалося узагальнити українському науковцю В. Лисиченку, який на початку 1970-х років захистив дисертаційне дослідження «Криміналістичне дослідження документів» [96]. Зокрема, до сьогодні, на наш погляд, залишається актуальним висновок автора стосовно того, що під документом у криміналістиці слід мати на увазі письмовий акт або спеціально виготовлений предмет, на якому за допомогою письма або інших знакових систем зафіксовані (засвідчені) відомості про обставини, що стосуються справи і які потребують спеціальних досліджень з метою з'ясування їхнього доказового значення [124, с. 97].

Отримані науковцями результати знаходили своє практичне застосування у роботі НДІ судових експертиз. Так, у Харківському НДІСЕ склалася наукова школа судового авторознавства, а у Київському – акцент робився на розробці сучасних методик криміналістичного дослідження документів.

Наприкінці радянського періоду лідерські позиції у криміналістичному дослідженні документів в УРСР належали київській школі криміналістів. Однією з її представниць була В. Палій, яка стала автором монографії «Криміналістичне дослідження документів, виготовлених за допомогою знакодруючих пристроїв» [147]. Особливе значення цієї праці полягає в тому, що вона з'явилася під час переходу від класичної методики дослідження документів, виготовлених за допомогою друкарських машин, до якісно нового етапу, пов'язаного з появою перших розробок у сфері дослідження текстів, виконаних за допомогою цифрового друку, тобто принтерів.

У незалежній Україні на провідних ролях залишається Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. У його структурі працює лабораторія судово-почеркознавчих досліджень. Її вченими були розроблені фундаментальні методики ідентифікації автора за схожими почерками, що виконані з розривом у часі. З початку 2000-х років відбувається розробка та постійне вдосконалення програм автоматизованого дослідження рукописних текстів.

Вкрай важлива роль належить Лабораторії судово-технічного дослідження документів. У ній, крім вивчення традиційних об'єктів дослідження, виконується експертиза грошових знаків, цінних паперів, розробляються методики розпізнання підробок. Завдяки роботі лабораторії було розроблено чимало інноваційних методик дослідження матеріалів документів. Наприклад, щодо відновлення текстів, залитих люмінесцентними розчинами, встановлення послідовності нанесення рисок, що пересікаються, методом кольорової трансформації. Довгий час на чолі лабораторії перебував М. Салтевський [148, с. 73].

На сучасному етапі розвитку криміналістичних досліджень документів набуло поширення активне використання досягнень різних наук задля розкриття закономірностей формування письмово-рухових навичок, писемної мови. Зокрема, відбувається вивчення анатомічних характеристик письмово-рухових навичок під час аналізу тих чи інших елементів почерку; фізіологічних процесів, що складають основу управління рухами та відтворюють письмові знаки або їх сполучення.

Окремо досліджується координація рухів у розподілі рукописів відповідно до темпу письма. Шляхом проведення експериментів, відбувається з'ясування факторів, що впливають на формування писемного мовлення. Беруться до уваги внутрішні та зовнішні чинники, які дозволяють реконструювати психофізіологічні особливості особи, яка писала документ, без чого встановлення його авторства є вкрай проблематичним. Дані фізіології та психології допомагають у процесі обґрунтування стійкості

елементів почерку, проведенні паралелей між психофізіологічними характеристиками особи та певними графічними ознаками.

Таким чином, криміналістичне дослідження документів пройшло достатньо довгий шлях історичної еволюції. У своєму сучасному вигляді воно склалося у другій половині ХХ ст. завдяки поєднанню теоретичних положень та спеціальних методів, що були запозичені з природних та технічних наук. Це дозволило максимально точно визначати технічні особливості виготовлення того чи іншого документа або його частини, ототожнюючи використані при цьому засоби та матеріали.

З огляду на набутий історичний досвід сучасні криміналістичні дослідження можна поділити на три категорії: почеркознавчі, де головною метою є встановлення виконавця документа; авторознавчі – з'ясування авторства тексту документа; техніко-криміналістичні, які дозволяють достеменно встановити решту складових елементів, притаманних документу [147].

1.2. Поняття документа в юриспруденції та криміналістиці

Феномен такого явища, як документ, є предметом дослідження різних галузей знань і сфер суспільної діяльності. У процесі суспільного розвитку формується тенденція, яка передбачає необхідність зберігання та вироблення особливих умов передачі інформації у просторі і часі, що дозволяє утримувати єдність часів – минулого, теперішнього і майбутнього, з'єднати їх воедино. Відповідно, роль документа завжди була, без сумніву, дуже важливою у соціально-юридичній практиці.

Перші в історії документи виникли майже одночасно з появою писемності у різних народів світу. Найпоширенішим матеріалом для виготовлення документів у давнину була глина або настінні цеглини, де записували ту чи іншу інформацію. Паперові документи виникли на початку

нашої ери та стали на багато століть найголовнішим матеріальним носієм різноманітної інформації.

Від початку своєї появи документ не був схожий на сучасного відповідника. Сьогодні це поняття асоціюється передусім із інформацією на матеріальному носіїві (здебільшого на папері білого кольору), однак у різні часи до документів відносили і наскельні написи, і вузликоче письмо (кіпу), й записи на березовій корі чи на папірусі, на табличках із глини чи пергаменті тощо [150].

Поняття документа є широко дослідженим різними науками. «Документ» розглядається у кількох значеннях: 1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом чого-небудь; 2) письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу; 3) письмовий твір, грамота, рисунок тощо як свідчення про щось історичне, важливе [178; 112; 19].

Закон України «Про інформацію» в ч. 1 ст. 1 визначає документ як матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [130]. Вчені виділяють певну сукупність ознак, притаманних загальноправовому розумінню поняття «документ». Зокрема до них відносять такі: документ – це насамперед матеріальний предмет, що виготовлений на тканині, папері, магнітній плівці, дискеті чи будь-якому іншому носіїві; у документі повинна міститися зафіксована будь-яким способом фіксації інформація про факти чи події; спосіб фіксації інформації повинен забезпечувати можливість її збереження у часі та сприйняття іншими особами; зафіксована в документі інформація про факти чи події повинна мати певне юридичне значення [124, с. 97].

У свою чергу, в криміналістиці також сформувалось визначення вказаного поняття. Так, одним із перших висловив думку щодо поняття «документ» В. Лисиченко, який припустив, що під документом у криміналістиці мають на увазі письмовий акт або спеціально виготовлений предмет, на якому за допомогою письма або інших знакових систем

зафіксовані (засвідчені) відомості про обставини, що стосуються справи і які потребують спеціальних досліджень із метою з'ясування їхнього доказового значення [97, с.15–16]. Досить часто криміналісти сходяться на думці, що під документом у його техніко-криміналістичному значенні необхідно розуміти матеріальний об'єкт дослідження, що являє собою предмет (папір, картон тощо), на якому мовними знаками зафіксована інформація (думки людини та відомості про факти), призначений для її передачі у часі та просторі [96, с. 11].

Слід погодитися із І. Попович, що на сьогодні криміналісти дотримуються того погляду, що, по-перше, поняття «документ» має вузький та широкий смисл і в криміналістичному розумінні досліджується документ саме в широкому смислі слова, а по-друге, спосіб виконання документа для криміналістики не має значення і носієм інформації у документі може бути не лише папір, а й будь-який інший матеріальний носій, на якому може бути зафіксовано доказову інформацію [124, с. 97].

Своєрідність цього об'єкта визначається декількома обставинами. По-перше, документ у всіх випадках – це продукт цілеспрямованої людської діяльності, творіння розуму, знань і рук його автора – виконавця. По-друге, ця діяльність спрямована на відображення (фіксацію) будь-якого елемента, фрагмента навколишнього світу (події, людини, дії тощо) або певних відомостей про що-небудь, а нерідко й те, й інше в комплексі. По-третє, робиться це різними способами на основі застосування тією чи іншою мірою спеціальних знань, навичок, умінь, технічних засобів. По-четверте, фіксація об'єкта, що відображається, здійснюється на спеціально підібраному або виготовленому, придатному для цього матеріалі (папері, дереві, камені тощо) [82, с. 155–156].

Документ – складний об'єкт, що становить єдність інформації з матеріальним носієм. Інформація в документі може бути відображеною у формі, доступній для сприйняття без зміни умов її спостереження (письмовий документ, графічне зображення на папері, камені, металі тощо), а

також доступній лише за умови використання спеціального обладнання (письмовий або графічний документ, зафіксований на магнітному носіїві з використанням комп'ютерних технологій, відео-, кінодокумент тощо), – це безпосередньо залежить від носія інформації та способу фіксації [82, с. 155]. У більшості документів матеріальний носій, на якому його відображено, є носієм інформації як про технологію виготовлення документа, так і про різноманітні зміни, що були в нього внесені випадково чи внаслідок навмисного втручання [83, с. 11].

У сучасному розумінні документ сприймається як людський матеріальний витвір, призначений для поширення у суспільстві. Свого часу О. Франк ще у 1949 р. наголошував, що документ є предметом, створеним людиною завдяки розвитку матеріальної культури людства, тому документ дозволяє формувати уявлення про людський розум чи рівень розвитку суспільства у певний часовий проміжок [254]. Відповідно, оскільки документ створює людина, то, за іншою версією, може бути зафіксований на будь-якому матеріальному носіїві.

Також розповсюдженими є уявлення про документ як про «продукт» (або «результат») певної людської діяльності, тому під цю теорію також підпадають збережені матеріали державних установ, громадських організацій, відомості про посадових осіб тощо. Відірвано від науки ці речі можуть не становити цінності, однак натомість при вивченні наукової спадщини особистості (митця, поета чи письменника, вченого тощо) саме вони стають документальними матеріалами і набувають першорядної ваги.

Однак не менш важливим є й те, що документ матиме юридичну силу виключно тоді, коли він буде правильно оформлений і бездоганно відредагований.

Тож є підстави схилитися до думки про те, що документ, схожий на сучасний, з'явився в новітню добу, проте у своєму розвитку він сягає давніх часів. Таким чином, термін «документ» має низку визначень. Хронологічно він еволюціонував від папірусної форми, запозиченої зі стародавнього

Єгипту, до цифрового варіанту у наш час, який не завжди має матеріальне закріплення [150].

Варто зазначити, що зміст будь-якого документа – це, по суті, текст у класичному розумінні (від лат. *textus* – тканина, плетіння, з'єднання) – об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, що характеризується зв'язністю і цілісністю. Правильність сприймання тексту забезпечують як мовні одиниці, використані у ньому, так і наявні загальні знання комуніканта і в цілому комунікативний фон. Поняття тексту взагалі вивчає лінгвістика тексту – це напрям лінгвістичних досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту і його смислові категорії, що допомагає визначити подекуди приховані від літературознавчого або стилістичного аналізу смислові лінії і підтеми. Лінгвістика тексту вивчає мотивацію вибору однієї мовної форми з двох можливих. Цим вона відрізняється від граматики, яка вказує на одну можливу форму, від стилістики, яка визначає одиницю, що найбільше підходить для певного стилю чи контексту, від риторики, яка шукає оптимальну форму переконання, тощо [210; 136, с. 27].

Текст – це об'єкт, що пов'язує багато галузей наукових знань, які спеціально спрямовані на вивчення тексту чи лише досліджують його окремі аспекти як метод чи спосіб певної діяльності. Юридичний текст визначає поведінку адресатів – країн, організацій, установ, громадян; карає, забороняє, дозволяє, рекомендує, змінює, описує реальний світ і поведінку людей у ньому. Комунікативний вплив юридичного тексту зумовлений чинниками влади, повноважень сил, які в цих текстах вербалізуються. Також правові тексти становлять клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, що використовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси. За способом репрезентації текст поділяють на усний і писемний. Для юридичного тексту більш властива писемна форма. За протяжністю текст може обмежуватися словом, словосполученням, реченням, якщо вони

виражають цілісну, самодостатню інформацію, яка ситуативно забезпечує розуміння її адресатом. Максимальний його склад необмежений. Речення є найбільш показовим щодо формування стильової якості тексту. Кожен юридичний текст має певну мету, виражає намір автора – переконати, віддати наказ, спонукати до певних дій, повідомити певну інформацію тощо. Особливість юридичного тексту полягає у тому, що його завданням є владний вплив на поведінку людей, спонукання до дії. Ці тексти відображають суспільне життя через правові норми як правила належної і обов'язкової поведінки, виконуючи в такий спосіб регулятивну функцію. В юридичних текстах, на відміну від інших, відсутнє ставлення автора тексту до об'єктивної дійсності та змістовного матеріалу [135]. Змістово-підтекстова інформація, відтворювана шляхом породження асоціативних та конотативних значень, не характерна юридичним текстам. У цих текстах однозначність смислу, конкретність, чіткість є основними принципами, умовою адекватного відтворення і розуміння, що не залишає місця для підтекстової інформації [101]. Кожен текст у процесі комунікації представляє певний мовленнєвий жанр і відповідно до свого функціонального призначення характеризується певними особливостями структурно-композиційної, семантико-сміслової, інтенційно-прагматичної природи [125].

Юридичні тексти залежно від сфери їх застосування поділяються на такі види: тексти законотворчої діяльності (текст нормативно-правового акта); тексти правозастосувальної діяльності; тексти юридичної науки; тексти правової публіцистики. У тексті нормативно-правового акта втілюється та об'єктивується воля законодавця, саме його зміст насамперед інтерпретує особа, яка знайомиться з правовою нормою – встановленим, санкціонованим і забезпечуваним державою загальнообов'язковим правилом або приписом стосовно поведінки людини, діяльності владних органів, установ. З огляду на те, що тексти закону виражають нормативно-правові приписи, вони повинні забезпечувати стислість, сконцентрованість, однозначність і простоту розуміння законів. Тексти правозастосувальної

діяльності є важливим джерелом криміналістичної інформації. Це тексти, що збираються під час кримінального судочинства, оперативно-розшукових заходів, фіксуються на матеріальних носіях при провадженні слідчих та інших процесуальних дій. Також вказана категорія текстів містить інформацію, яка може не лише спрямовувати слідчого (дізнавача, прокурора чи суд), а й визначати необхідність проведення тих чи інших процесуальних дій, що має важливе доказове значення. Такі тексти є предметом дослідження у різних судових експертизах: авторознавчій, фоноскопичній (відеозвукозапису), текстологічній і лінгвістичній експертизі документів тощо. Із текстів цього виду отримуються різноманітні фактологічні й особистісні дані учасників перемов та інша криміналістично значуща інформація шляхом застосування спеціальних лінгвістичних методів дослідження [135].

У переважній частині випадків письмовий текст традиційно є об'єктом авторознавчої експертизи. Тут розглядаються питання щодо ідентифікації і діагностики автора тексту, визначення його соціальних і психологічних характеристик і встановлення факту співавторства, виконання тексту в незвичних умовах тощо. У межах авторознавчої експертизи розвивається новий самостійний напрям із вивчення текстів – криміналістична текстологія, яка поєднує методи і засоби лінгвістичного, почеркознавчого, фактографічного та інших досліджень. Тексти юридичної науки реалізують мислетворчу та номінативну функції мови права. Вони є способом подання наукової думки у площині дослідження держави і права. Наукова ґрунтовність викладу є обов'язковою ознакою наукового юридичного тексту. Ці тексти відповідають принципу фаховості, містять нові для користувачів знання, є інформаційно актуальними й достатніми, пізнавально цінними, доступними за змістом та обсягом інформації, обов'язково зразковим прикладом із погляду норм сучасної української літературної мови. Об'єктивний, зрозумілий, доказовий, точний і неупереджений виклад правової інформації у цих текстах має впливати на розум і свідомість

адресата. Тексти правової публіцистики суттєво вирізняються з-поміж інших видів юридичних текстів. Публіцистичні тексти юридичного спрямування є засобом правового інформування, забезпечення населення на систематичному рівні інформацією про правове буття. Публіцистичні тексти поряд із інформуванням формують громадську думку, спонукають до активної дії та прийняття рішення. Важливою характеристикою аналізованих текстів є доступність викладу правової інформації. Для лексики текстів правової публіцистики, на відміну від всіх інших видів юридичних текстів, характерні емоційність, фразеологічна й метафорична насиченість, наявність, окрім юридичної, загальноживаної наукової та громадсько-політичної термінології, абстрактних слів, мовних кліше, які легко запам'ятовуються [34, с. 31].

Водночас із погляду етимологічного значення поняття «документ» філологами розглядається як: 1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом чого; 2) письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу; 3) письмовий твір, грамота, рахунок тощо як свідчення про щось історичне, важливе; 4) у спеціальному значенні – форматований паперовий носій даних, що його заповнюють автоматично або вручну [18, с. 314]. Юридичне тлумачення досліджуваного поняття ширше, тому що на першому плані стоять ознаки, що характеризують саме його призначення, а саме: матеріально фіксоване, відображене повідомлення людини про юридично значущі факти. Відповідно Закону України «Про інформацію» документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі [53].

За визначенням В. Дем'янчука, немає підстав для використання іншого, відмінного від наведеного в Законі України «Про інформацію», поняття «документ» для визначення відповідного самостійного джерела доказів із урахуванням того, що в ньому мають бути викладені або засвідчені

обставини, які мають значення для розслідування та вирішення кримінальної справи [38], що ми підтримуємо.

Отже, документ асоціюється передусім із папером, хоча справочинство загалом і юриспруденція зокрема розглядають можливість фіксації інформації на будь-якому матеріальному носії. Комп'ютеризація суспільного життя в останні роки зробила документообіг більш ефективним, пожвавила його, однак не знівелювала уявлення про документ як папір, складений людиною власноруч. Ба більше, на міжнародному рівні сьогодні фактично немає єдиної загальновизнаної дефініції поняття «документ», адже як в актах міжнародного права, так і у законах різних країн, державних і галузевих стандартах, наукових працях подається значна кількість визначень одного поняття. На міжнародному рівні найбільш загальновизнаним є визначення документа як запису інформації, що може бути використана як одиниця в документаційному процесі. Відповідно до стандартів ІСО інформація може бути записаною у будь-який спосіб фіксування будь-яких відомостей, тобто за допомогою не тільки знакового письма, але й зображення, звуку тощо. Таке визначення дозволяє додати до категорії документів всі матеріальні об'єкти, які можна використати для передачі інформації в суспільстві [44].

Тому документ є складною системою, про що свідчить наявність значної кількості його елементів, зв'язків між ними; чіткої будови, тобто структурної довершеності; характеризується певними ознаками, відповідає певним параметрам. Вивчати документ – значить, досліджувати його будову, вивчати всі елементи його структури, встановлювати ознаки і параметри. Відомим є той факт, що всі суспільні процеси – це по суті отримання, оброблення та передавання інформації [76, с. 19].

«Інформація» у перекладі з латинської мови означає «роз'яснення». Під інформацією розуміють задокументовані чи відтворені усно публічні відомості про події або явища, що мали місце у суспільстві чи державі, за допомогою знакової системи – мови чи безпосередньо системи графічних знаків. Рух інформації фактично є її базовою функціональною властивістю.

Усе, що має людство, чого воно досягло, що винайшло – це наслідок інформаційного поступу і прогресу. Адже, окрім праці у буквальному сенсі, розвиток людства органічно переплітається ще і з процесами обігу інформації.

Інформація у наш час – це рушій усіх перетворень, знаряддя успіхів і поразок, основа суспільного життя, основний об'єкт інформаційного суспільства. Її роль важко недооцінити і переоцінити. Інформація ретранслює об'єктивну реальність, стосується всього, інтегрується в усі сфери і напрями діяльності людини і держави, забезпечує виконання функцій і завдань, що постають перед владними структурами, юридичними і фізичними особами тощо [39].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [53]. У п. 1 ст. 4 Закону України «Про інформацію» визначено суб'єктами інформаційних відносин фізичних осіб, юридичних осіб, об'єднання громадян, суб'єктів владних повноважень; п. 2 ст. 4 згаданого закону називає об'єктом інформаційних відносин інформацію. Зазначений закон у ст. 9 відносить до основних видів інформаційної діяльності створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації.

Також у ст. 10 Закону України «Про інформацію» визначено види інформації за змістом: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена у процесі виконання суб'єктами владних

повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом [52]. За порядком доступу публічна інформація поділяється на відкриту (вся) та інформацію з обмеженим доступом (випадки, встановлені законом). До останньої ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» відносить конфіденційну, таємну та службову інформацію.

Джерелами інформації є передбачені або встановлені законом документи й інші носії інформації – матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи [53]. Таким чином, інформація повинна бути достатньою для прийняття управлінського рішення; оперативною, а саме такою, що буде лишатися незмінною у процесі обробки; актуальною, правдивою й об'єктивною (базуватися на фактичних даних, бути на часі й залишатися вичерпною); також за своїми характеристиками мати ясний (зрозумілий) зміст, доступну для сприйняття і засвоєння форму та не суперечити закону і, відповідно, бути здобутою законним шляхом. Варто зазначити, що найціннішими властивостями документа є достовірність, цінність та актуальність його змісту, адже вони свідчать про рівень інформації, відтвореної у ньому, її вагу та відповідність тенденціям сучасності.

Отже, документ – це обов'язковий та невід'ємний елемент будь-якої діяльності (управлінської в цілому чи певної, галузевої). Це закріплення певним способом (графічним (писемним), усним (словесним), картографічним, топографічним, стенографічним, живописним, нотним, образотворчим, аудіовізуальним тощо) інформації на певному матеріальному носії (папір, фото-, відео-, аудіоносій, фото-, кіноплівка, фото-, кінокадр, електронний накопичувач інформації (flash-карта), диск, дискета, касета, перфокарта тощо).

В оригіналі документа (першому примірнику) інформація фіксується вперше. У цьому полягає унікальність документа, адже в решті джерел

інформацію можуть подавати в зміненому, переробленому, переінакшеному вигляді. Документи є історично достовірними писемними пам'ятками. Вони дозволяють зберігати інформацію й передавати її в часі й просторі, допомагають встановлювати історичну правду, справедливість, пізнавати об'єктивну реальність. Документ – це по суті багатозначне, узагальнене поняття для всіх важливих джерел інформації. Він є узагальненою назвою для всіх юридично значущих джерел інформації.

Словник української мови визначає поняття «документ» як «Діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь; Все те, що підтверджує що-небудь; Письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу; Письмовий твір, грамота, рисунок і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе» [8, с. 356].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела, у першій частині словникової статті, визначення поняття «документ» повністю збігається з наведеним в Академічному словнику української мови, однак на злобу дня подається ще кілька значень: «платіжний електронний документ» – банківське повідомлення, що містить інформацію у вигляді комп'ютерного файла; «єдиний платіжний документ» – єдина розрахункова книжка, за якою здійснюють різні платежі; форматований паперовий носій даних, що його заповнюють автоматично або вручну [19, с. 236]. У Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією академіка НАН України Ю. Шемшученка, поняття «документ» визначається як матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили [17, с. 218].

Література зі справочинства зазвичай тлумачить документ як засіб фіксації різними способами на певному матеріальному носіїв інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумову діяльність людини. Щодо походження самого поняття, то у перекладі з латини – це зразок або доказ. Спершу була асоціація з витягнутими руками, які щось беруть («dek» –

десять пальців), потім відбулася трансформація в «doc», «docere» – вчу. «Вчений», «вчення» і асоціація поняття «доктор» саме зі сферою науки та навчання пішла від морфеми «doc» [120, с. 166], [140, с. 98].

У давньоримському праві слово «docere» виступало синонімом до термінів «instrumentum», «scriptura», «charta», кожен із яких означав письмовий акт, що має доказову силу або юридичне значення. Крім того, слово «docere» у мові давніх римлян уживалося у значенні «повідомляти» [66].

Починаючи з середньовіччя «документ» позначав папери, які підтверджували чийсь права, законність володіння чимось, законність певних дій, тобто те, що засвідчувало юридичну силу та юридичне значення. Латинське «документ» прийшло на зміну давньоукраїнським «акт», «грамота», «лист», які в наших реаліях означали те саме, що й «документ». У XVIII–XIX ст. документом називали матеріальні предмети, на яких за допомогою письма фіксували інформацію; їх уживали для підтвердження чи засвідчення певних фактів, явищ, подій та дій [76, с. 23].

Тож по суті документ – це взірець, приклад, те, що навчає. Таке значення він мав спочатку, а вже пізніше поняття набуло юридичного забарвлення, стало означати «письмовий доказ» і у цьому контексті проіснувало від середньовіччя до XIX ст. У подібному значенні поняття «документ» увійшло в усі мови. До нас його залучив Петро I, який вітав усілякі запозичення та новинки, він узяв його з німецької та польської мов [120, с. 166]. Сьогодні значення поняття «документ» пов'язують із матеріальним носієм, на якому зафіксовано певну інформацію з дотриманням певних вимог, що надає йому юридичної сили, або з будь-яким письмовим свідоцтвом. Тож семантика лексеми «документ», як бачимо, в цілому суттєвих змін не зазнала.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі. З іншого боку, відповідно до

ст. 1 п. 30 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» офіційний документ – документ, складений, виданий, засвідчений з дотриманням визначених законодавством норм уповноваженою особою, якій законодавством надано право у зв'язку з її професійною чи службовою діяльністю складати, видавати, засвідчувати певні види документів, що підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти і який містить передбачені законодавством реквізити та відомості [53].

Отже, сучасний діловий документ є важливим елементом сучасного життя, забезпечує обмін інформацією необхідного і визначеного характеру, впливає на відносини в суспільстві. Документ – це основний вид писемної ділової мови, який широко використовується в повсякденній діяльності як джерело та носій інформації. Якщо інформація в ньому зафіксована, то це забезпечує її зберігання і накопичення, можливість передачі іншій особі, багаторазове використання, повернення до інформації з часом [37].

Аналіз змісту сучасних джерел спеціальної інформації дає підстави констатувати, що у сучасному розумінні термін «документ» має кілька значень:

- 1) матеріальний об'єкт, у якому міститься та чи інша інформація, призначений для передачі в просторі та часі (фотоплівка, перфокарта);
- 2) діловий папір, що підтверджує будь-який факт або право на щось; у праві – складений відповідно до закону акт, що засвідчує факти, які мають юридичне значення (диплом про освіту, заповіт);
- 3) офіційне посвідчення особи (паспорт, трудова книжка);
- 4) історично достовірні писемні джерела (грамота, акт, малюнок) [38, с. 63; 139; 45; 117].

Таким чином, зважаючи на суворе академічне визначення ділового паперу, можемо надати таке пояснення терміна «документ»: це закріплена будь-яким способом на спеціальному матеріалі інформація про факти, події,

явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини за визначеними стандартом, формою, способом документування чи запису інформації.

Властивості документа – це відмінні риси документа. До них відносять: знаковість, семантичність, відображення розумової діяльності людини, а також об'єктивної дійсності, дискретність, безперервність, здатність зберігати зміст і матеріальну форму документа при його використанні [209, с. 37].

Згідно з іншим поглядом, основними властивостями документа є: атрибутивність (наявність невід'ємних складових, без яких він існувати не може), функціональність (передача інформації у просторі і часі), структурованість (тісний зв'язок елементів, які забезпечують єдність і цілісність документа). Документ має дві сутності – інформаційну і матеріальну, які і визначають його необхідні властивості – інформаційні та експлуатаційні. Інформаційна властивість документа – його здатність передавати інформацію. До експлуатаційних властивостей документа належать довговічність, міцність документа і здатність протистояти різним діям – механічним, світловим, біологічним та несприятливим чинникам навколишнього середовища [210, с. 136].

До властивостей, що визначають вагу документів, належать: актуальність тематики; оригінальність закріпленого знання; точність і достовірність наведених відомостей; оперативність їх фіксування і поширення; відповідність форми закріплення знання цілям створення документів [98, с. 83].

Тож, на нашу думку, документ має такі властивості: є носієм і джерелом необхідної інформації, саме в документах інформація фіксується вперше; має правову вагу, господарське значення, оскільки сам може слугувати письмовим доказом, засобом засвідчення чого-небудь; уможливорює вилучення інформації з архівів і обробку в поточній діяльності.

Укладачі ділових документів обмежені у виборі добору слів, їх поєднанні, розташуванні; творчість як така відсутня. Укладач має

дотримуватися встановлених правил і не відходити від них, тобто дотримуватися певного регламенту, що, в свою чергу, забезпечить відповідність стандартизації мови і схеми документів. Ось чому говорять, що документи укладаються, а не пишуться [73, с. 82].

Усі ділові папери різняться за своїм призначенням, конкретною функцією, тому ступінь їх регламентації та стандартизації буде різним. Стандартизація мови документів – це встановлення правил добору слів і термінів, правил побудови синтаксичних конструкцій; процес встановлення і застосування оптимальних норм оформлення документації, прийнятих в установленому порядку для загального й багаторазового їх використання.

Усі документи за способом викладу матеріалу поділяються на такі групи:

- документи з низьким рівнем стандартизації;
- документи з високим рівнем стандартизації.

У документах із низьким рівнем стандартизації можна передбачити й сформулювати лише найзагальнішу інформацію (окремі компоненти формуляра), а спосіб викладу залежить від змісту того, про що буде йти мова в кожному конкретному документі, від ситуації ділового спілкування.

За способом викладу матеріалу тексти документів низького рівня стандартизації поділяються на такі види: розповідь, опис, міркування.

Порядок викладу інформації в таких документах може бути прямим (обставини (причини) появи документа + мета укладання документа) або зворотним (мета укладання документа + пояснення, факти).

У документах високого рівня стандартизації наперед визначений не лише їхній формуляр, а й уживані слова, словосполучення й речення, крім інформації, що стосується кожного конкретного випадку, для якої на заздалегідь заготовлених бланках залишають місце для заповнення.

Процес укладання документів із високим рівнем стандартизації поділяється на такі етапи:

- добір стандартних конструкцій, доречних у кожному окремому випадку;
- заповнення формуляра;
- побудова синтаксичних конструкцій (за прийнятими зразками), не передбачених формулярами бланків.

Логічна структура будь-якого документа має бути добре продуманою, фактичний матеріал – достовірним, актуальним (важливим у кожній конкретній ситуації), вжиті стандартні мовні звороти – доцільними і вдалими [187, с. 245].

Як основна одиниця справочинства документ виконує певні функції й повинен відповідати визначеним вимогам щодо укладання; до них відносять загальні (інформаційна, комунікативна, культурна) та специфічні (правова, управлінська, історична) [65, с. 246].

Функціонування правничої сфери будується на принципах роботи з документами. Передусім це закони, що є нормативно-правовими актами вищого органу законодавчої влади, тому їхні норми є юридичною основою чинного законодавства. У своїй діяльності правники не тільки керуються документами вищого органу законодавчої влади, а й самі укладають різноманітні документи. Тому сьогодні основна увага приділяється оформленню службових документів як базовому процесу в реалізації всіх управлінських функцій. Документування правничої сфери охоплює всі процеси діяльності, які фіксуються на різних носіях і мають бути оформлені за встановленими правилами. Документи, як правило, створюються за певними зразками, мають усталені вимоги щодо їх укладання та оформлення.

Отже, головною складовою документа виступає інформація, тобто різноманітні дані, відомості, повідомлення, знання, призначені для передачі у процесі комунікації. Зокрема, документ може бути письмовим доказом, а також є джерелом різноманітних відомостей довідкового характеру. Повноту інформації характеризує її обсяг, який має бути достатнім для прийняття рішення. Достовірність інформації визначається рівнем відповідності її

змісту об'єктивного стану речей. Інформація має бути оперативною, щоб за час її передачі й обробки стан речей не змінився. Документування інформації здійснюється згідно з відповідними законами й постановами органів державної влади, якими визначається організація діловодства і стандартизація документів [203]. Документ, як правило, створюється за певним зразком-формуляром (це сукупність розміщених у певній послідовності реквізитів, необхідних для всіх видів тієї чи іншої системи документів). Кожен вид документа повинен мати свій формуляр-зразок, тобто певну модель побудови однотипних документів. Складові документа називаються реквізитами. Саме реквізити надають документові юридичної сили.

Вимоги до документа можна класифікувати за правовими, мовними, логічними та технічними ознаками. Найважливішими правовими вимогами до документа є такі: документ видає уповноважений орган чи особа відповідно до їхньої компетенції; документ повинен відповідати чинному законодавству; документ має бути достовірним і відповідати завданням конкретного керівництва, тобто базуватися на фактах і містити конкретні пропозиції або вказівки; документ має відповідати своєму призначенню і укладатися за певною чи встановленою формою; бути бездоганно відредагованим та оформленим. Логічними вимогами є такі, як: використання засобів логічної оцінки матеріалу для зв'язності окремих частин, зазначення черговості здійснення (насамперед, водночас, зокрема, отже тощо); врахування таких елементів, як актуальність фактів та їх своєчасність; послідовність викладення тексту та його частин [195, с. 83]. Логічна послідовність викладу особливо увиразнюється за рахунок виключення особистого ставлення до справи у тексті, чітких причинно-наслідкових зв'язків між фактами, чіткого членування тексту на частини (нумерація, абзаци тощо).

До технічних вимог в оформленні документів відносять такі: для укладання будь-якого документа існує відповідний формат паперу (А3, А4,

А5, А6); вимоги до міжрядкового інтервалу (інтерліньяж) тексту (одинарний – для А5, полуторний – для А4), оформлення сторінки (поля (береги)) і її нумерації (арабські цифри); віддається перевага традиційному білому кольору паперу; важливе значення має дотримання реквізитів; вимоги до полів (берегів) документа, що є важливим для подальшого зберігання його і підшивання документа у томи справи [67].

Робоча площа – це площа уніфікованої форми чи бланка документа, призначена для заповнення основними реквізитами. Поля (береги) документа – це площі, призначені для закріплення документа в технічних засобах зберігання, а також для нанесення спеціальних позначок та зображень [207, с. 35]. Бланк (від фр. білий, чистий) – стандартний аркуш паперу, на якому відображена постійна інформація та відведене місце для змінної інформації [200].

Вказаний вище ДСТУ 4163 визначає такі розміри полів: 30 мм – ліве; 10 мм – праве; 20 мм – верхнє та нижнє. Якщо документ оформляють також і на звороті аркуша (термін зберігання такого документа повинен становити не більше як 3 роки), то ліве і праве поля на звороті відповідно міняють місцями.

Аркуш паперу з відтвореними на ньому реквізитами, що містять постійну інформацію, називається бланком (кожна установа, організація, підприємство повинні мати два види бланків: а) для листів; б) для інших документів). Для виготовлення бланків організаційно-розпорядчих документів як основні треба використовувати два формати паперу згідно з ГОСТ 9327: А4 (210×297 мм), текст якого друкується через 1,5 міжрядкові інтервали; А5 (210×148 мм) – через 1–1,5 інтервали. Дозволено використовувати бланки форматів А3 (297×420 мм) і А6 (105×148 мм) [196]. Застосовують розмір шрифту (кегель) 12–14 друкарських пунктів. Окремі внутрішні документи (заяви, пояснювальні й доповідні записки тощо), авторами яких є посадові та інші особи, дозволено оформлювати рукописним способом.

Група реквізитів та їхніх постійних частин, відтворена на бланку документа як єдиний блок, називається штампом. Державні стандарти передбачають кутове і поздовжнє розміщення штампа. Поздовжнє розміщення доцільне тоді, коли назва установи складається з великої кількості слів і не може розміститися на площі, відведеній для кутового штампа. Бланк із кутовим штампом є доцільнішим, оскільки праворуч від штампа на вільному місці можна заповнити реквізити: «адресат», «гриф обмеження доступу до документа», «гриф затвердження», «резолуція» [194]. Для документів із високим рівнем стандартизації виготовляють бланки, які містять трафаретний текст.

Щодо лінгвістичних вимог до документа, то первинним і обов'язковим елементом ділових паперів, де викладається зміст документа, є текст – це сукупність речень (кількох чи багатьох), послідовно об'єднаних змістом і побудованих за правилами певної мовної системи. Він є засобом відтворення зв'язного мовлення, тобто висловлювання, пов'язаного однією темою, основною думкою та структурою. Під час складання тексту слід дотримуватися таких вимог: достовірність змісту (факти відображають дійсний стан речей); точність (не допускається подвійне тлумачення слів та висловів); відсутність образності, емоційності та індивідуальних авторських рис; наявність усталених мовних зворотів (зазначені вище, що нижче підписалися, беручи до уваги, зупинитися на питанні, доводити до відома, взяти за основу), певна стандартизація початку та закінчення документа; лексика здебільшого нейтральна, вживається в прямому значенні; словосполучення з дієсловами у формі теперішнього часу (наприклад: рішення надсилається, академія запрошує, управління проводить конкурс, міністерство попереджає); вживаються звороти, як-от: вжити заходів, оголосити подяку, накласти дисциплінарне стягнення, брати участь, надати слово тощо. Текст документа повинен чітко і переконливо відбивати причину й мету написання, розкривати суть справи (найхарактерніші речення – прості поширені). Працівник, котрий укладає документи, повинен добре володіти

державною (українською) мовою, її законами й нормами, щоб кожного разу дібрати найдодільніший і найбільш переконливий мовний засіб.

Будь-який документ є складовою частиною відповідної системи документації. Система документації – це сукупність (спільність) певних документів, взаємопов'язаних за ознаками походження, призначення, виду, сфери, діяльності та єдиних вимог до їх оформлення (укладання). Документ – основний вид писемного ділового мовлення. Він фіксує і передає інформацію, підтверджує її достовірність та об'єктивність. Документи, як зазначалось, різняться між собою за призначенням, формою, структурою, тому постає потреба класифікації їх за ознаками [193].

Класифікація – це розподіл документів на класи за узагальненими ознаками спорідненості та відмінності. Мета класифікації полягає в підвищенні оперативності роботи апарату управління та відповідальності виконавців. У поточній роботі класифікацію документів здійснюють на етапі групування їх у справи [180, с. 101]. Найважливішою класифікаційною ознакою документа є його зміст, зокрема ставлення зафіксованої в ньому інформації до особи, структури, предмета або напряму діяльності укладача чи адресата [200].

Відповідно до цього та згідно з унормованими вимогами за ознаками класифікації та групами вирізняють такі види документів: за найменуванням – рапорт, заява, протокол, довідка, характеристика тощо; за способом фіксації інформації – письмові, графічні, фото- і кінодокументи; за змістом і спеціалізацією – загальні, з адміністративних питань, з питань планування оперативної діяльності, з питань підготовки та розподілу кадрів тощо); за призначенням – організаційно-розпорядчі, щодо особового складу, кадрово-контрактні (кадрово-договірні), довідково-інформаційні, обліково-фінансові, господарсько-договірні тощо; за способом виготовлення, структурними ознаками і ступенем стандартизації та регламентації – типові, трафаретні, індивідуальні; за складністю – прості, складні; за місцем укладання – внутрішні, зовнішні; за напрямом – вхідні, вихідні; за терміном виконання –

термінові, дуже термінові, нетермінові; за походженням – службові, офіційно-особисті; за гласністю – звичайні (загального користування), для службового користування, таємні, цілком таємні, конфіденційні тощо; за юридичною силою – справжні (істинні), підроблені (фальшиві); за стадією виготовлення – оригінал, копія, відпуск, виписка (витяг), дублікат; за терміном зберігання – постійного зберігання, тривалого зберігання (понад 10 років), тимчасового зберігання (до 10 років); за правовими нормами – правозастосовні (суд), правоохоронні (СБУ), контрольно-наглядові (прокуратура); залежно від форм реалізації державної діяльності – законодавчі, виконавчі, судові, правоохоронні, контрольно-наглядові; за напрямом діяльності праводілової сфери – управлінські, кримінальні процесуальні, адміністративно-правові, цивільні процесуальні, оперативно-розшукові; за способом викладу мовного матеріалу – документи з порівняно невисоким рівнем стандартизації, документи з високим рівнем стандартизації [123, с. 37].

Стандартизація є обов'язковою ознакою всіх документів, але міра її вираження залежатиме від виду документа.

Необхідно зауважити, що юридичне тлумачення поняття «документ» і взагалі розуміння цього поняття відрізняється від усіх наведених вище визначень і застосовується в різних аспектах, залежно від цільового призначення документа чи кола його застосування.

Необхідною та обов'язковою складовою документа, без якої він не може існувати, є матеріальна форма документа як його фізична сутність, складова, що забезпечує його здатність тривалого зберігання і передачі інформації в просторі та часі, її багаторазового використання. Інформація завжди фіксується яким-небудь методом запису, що передбачає наявність засобів та інструментів. Правову інформацію за ознаками матеріального вираження та зафіксованості у просторі можна поділити на документальну та недокументальну. Характеристика документальної інформації базується на понятті «юридичний документ» [77].

Юридичний документ – це письмовий акт, який складається згідно з правовими вимогами та містить правову інформацію (підтвердження прав, обов'язків або підтвердження юридичних фактів, подій чи дій, що тягнуть виникнення певних прав та обов'язків) [200, с. 41]. Є і дещо альтернативні визначення зазначеного поняття. Так, юридичний документ тлумачать як письмовий акт, який встановлює, розвиває або припиняє певні правовідносини або фіксує юридично значущі факти, дії чи події [6, с. 89]. Приналежність документа до певної класифікаційної групи відбувається на підставі аналізу його змісту, в якому також полягає і його сила, що доводиться до адресата за допомогою мови. Залежно від сфери правового регулювання розподіляється питома вага юридичних документів. Більша кількість їх укладається і обертається в правоохоронній сфері, полярно менша кількість – у сфері політики чи в соціальній сфері, за винятком фіксації розподілу державних коштів; у сфері економіки обговорення різних проблемних питань теж відбувається подекуди без фіксації на матеріальному носії, а часто в усній формі.

Слід зазначити, що сьогодні не існує одностайної думки щодо класифікації юридичних документів. У правничій сфері документація державного рівня поділяється на певні групи залежно від сфери дії: міжнародні документи (пакти, договори, угоди); внутрішньодержавні (конституція, закони, укази, постанови); процесуальні (протоколи, постанови, вироки); службові документи (рапорт, наказ, звіт). Інший варіант класифікації передбачає розподіл за ступенем важливості на: основні процесуальні документи (протоколи, постанови, ухвали, вироки, скарги, протести, вказівки, повістки, зобов'язання, повідомлення, доручення, заперечення, клопотання, заяви, пояснення, описи тощо); допоміжні та службові процесуальні документи (допоміжні: акти, висновки, рапорти, пояснення, подання, заяви, службові листи, довідки тощо; службові: накази, розпорядження, договори, доповідні записки, звіти, зведення, плани тощо) [189, с. 57].

Крім того, можна розглядати документи як результат правотворчої роботи – це сукупність законів та інших правових актів держави, що засвідчують правове регулювання суспільних відносин на її території. Ці акти, залежно від своєї юридичної сили, утворюють певну ієрархічну систему, яку об'єднує конституція держави. Крім конституції, до цієї системи входять закони, прийняті представницьким органом влади (парламентом), які регулюють найважливіші суспільні відносини та мають після конституції держави найвищу юридичну силу, а також акти глави держави, акти уряду, нормативні акти міністерств, нормативні акти органів місцевої влади тощо.

Юридичний документ тільки тоді буде документом, коли він відповідатиме вимогам-правилам юридичної техніки, що дозволяють скласти й оформити повноцінний і якісний юридичний документ.

В адміністративному праві поняття «документ» використовується для характеристики функцій різних адміністративних органів, визначення змісту і форми актів управління, а також реєстрації актів цивільного стану [77].

У кримінальному праві документ виступає як предмет кримінальних правопорушень, що їх вчиняють конкретні особи (підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання (ст. 358 КК України), внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей (ст. 366 КК України)) [84].

А. Запотоцький зазначає, що документом у кримінально-процесуальному розумінні можна вважати будь-які предмети матеріального світу, придатні для фіксації та передачі у часі і просторі інформації (відомостей) з метою її збереження та суспільного використання [54, с. 6]. Відповідно до ст. 99 ч. 1 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [86].

У трудовому праві з поняттям і видами документів пов'язане виникнення, припинення, здійснення трудових відносин: прийом на роботу, переведення, звільнення з роботи, трудовий стаж, відпустка, підвищення звання чи посади. У цивільному праві поняття «документ» пов'язане з урегулюванням різноманітних видів цивільно-правових угод (договори, зобов'язання) тощо [77; 200].

У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут він виступає як об'єкт криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Під документом А. Іщенко, Н. Кривова розуміють «носій текстової або графічної інформації. При цьому має значення спосіб, за допомогою якого ця інформація фіксується на носії, систематизується, аналізується, передається або зберігається, а також методика, знання, предмети, часовий проміжок і матеріал, що служили для утворення конкретного документа» [59, с. 147].

Основний «здобуток» науки криміналістики полягає у тому, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення підробки документів. Відповідно, за юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені. Саме завдяки криміналістиці юридична практика всіх держав світу має змогу ідентифікувати документи як справжні й як підроблені.

У підробленому документі зміст або реквізити не відповідають дійсності. Криміналістика виокремлює підробку документів двох видів – інтелектуальну та матеріальну. Інтелектуальна підробка полягає у складанні та видачі правильного за формою та виготовленням документа, але такий документ містить свідомо неправдиві відомості. У свою чергу, матеріальна підробка передбачає змінення змісту документа за допомогою внесення до нього неправдивих відомостей або шляхом повного виготовлення підробленого документа (тобто часткова або повна підробка). Матеріальна підробка виявляється за допомогою техніко-криміналістичного дослідження документів [79].

Криміналістична практика свідчить про те, що документами вважають, як правило, предмети, на яких тим чи іншим способом зафіксовані відомості про обставини (факти), що мають значення для встановлення істини у справі. Класифікація документів залежно від способу фіксації відповідних даних у цілому в криміналістиці збігається з управлінською (письмові тексти; кіно- та відеодокументи; креслення; схеми, перфокарти; телеграфні та телетайпні стрічки; фото-, фонодокументи), а от у процесуальному сенсі документи як докази поділяють на письмові та речові (документи, які є знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі сліди кримінального правопорушення або були об'єктом протиправних дій, та інші, що можуть бути засобом розкриття осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення).

Документи як речові докази можуть бути засобом учинення кримінального правопорушення чи засобом його приховування, предметом протиправного посягання. Документи як письмові докази мають значення для встановлення істини у справі завдяки лише своєму змісту. У такому випадку вони не належать до об'єктів криміналістичного дослідження і можуть замінюватися у справі копіями. У практиці техніко-криміналістичних досліджень зазвичай працюють із письмовими документами як речовими доказами, на яких мовними засобами (знаками) закріплені думки людини, події та факти [79].

Також криміналістичний підхід передбачає характеристику документів за розміром, формою, видом матеріалів, захисними засобами, текстом, підписами, відбитками печаток, штампів, наявністю резолюції. Робиться наголос на необхідності дотримання у документі відповідних реквізитів [213].

Загалом документ як речовий доказ потребує особливого підходу в його використанні: забороняється внесення змін, не можна робити нові лінії згину, пересилати потрібно лише у цупкому конверті, подекуди працювати з документом у рукавичках, зберігати в належних умовах тощо [213].

Тексти як об'єкти експертизи традиційно поділяються на усні та письмові й досліджуються з позицій сучасної текстології та стилістики української мови. Це завдання ускладнюється тим, що в кримінальному та цивільному праві налічується більш ніж десяток видів правопорушень, особливість яких полягає в тому, що вони вчиняються шляхом вербальної поведінки, тобто шляхом використання звукових або звичайних письмових текстів (приниження честі, гідності й ділової репутації фізичної або юридичної особи; поширення текстів протиправного змісту, що пропагують расову, релігійну чи національну перевагу або неповноцінність; заклики до зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, масового безладу; погрози і вимагання, завідомо неправдиві повідомлення про терористичні акти; внесення до документів завідомо неправдивих відомостей тощо. У таких вербальних повідомленнях містяться, власне, об'єктивні ознаки протиправного діяння). Саме вербальне повідомлення – текст є головним предметом криміналістичного дослідження і правової оцінки. А лінгвістичний аналіз його змістовно-сислового та формального аспектів – основним способом для виявлення словесних конструкцій і смислових одиниць тексту, які підпадають під ознаки конкретного правопорушення, передбаченого відповідною законодавчою нормою. Вагомою особливістю провадження у справах такої категорії вбачається те, що ніяких інших джерел доказів у цих випадках не існує [34].

Зважаючи на наведене вище, є підстави констатувати таке:

1. Документи мають державне значення, відображаючи суспільні відносини, характер державного ладу та державну політику в різних її проявах, суть взаємовідносин владних інституцій із територіальними спільнотами громадян;

2. Документи мають юридичне значення, фіксуючи підвалини правових відносин фізичних та юридичних осіб і регулюючи їхні дії;

3. Документи мають соціально-психологічне значення, відіграючи роль суспільно стабілізуючого чинника, закріплюючи у людини розуміння наявності сталих загальноприйнятих норм суспільної поведінки [99];

4. Документ за своєю суттю є унікальним, оскільки виступає предметом дослідження різних галузей знань і сфер суспільної діяльності;

5. Документ асоціюється передусім із папером, хоча справочинство загалом і юриспруденція зокрема розглядають можливість фіксації інформації на будь-якому матеріальному носії;

6. На міжнародному рівні сьогодні фактично немає єдиної загальновизнаної дефініції поняття «документ», адже як в актах міжнародного права, так і у законах різних країн, державних і галузевих стандартах, наукових працях надається значна кількість визначень одного поняття. На міжнародному рівні найбільш загальновизнаним є визначення документа як запису інформації, яка може бути використана як одиниця в документаційному процесі. Відповідно до стандартів ІСО інформація може бути записаною в будь-який спосіб фіксування будь-яких відомостей, тобто за допомогою не тільки знакового письма, але й зображення, звуку тощо. Таке визначення дозволяє додати до категорії документів всі матеріальні об'єкти, які можна використати для передачі інформації в суспільстві;

7. Документ (загалом) – це обов'язковий та невід'ємний елемент будь-якої діяльності (управлінської в цілому чи певної, галузевої). Це закріплення певним способом (графічним (писемним), усним (словесним), картографічним, топографічним, стенографічним, живописним, нотним, образотворчим, аудіовізуальним тощо) інформації на певному матеріальному носії (папір, фото-, відео-, аудіоносій, фото-, кіноплівка, фото-, кінокадр, електронний накопичувач інформації (flash-карта), диск, дискета, касета, перфокарта тощо);

8. Усі ділові папери різняться за своїм призначенням, конкретною функцією, тому рівень регламентації та стандартизації їх буде різним, а саме низьким або високим;

9. Юридичний документ – це письмовий акт, який складається згідно з правовими вимогами та містить правову інформацію (підтвердження прав, обов'язків або підтвердження юридичних фактів, подій чи дій, що тягнуть виникнення певних прав та обов'язків). В адміністративному праві поняття «документ» використовується для характеристики функцій різних адміністративних органів, визначення змісту і форми актів управління, а також реєстрації актів цивільного стану. У кримінальному праві документ виступає як предмет кримінальних правопорушень, що їх вчиняють конкретні особи (підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання). У кримінальному процесі поняття «документ» розуміється ширше, адже до документів відносять зліпки зі сліду, фотознімки місця події, фонограми допиту. Документом у кримінальному процесуальному розумінні можна вважати будь-які предмети матеріального світу, придатні для фіксації та передачі у часі і просторі інформації (відомостей) із метою її збереження та суспільного використання. У трудовому праві з поняттям і видами документів пов'язане виникнення, припинення, здійснення трудових відносин: прийом на роботу, переведення, звільнення з роботи, трудовий стаж, відпустка, підвищення звання чи посади. У цивільному праві поняття «документ» пов'язане з урегулюванням різноманітних видів цивільно-правових угод (договори, зобов'язання) тощо;

10. У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Основним досягненням криміналістики є те, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення підробки документів. Криміналістична практика свідчить про те, що документами вважають, як правило, предмети, на яких тим чи іншим способом зафіксовані відомості про обставини (факти), що мають значення для встановлення істини у справі.

Таким чином, юридичні документи: регулюють суспільні відносини, які належать до сфери правового регулювання; супроводжують усі стадії правового регулювання; є результатом цілеспрямованої діяльності людини; створюються під час практичної діяльності суб'єктів права; складаються у межах компетенції державних органів або посадових осіб чи правоздатності громадян (установ, організацій); встановлюють права та обов'язки; породжують юридичні наслідки; мають обов'язковий характер; повинні бути складені відповідно до вимог юридичної техніки; дозволяють досягти стабільності та визначеності у відносинах між людьми.

1.3. Система криміналістичного документознавства

У сучасній криміналістиці сформувався спеціалізований доктринальний інститут – криміналістична документалістика, яка посідає важливе місце у системі криміналістичних знань. Під цим терміном розуміють науково обґрунтовану систему знань, що охоплює питання ідентифікації, дослідження, класифікації та використання документів у кримінальному провадженні. Ця дисципліна поєднує в собі елементи технічних, мовних і правових досліджень, спрямованих на виявлення та оцінювання доказової інформації, що міститься в документах.

Слід наголосити, що документ є невід'ємним атрибутом будь-якої діяльності. У зв'язку з чим він має неабияку привабливість для протиправного світу, де може як бути об'єктом посягання, так і використовуватися для досягнення протиправної мети як знаряддя вчинення кримінального правопорушення або відобразити сліди протиправної діяльності. Різноманітність видів документів зумовлює, відповідно, численність способів їх протиправного використання. Це ускладнює роботу правоохоронних органів, пов'язану із дослідженням відповідних документів у процесі розслідування кримінальних проваджень. Крім того, документ сам

собою є достатньо складним та комплексним об'єктом дослідження, адже потребує досконалого та різностороннього вивчення всіх своїх елементів та складових. Це зумовлює неабиякий практичний та теоретичний інтерес до документів із метою їх дослідження та розроблення теоретичних положень і практичних рекомендації щодо роботи з ними і використання в процесі доказування.

Криміналістика довгий час здійснює вивчення документів та пов'язаних із ними об'єктів. У її системі виникла окрема галузь – криміналістичне документознавство, що займається розробкою засобів та методів роботи з указаними об'єктами.

Традиційно науковці визначають криміналістичне документознавство як галузь криміналістичної техніки, в якій вивчаються основи письма й почерку, технології виготовлення документів, печаток і штампів та способи їх підроблення, розробляються наукові основи виявлення, дослідження й використання інформації, що міститься в документах, під час розслідування кримінальних правопорушень [78, с. 204]. У цілому слід погодитися з тими вченими, які вважають, що предметом дослідження криміналістичного документознавства є закономірності виникнення, функціонування і дослідження документів та пов'язаних із ними об'єктів. Так, наприклад, В. Бірюков, В. Коваленко, Т. Бірюкова, К. Ковальов вважають, що предметом криміналістичного документознавства є закономірності: що виявляються при складанні різноманітних документів; формування почерку, письма та вплив на них різноманітних обставин; пов'язані з дією різноманітних речовин на носій і зміст документа; пов'язані з виявленням таких дій тощо [83, с. 12].

Зважаючи на предмет криміналістичного документознавства, вбачається слушною позиція тих вчених, які вважають, що криміналістичне документознавство охоплює: 1) техніко-криміналістичне (технічне) дослідження документів (визначення природи, якісного складу, групової належності, а іноді місця й часу виготовлення матеріалів документа (папір, барвники, сургуч, клей тощо); встановлення засобів, умов і способів

виготовлення (підроблення) документа чи його окремих реквізитів (підписів, відбитків печаток, штампів); виявлення невидимих та малопомітних записів і текстів на обвуглених документах, навичок (у тому числі професійних) осіб, які виготовили або підробили документ; ідентифікація засобів виготовлення документа); 2) криміналістичне дослідження почерку рукописних документів (встановлення ознак і властивостей виконавця рукописного документа за ознаками почерку (статі, віку, психічного та фізичного стану, інтелектуального розвитку тощо) та його ідентифікація); 3) криміналістичне дослідження письмової мови документів (встановлення ознак і властивостей автора документа за писемною мовою та його ідентифікація) [83, с. 13; 78, с. 206].

Водночас слід зауважити, що низка вчених виділяє дві підгалузі криміналістичного документознавства, об'єднуючи дослідження почерку та письмової мови в одну групу: 1) техніко-криміналістичне дослідження документів; 2) письмовомовно-криміналістичне дослідження документів, яке, своєю чергою, утворюється з почеркознавства та авторознавства [93, с. 153; 80, с. 44]. Вказана позиція має право на існування, адже по суті криміналістичне документознавство, по-перше, здійснює технічне дослідження документа, а по-друге, досліджує його текст із метою визначення виконавця та автора.

Криміналістична документалістика, або ж документологія, охоплює широке коло підгалузей, що формують її складну внутрішню структуру. До них передусім належать техніко-криміналістичне дослідження документів та письмовомовно-криміналістичне дослідження, яке, у свою чергу, поділяється на почеркознавство і авторознавство.

Техніко-криміналістичне дослідження документів передбачає встановлення таких характеристик, як час, місце, інструмент і засіб виготовлення документа. Це дозволяє виявити можливі ознаки підробки, втручання у зміст документа або встановити спосіб його створення.

Письмовомовно-криміналістичне дослідження документів, що охоплює почеркознавство та авторознавство, отримало у спеціалізованій літературі назву «криміналістична скриберологія». Скриберологія – це самостійний напрям криміналістичної документалістики, що займається вивченням письмової мови та почерку як носіїв індивідуалізованої інформації. Її завданням є не лише ідентифікація автора чи виконавця тексту, але й аналіз лінгвістичних особливостей, стилістики, граматичних конструкцій, які можуть мати доказове значення.

Ключовими завданнями криміналістичної документалістики є вирішення трьох основних груп питань:

- встановлення функціонального значення документа в контексті можливого кримінального правопорушення. Це передбачає з'ясування того, чи є документ носієм змістовної інформації про події кримінального правопорушення, об'єктом протиправного впливу (наприклад, підробки) або ж засобом його вчинення;

- встановлення виконавця документа, що є сутністю почеркознавчого дослідження. Ідентифікація особи, яка фізично створила документ, базується на аналізі індивідуальних особливостей почерку;

- встановлення автора документа, що є предметом авторознавчого дослідження. Тут увага приділяється мовностилістичним характеристикам тексту, які можуть вказати на особу, що сформувала його зміст.

У сучасному світі спостерігається тенденція зростання кількості правопорушень із використанням документів. Досить значними темпами зростають кримінальні правопорушення у сфері легалізації грошових та інших цінностей, здобутих протиправним шляхом, незаконних кредитно-фінансових операцій, фіктивного підприємництва, у сфері оподаткування тощо. Значна кількість осіб вчиняє кримінальні правопорушення з використанням підроблених документів, їх виготовленням та реалізацією. Процес виготовлення, зміни, знищення та використання документів зі протиправною метою нерозривно пов'язаний із розвитком суспільних

відносин та стрімким зростанням ролі науково-технічного прогресу. Поява нових видів інформації зумовила необхідність пошуків нових видів носіїв такої інформації та її передачі. Зокрема, електронні документи широко використовують у всіх сферах суспільних відносин – заяви про надання різного роду адміністративних послуг, документи про освіту, оферти та акцепти, попередні договори тощо [171, с. 91].

Вивчення та дослідження, власне, самого документа, а також інформації, яка у ньому міститься, з метою подальшого розслідування кримінального правопорушення та з'ясування істинних обставин кримінальної справи і є головною суттю криміналістичного документознавства. За результатами проведеного дослідження формується система методичних рекомендацій, правил, технік, впроваджуються різного роду інформаційно-облікові та пошукові бази даних, які широко використовуються на практиці працівниками правоохоронними органами. Часто саме робота з документами стає важливим та ключовим елементом при розслідуванні осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Напрочуд влучно з цього приводу висловився М. Будзієвський, зазначивши, що «судово-технічна експертиза документів пройшла шлях свого становлення з порівняння документа до самих розповсюджених сучасних способів і методів його дослідження...» [13, с. 241]. Завдяки дослідженню документів встановлюються дані щодо особливостей виготовлення документа, часу та способу, визначається оригінальність тексту чи документа або наявність у ньому змін, підробок, підчисток, встановлюється автор документа або особа, яка його виготовила, тощо. Все це дає підстави стверджувати про актуальність обраної нами теми та доцільність проведення дослідження у визначеному напрямі.

Починаючи дослідження питання щодо системи криміналістичного документознавства, насамперед слід визначити зміст цієї правової категорії.

Документознавство є окремою наукою, завдання якої – вивчення властивостей та ознак документів, а також їхнього функціонального

призначення. Іншими словами, здобутки цієї науки становлять первинну базу для теоретичних положень криміналістичної техніки, яка, спираючись на них, формує спеціальні методики, прийоми та техніки вивчення та дослідження різного роду документів та текстів. Терміну «документ» притаманна багатозначність, адже кожна особа вкладає у це поняття власний зміст, передусім спираючись на знання, життєвий досвід та сферу діяльності. Однак для цілей дослідження за обраною нами проблематикою підтримуємо позицію зазначеного вище науковця щодо доцільності використання енциклопедичного визначення поняття «документ», відповідно до якого ним є зафіксована на матеріальному носії інформація у вигляді тексту, звукозапису або зображення з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати [276, с. 134]. Документ як різновид доказів характеризується тим, що інформація, яка в ньому міститься, викладена у вигляді літер, цифр, символів. А отже, криміналістичне документознавство має комплексний характер, адже дослідженню підлягає не лише документ як матеріальний об'єкт, а й інформація у вигляді певних знаків, яку він уміщує. На думку окремих науковців, криміналістичне документознавство є галуззю криміналістичної техніки, яка уособлює собою систему знань про загальні положення криміналістичного документознавства, криміналістичне дослідження документів, рукописів та рукописних текстів [83]. Інші визначають криміналістичне документознавство як традиційну галузь криміналістичної техніки, яка вивчає письмову мову та її закономірності, почерк, сліди створення або виготовлення документів, внесення до них змін або навіть знищення, а також розробляє засоби та методи дослідження документів – речових доказів [82].

Досить повним, на наш погляд, є визначення, відповідно до якого криміналістичне документознавство – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає основи письма і почерку, технології, за допомогою яких виготовляються документи, печатки і штампи, способи підробки зазначених предметів, а також розробляє науково обґрунтовані засади виявлення,

експертного дослідження й використання під час розслідування кримінальних правопорушень добутої з документів інформації [80]. Криміналістичне документознавство є галуззю (або використовують синонімічні категорії «розділ», «елемент») криміналістичної техніки поряд із криміналістичною фотографією (судовою кінематографією) і відеозаписом, трасологією, зброезнавством або судовою балістикою, габітоскопією (ідентифікація особи за зовнішністю), фоноскопією (дослідження звукових слідів), одорологією (дослідження слідів запахів), криміналістичним дослідженням речовин, матеріалів та виробів, криміналістичною реєстрацією. Одразу наголосимо, що криміналістика не є статичною наукою, вона в цілому або її окремі правові інститути розвиваються та змінюються разом із суспільними відносинами. Під впливом останніх у системі криміналістичної техніки з'являються нові галузі, зокрема поліграфологія, ентомологія тощо, та видозмінюються вже існуючі. Беззаперечно, що криміналістичне документознавство є самостійним елементом у системі криміналістичної техніки, а отже, має самостійний предмет правового регулювання, який властивий лише цьому елементу. Наразі існує декілька поглядів щодо окресленого питання. Так, предметом криміналістичного документознавства можна визнати діяльність вчених-криміналістів або працівників правоохоронних органів, сутність якої полягає у дослідженні документів задля виявлення інформації, яка має криміналістичне значення. На думку інших науковців, предметом криміналістичного документознавства слід вважати закономірності, які знаходять свій прояв під час складання, створення, виготовлення різного роду документів; формування особливостей почерку та письма, вплив на них зовнішніх чинників; закономірності, пов'язані з дією речовин безпосередньо на документ та його зміст, а також ті, що пов'язані з виявленням таких дій [83, с. 12].

I. Когутич наводить досить лаконічне визначення поняття предмета криміналістичного документознавства, хоча й занадто загальне, як на нашу думку. Так, авторка пропонує розуміти під зазначеною вище правовою

категорією вивчення закономірностей щодо виготовлення та функціонування різноманітних документів, які потрапили до сфери кримінального судочинства [68, с. 216]. У системі криміналістичного документознавства виділяють окремі елементи або функціональні частини. Сучасна наука називає три закономірно розміщені структурні частини: криміналістичне авторознавство, криміналістичне почеркознавство та техніко-криміналістичне дослідження документів [83, с. 13].

Розглянемо стисло кожен із зазначених елементів. Криміналістичне авторознавство дещо відрізняється від інших функціональних частин документознавства, адже має своїм підґрунтям здобутки лінгвістики, граматики, фразеології та інших галузей знань про писемність, а також враховує систему знань про мовну поведінку особи, що дає змогу встановити автора документа або тексту з метою розкриття кримінального правопорушення або його попередження. Криміналістичне почеркознавство, як структурна частина криміналістичного документознавства, вивчає закономірності формування та розвитку почерку, розробляє техніко-криміналістичні засоби, прийоми та методи роботи з документами з метою встановлення обставин створення документа, його автора або виконавця задля розслідування або запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та встановлення дійсних обставин справи.

Техніко-криміналістичне дослідження документів є тим функціональним елементом у системі криміналістичного документознавства, завдяки якому вивчаються закономірності виникнення інформації, пов'язані зі способом виготовлення документів, внесенням в них змін та виправлень, а також ті, що вказують на засоби та матеріали, котрі використовуються з цією метою. Тут варто зазначити, що досить часто терміни «криміналістичне дослідження документів» та «техніко-криміналістичне дослідження документів» використовують як синонімічні поняття [79, с. 361], однак вбачається, що ці категорії співвідносяться як загальне та окреме, адже предметом дослідження останнього є саме технічна сторона виготовлення

або зміни документа. З-поміж досліджень у сфері криміналістичного документознавства саме зазначене дослідження налічує чималу кількість видів експертиз. Так, найчастіше використовуються такі експертні дослідження: бланків документів, в тому числі пошкоджених та розірваних; технічної сторони тексту документа; підписів, що, ймовірно, виготовлені технічним способом; машинописних текстів; відбитків печаток та штампів; фотографій та інших матеріальних елементів на документах; щодо визначення втраченого змісту документів, у тому числі спалених. Зарубіжний досвід у сфері криміналістичного документознавства свідчить, що його елементи є ідентичними тим, що існують у вітчизняній криміналістичній науці, а дослідження документів здійснюється відповідно до затверджених стандартів. Так, у Сполучених Штатах Америки наприкінці минулого сторіччя була створена Наукова робоча група експертів-документознавців, метою діяльності якої і є розроблення стандартів та термінології у галузі дослідження документів. За період своєї роботи ця група розробила та впровадила понад 20 стандартів, які слугують для уніфікації загальноприйнятих методів експертизи документів та забезпечення дотримання критеріїв їх оцінки з боку допустимості та надійності [80].

На момент створення зазначеної групи у США функціонували всього чотири стандарти у галузі дослідження документів: стандарт із термінології, з ідентифікації матеріалів документа та методів їх порівняльного криміналістичного дослідження, стандарт технічного характеру, який визначав обсяги та зміст роботи судових експертів-документознавців.

Європейська спільнота криміналістів у 1998 р. у складі Європейської мережі інститутів криміналістики теж створила Європейську робочу групу експертів-документознавців, яка перейняла кращі практики американських колег та розробила відповідні стандарти з урахуванням досвіду європейських країн [80]. Метою даної групи є налагодження зав'язків із колегами, організація семінарів, популяризація науки криміналістики та криміналістичного документознавства у світі, обмін знаннями та досвідом,

розвиток та впровадження методів та способів криміналістичного дослідження документів.

Доцільно наголосити, що криміналісти Німеччини в межах міжнародного співробітництва з правоохоронними органами інших країн надають допомогу насамперед у напрямі навчання та консультування працівників. Зокрема, ключовими напрямками співпраці є консультування при створенні тренувальних центрів для імітування роботи на місці кримінального правопорушення, надання доступу до різного роду баз, картотек, створення центрів із документознавства [153]. Вбачається, що така співпраця та обмін досвідом будуть сприяти подальшому розвитку сучасної криміналістики та її окремих галузей, а також підтримувати високі стандарти криміналістичної техніки.

У 2014 р. у Фінляндії було запроваджено та наразі широко використовується метод розпізнавання підроблених грошових банкнот, який ґрунтується на аналізі відмінностей у малюнку переплетіння волокон паперу. Основним інструментом аналізу є алгоритм курвлет-перетворення, який дозволяє виміряти розподіл волокон та визначити кількісні показники анізотропії. На підставі концентричного скупчення крапок у дво- або тримірному параметричному просторі й можна відрізнити підроблені грошові купюри від оригінальних банкнот [153].

Доцільно наголосити, що у багатьох зарубіжних країнах криміналістичне дослідження документів не виділяється у самостійний вид експертизи, а об'єднується таким правовим інститутом, як судова експертиза. У кожній окремо взятій країні, спеціальні служби наділені повноваженнями щодо дослідження документів та тексту. Зокрема, у Сполучених Штатах Америки відповідну експертизу проводить спеціальний підрозділ Федерального бюро розслідувань, який надає допомогу всім органам та службам країни, що її потребують, незалежно від підпорядкування та місця знаходження останніх. Основними кримінальними правопорушеннями, при розслідуванні яких вдаються до судової експертизи документів, є

фальсифікація грошових знаків та валютних цінностей, підробка цінних паперів різного роду, кримінальні правопорушення у сфері використання кредитних карток тощо.

У Великій Британії функціонує експертно-криміналістична служба, яка надає допомогу всім регіональним підрозділам поліції у розслідуванні кримінальних правопорушень шляхом проведення різного роду експертиз, в тому числі дослідження документів. В той час як технічні підрозділи поліції можуть проводити лише прості дослідження документів.

У деяких країнах разом із групами дослідження документів створюються підрозділи спеціального спрямування відповідно до потреб конкретної країни. Так, досить цікавим фактом є створення у складі судово-експертних лабораторій Іспанії групи почеркознавчої експертизи арабського письма. В Об'єднаних Арабських Еміратах криміналістичне дослідження документів провадиться судово-експертними підрозділами поліцейських служб. Так, у складі Головного управління судової експертизи та кримінології (м. Дубаї) функціонує відділ технічного дослідження документів. Аналогічні за функціоналом лабораторії працюють і на місцях. Окрім державної експертної кримінологічної служби, в країні існує і приватна сертифікована установа, яка спеціалізується на експертизі документів, вивчаючи їх на предмет оригінальності, провадить почеркознавчі експертизи, досліджує чорнила, товарні знаки та захисні маркувальні засоби [153, с. 112]. Керуючись викладеним вище, вбачаємо за доцільне наголосити, що міжнародне співробітництво у галузі криміналістичного документознавства є вкрай важливим та перспективним задля підвищення якості експертизи документів.

Так, під час міжнародної конференції європейських експертів у галузі дослідження документів у 2017 році були обговорені перспективні напрями розвитку досліджень матеріалів та реквізитів документів, як-от: індивідуальні особливості сканерів та можливості їх диференціації; можливості визначення давності документів, виготовлених на принтерах; сучасні непошкоджуючі

методи дослідження паперу, чорнил та тонерів принтерів, можливості їх аналізу та ідентифікації; новітні технічні засоби та програмне забезпечення для дослідження та фіксації результатів рентген-аналізу, порівняння та систематизації отриманих зображень; проєкти створення нових інтернет-платформ для комунікації експертів, обміну інформацією та досвідом [148].

Вкрай актуальним є вивчення як обміну досвідом між експертами-криміналістами у галузі документознавства, так і безпосередньо зарубіжного досвіду розробки та використання тих чи інших методик дослідження документів. Все це дозволить не лише виявити прогалини у досліджуваній нами галузі, а й сформуванати нові способи та методи вивчення документів та текстів, підвищити ефективність національної системи криміналістичних експертиз, збагатити вітчизняну науку новими дослідженнями та вдосконалити кадрову політику щодо підготовки експертів-криміналістів.

Проведене дослідження проблем криміналістичного документознавства свідчить про те, що, попри велику кількість наукових розробок у цьому напрямі та систематичне застосування правового інституту криміналістичного документознавства на практиці, залишається чимало питань, які потребують вдосконалення або навіть додаткового вивчення. Зокрема, залишаються невирішеними, а отже, можуть стати предметом самостійних наукових пошуків, питання щодо розробки спеціального методичного забезпечення документування змісту криміналістичного дослідження, розроблення типових зразків документів, де мають фіксуватися виявлені фактичні дані, а також відображатися результати та наслідки застосування тих чи інших дій. Предметом криміналістичного документознавства є способи, засоби та методи дослідження документів та інформації у кримінальному провадженні з метою визначення авторів, оригінальності, особливостей виготовлення чи написання, а також інших обставин, які мають значення для розслідування та встановлення істини у справі. Аналізуючи наукові позиції сучасних вчених, можна визначити, що система криміналістичного документознавства містить у собі

криміналістичне дослідження текстів та техніко-криміналістичне дослідження документів. Також варто підкреслити, що криміналістичне документознавство як правова категорія має подвійну правову природу, адже, з одного боку, це система знань про документознавство, а з іншого – криміналістичної техніки.

Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що під криміналістичним документознавством слід розуміти галузь криміналістичної техніки, яка вивчає поняття та зміст документів, способи їх виготовлення, практику їх використання зі протиправною метою, а також діяльність науковців, криміналістів, експертів та інших уповноважених осіб зі збирання, дослідження та оцінки документів із метою розслідування вчинених протиправних дій (виявлення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення) та їх попередження. Основне призначення криміналістичного дослідження документів полягає у комплексному вивченні особливостей, способів, засобів та методів виготовлення документа, внесення в нього змін або його знищення, що має ключове криміналістичне значення. Наголосимо, що дослідження системи криміналістичного документознавства важко переоцінити як для науки, так і для практичної діяльності у сфері криміналістики. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для подальших наукових пошуків за окресленою проблематикою, для викладання навчального курсу з криміналістики у вищій школі, під час підготовки підручників та наукових посібників, методичних рекомендацій для студентів-юристів та працівників правоохоронних органів. Окремі висновки, підходи та положення, викладені у цій роботі, можуть становити інтерес для експертів-криміналістів, судово-медичних експертів та інших осіб, які працюють у сфері криміналістичних досліджень, а також можуть бути використані під час підготовки відповідних законопроектів та підзаконних нормативно-правових актів.

1.4. Криміналістична класифікація документів

І. Осика у своїй праці «Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва» [113] пропонує поділ на основі форми носія документа, наприклад, на електронні, паперові та ін. Існують також і інші поділи, зокрема поділ на основі ступеня доступу до документації: таємні, цілком таємні тощо. У працях Т. Безсонної [5] можна побачити диференціацію документів за їх походженням, за авторством, за призначенням тощо.

Усі документи, що перебувають у документообігу, можна класифікувати за низкою ознак. Г. Швецова-Водка запропонувала виділити дві основні групи ознак класифікації документів, що перебувають у документообігу: ознаки, що характеризують матеріальний носій документа, та ознаки, що характеризують знакову систему, в якій записана інформація. Так, за особливостями носія інформації:

- 1) за матеріалом носія інформації (паперовий; прозоро-плівковий; магнітострічковий; пластинковий);
- 2) за формою запису інформації (одномірний (лінійний); двомірний (площинний); тривимірний (об'ємний));
- 3) за матеріальною конструкцією носія інформації (стрічковий; картковий; аркушевий; блочний; дисковий);
- 4) за способом запису (створення документа) (ручний (рукописний); механічний; автоматичний);
- 5) за призначенням до сприйняття (людиносприйманий; безпосередньо сприйманий; опосередковано сприйманий; машиносприйманий; людино-машиносприйманий);
- 6) за каналом сприйняття людиною (візуальний; аудіальний; відчутний на дотик; аудіовізуальний; комбінований; недоступний для сприйняття людиною);

7) за способом декодування інформації людиною (призначений для читання; призначений для роздивляння; призначений для слухання; призначений для комплексного відтворення інформації).

За особливостями знакових засобів фіксації та передачі інформації:

1) за характером знакових засобів передачі інформації (символічний; іконічний; записаний шляхом зміни структури носія);

2) за характером мовної системи, в якій втілено інформацію (вербальний (словесний); вербально-писемний, літературний; вербально-усний, звуковідтворювальний; образотворчий; образотворчий статичний; образотворчий динамічний; музичний; музичний звуковідтворювальний; нотний; комплексний; матричний; іншомовний);

3) за належністю знаків запису до певних знакових систем (писемний (текстовий, літературний); ізографічний; картографічний; нотний; технічно-кодований) [210, с. 40–46].

Очевидно, що це не вичерпний перелік ознак для класифікації документів. Так, наприклад, низка вчених пропонує класифікувати документи, що перебувають у документообігу, зокрема, за такими ознаками, як: назва, ступінь гласності, юридична чинність, строк виконання, походження, строк зберігання, ступінь обов'язковості, спосіб відображення інформації, спосіб фіксації інформації і матеріал, що використовується для цього, призначення та ступінь узагальнення [82, с. 158–159].

У свою чергу, значна різноманітність документів, які містять криміналістично значущу інформацію, потребує власної класифікації. Очевидно, що підстави для класифікації документів, які містять криміналістично значущу інформацію, можуть запозичуватися із загальної класифікації документів документообігу, однак є і такі, які можуть вважатися власне криміналістичними.

Цей вид класифікації документів застосовується на практиці у випадках відбору зразків документів: зразків почерку чи письма для проведення почеркознавчої чи авторознавчої експертизи [93, с. 155].

Справжній документ може бути: а) дійсним, тобто це документ, що має на момент дослідження юридичну силу (наприклад, довіреність, строк дії якої не сплив); б) недійсним, тобто документ, що втратив юридичну силу через сплив строків чи зміну інших обумовлених обставин [93, с. 156].

Несправжні (фіктивні, фальшиві, підроблені) документи – це ті, що ніколи не мали юридичної сили, оскільки їхній зміст і/або їхні реквізити не відповідали дійсності [93, с. 156].

На окрему увагу заслуговують письмові документи. Адже в криміналістиці підтримується позиція, що об'єктом техніко-криміналістичного дослідження виступає винятково юридичний документ, який є письмовим актом, складеним згідно з правовими вимогами, містить правову інформацію і встановлює, розвиває, змінює чи припиняє певні правовідносини або фіксує юридично значущі факти й дії [200, с. 17–18; 66, с. 37]. Підтримуючи позицію щодо письмового документа як об'єкта техніко-криміналістичного дослідження, викликає сумнів зміст, який вкладається науковцями в його поняття. Адже письмові документи за джерелом складання та реквізитними ознаками можуть поділятися на: а) офіційні документи – це публічні документи юридичних і фізичних осіб, що наявні в матеріалах державних і громадських організацій, а також ті, що засвідчені державними органами і містять необхідні реквізити (паспорт, посвідчення особи, довідка) (публічні); б) неофіційні (приватні) – це приватні документи (особисті листи, щоденники, рукописи) [93, с. 155].

Як один із найбільш загальних та всеохопних класифікаційних поділів документів, що значною мірою вплинув на розвиток криміналістики та вдосконалення розуміння документів у цій сфері, варто схарактеризувати поділ вчених-криміналістів, які пропонували групувати документи на таких основах:

– за способом, в який було створено документ: типографічні, рукописні, машинописні;

– за тим, який характер має інформація, що міститься в документі: відкриті та зашифровані;

– за юридичним походженням: справжні та підробні документи;

– за джерелом походження: ті, що походять від приватних осіб, та ті, що походять від осіб публічного права.

Цікавим для розгляду є підхід дослідника І. Осика [93], що пропонує класифікувати документи на основі загального поділу, а саме за формою того, яким є носій інформації. Спираючись на цю підставу, І. Осика [93] виділяє пластикові документи або комбіновані, документи, інформація в яких зафіксована на електронному носії, та традиційні паперові документи.

Зважаючи на фігурування в науково-дослідній роботі поряд із категорією «документ» категорії «електронний документ», важливо зазначити, що під електронним або цифровим середовищем діяльності варто розуміти систематизовані об'єкти, що містять такі елементи, як комп'ютерні засоби тощо, й перебувають у певному співвідношенні та взаємодії між собою щодо мови, якою програмуються, стандартів, на яких базуються, й технічних параметрів, що їм притаманні, обробки, накопичення й подальшого передавання тієї інформації, яку містять [147].

Повсюдне використання електронних документів спричинене рішучим кроком у сфері інноваційних технологій, що зумовлює прогрес на всіх рівнях світового розвитку, започатковуючи нові способи передачі інформації та вдосконалені способи й форми носіїв, на яких ця інформація може зберігатися. Так, зокрема, прогресом була зумовлена поява захищених баз даних, котра дозволяє зберігати в собі юридично важливу інформацію, що засвідчує певні факти, що можуть породити правові наслідки або інші волевиявлення, свідчення тощо. Можливість користування або ознайомлення з цією інформацією відбувається відповідно до певного наявного та визначеного порядку доступу, що включає використання верифікації за електронною поштою, номером телефону, біометричними даними, даними банківських карток та використання паролів чи кодів [147].

Та це не єдині способи доступу, наприклад, віднедавна доступ до електронних документів і не тільки спростився завдяки появі QR-коду, що являє собою двовимірний штрих-код, який можна просканувати за допомогою смартфона чи іншого пристрою, та отримати швидкий доступ до необхідних даних. Так, під поняттям «електронний документ» доцільно розуміти інформацію, яка міститься на електронному носії й доступ до якої здійснюється у відповідному порядку, що є визначенням.

Електронні документи, що мають юридичне значення, доцільно класифікувати за такими основами поділу:

– за походженням: ті, що створюються приватними користувачами, державними органами, підприємствами, організаціями, іншими владними утвореннями;

– за формою, в якій вони перебувають: віртуальні, що є інформаційними об'єктами, які зберігаються у спеціальних електронних сховищах, наприклад державних реєстрах, доступ до яких виконується за певними алгоритмами; матеріальні – ті, інформація в яких зберігається на носії електронного характеру, її можна скопіювати, прочитати тощо, й вона змістовно є юридично значущою;

– за характером матеріального носія: розміщені на пристроях зовнішньої пам'яті; розміщені в оперативній пам'яті комп'ютера, наприклад на віртуальних дисках тощо;

– на основі рівня захищеності: відкриті за своєю суттю і ті, доступ до яких є обмеженим;

– за змістом: графічні, анімаційні, текстові документи, або ті, що містять інформацію, котра записана за допомогою спеціальних кодів [156].

Продовжуючи дослідження класифікаційних підходів щодо поділу документів у науці криміналістики, варто виділити думки ще одного вченого-криміналіста, що є базисними для подальшого з'ясування переважного класифікаційного підходу, який би відповідав сучасним реаліям та запитам

як теорії, так і практики. Зокрема, І. Подволоцький [119] пропонує розглядати документи в межах двох поділів або груп.

1) документи, що вивчаються у сфері проведення техніко-криміналістичного дослідження:

- виготовлені за допомогою папера, полімерних матеріалів, шкіри, тканин, скла тощо;
- за способом фіксації в них інформації: за допомогою поліграфії, письма; фото-, кіно-, відео-, електронні документи тощо.

2) документи, які є предметом кримінального правопорушення; справжні та підроблені документи. З огляду на їхній стосунок до кримінального процесу: документи, які є речовими доказами; документи, які засвідчують певні факти та є доказами, юридично значущими в межах розслідування кримінального правопорушення.

На думку І. Підволоцького [119], класифікувати документи в криміналістиці доцільно і за їхнім походженням (на приватні та офіційні), і за способом передачі інформації.

Варто зазначити, що такий підхід до класифікації документів має есенційне значення для техніко-криміналістичної експертизи документів. Техніко-криміналістичне дослідження, як вже зазначалося вище, є підгалуззю криміналістичного документознавства й полягає у вивченні та розробці методів й способів, відповідно до яких проводиться пізнання документів, задля подальшого розслідування кримінальних правопорушень та їх превенції. За допомогою саме цього виду дослідження можливо повною мірою та всеосяжно дослідити необхідний документ. Відповідно, документ і похідні від нього елементи, такі як матеріали чи письмові знаряддя, є об'єктами техніко-криміналістичного дослідження [217].

Існує також і внутрішній поділ цього виду експертизи на ту, що досліджує реквізитні дані документу, та ту, що займається питаннями матеріалу.

Стосовно функціонального призначення кожної з підвидів експертиз, то реквізитна покликана вирішувати такі завдання:

- необхідність встановлення фактів, способів та методів, за допомогою яких до документа були внесені зміни, як-от допис, переклеювання карток чи підчистка інформації;

- виявлення характерних рис щодо того, якими друкарськими засобами було виготовлено документ, та наявності їхніх слідів;

- з'ясування змісту інформації, що наявна на матеріалах залитих, вицвілих, забруднених або погано видимих, на матеріалах, що зазнали впливу температур та вогню, лише за умови, що матеріал виготовлення документа не став попелом;

- виявлення марки, системних характеристик, типологічних даних щодо категорії техніки друкарського типу з подальшим з'ясуванням й ідентифікацією цих засобів;

- з'ясування шрифтової приналежності того чи іншого набору літер;

- виявлення давності документа, цілісно чи фрагментарно, розв'язання питання щодо штрихового нанесення на документі та його послідовності;

- з'ясування походження засобів письма за штрихами;

- ідентифікація таких елементів, як: печатки, штампи, факсиміле; засоби техніки розмножувального спрямування; компостерні знаки за просіками тощо.

Підвид технічної експертизи, що покликаний досліджувати матеріальний склад документа, виконує такі основоположні завдання:

- з'ясування питання щодо часу, протягом якого були виконані штрихи записів рукописного характеру в документах;

- аналіз та подальше визначення щодо приналежності документів, відповідно до класифікації, до роду чи виду тощо;

- встановлення матеріального складу документа: папір, полімери, інше.

Найбільш поширеною категорією в межах техніко-криміналістичної експертизи є дослідження так званого типового документа, що виконується

за шаблонними зразками, містить певну однорідність питань, що відображаються в ньому. Таким чином, можна зазначити, що важливим елементом об'єкта дослідження (документа) в криміналістиці є реквізитні дані та бланк.

Реквізитні дані містить кожен документ, вони відображають певну сукупність даних, що мають обов'язковий характер, відомостей, які необхідно подавати, виходячи з положень нормативно-правових актів. Існує поділ реквізитів залежно від способу їх нанесення на документ: ті, які наносяться за шаблоном під час створення бланка, тобто постійні, та ті, що маркуються на документі під час безпосереднього заповнення й мають назву змінних. Правила й норми щодо правильності заповнення бланка реквізитами, як постійними, так і змінними, містять уніфіковані системи, які регламентують порядок організаційно-розпорядчої документації та встановлюють вимоги щодо того, як саме мають оформлюватися документи [342]. Стосовно бланка як обов'язкового елемента певного виду документа, то це форма зразкового типу, що є або у вигляді друкованого матеріального об'єкта, або знаходиться на іншому матеріальному носії інформації та заповнюється надалі необхідними даними у визначених для цього місцях, тобто заповнюється реквізитами.

Повертаючись до питання класифікаційних підходів до диференціації документів у науці криміналістиці, доцільно розпочати систематизований огляд отриманих теоретичних базисних підходів із виділенням їхніх переваг та недоліків і значення для сучасності. Зокрема, в цілому кожна з розглянутих нами класифікацій, хоч і має визначне значення для розвитку криміналістичних знань у сфері дослідження документів та містить ґрунтовні положення, але не повною мірою відповідає тим викликам сучасного світу в межах криміналістики, які постають сьогодні. Зважаючи на значні часові проміжки, що існують між запропонованими класифікаційними підходами та сьогоднішнім, варто зазначити про необхідність їх актуалізації та вдосконалення до такого рівня, який би дозволив використання таких основ

поділу не лише для теоретичних досліджень, але й для практичного вжитку в роботі слідчого, юристів-практиків, експертів, дослідників тощо.

Охарактеризовані класифікаційні підходи не дозволяють повною мірою зобразити ту можливу варіативність документа та його поліфункціональність, яка поки що існує, з урахуванням високого технічного розвитку та розвитку інформаційних технологій, що породжує нові виклики перед науковцями, криміналістами щодо відстеження нових тенденцій у сфері документознавства з подальшим дослідженням новоутворених видів документів та з'ясування їх приналежності до того чи іншого виду або роду. Наприклад І. Подволоцький [97] пропонував поділяти документи за такими підставами: походженням, способом передачі інформації, способом фіксації інформації, правовою та матеріальною природою та характером матеріалів, із яких було виготовлено документ. Перевагою наведеної класифікації є поділ диференційованих документів на дві групи з виокремленням важливих елементів, що необхідно для техніко-криміналістичної експертизи [97].

Щодо недоліків, то автором були упущені сутнісно важливі підходи до класифікації матеріальних об'єктів, що містять інформацію. Зокрема, І. Подволоцьким не був здійснений поділ документів залежно від того, яким є вид носія інформації документа, також поза увагою науковця залишилися питання кількісного складу авторів, що створювали документ; цільового призначення документа, не було враховано й те, який відсоток документа був готовий та на якій стадії виготовлення він знаходився. Така кількісна перевага недоліків зазначеного класифікаційного підходу дозволяє констатувати, що використання його в цілях розслідування слідчими чи експертами значно ускладнить слідчий процес та експертизу дослідження документів.

Щодо класифікаційних основ поділу, визначених вченою І. Воробйовою [25], то авторка пропонує доволі широкий перелік підстав, за якими доцільно поділяти документи, зокрема, за способом фіксування в них інформації, за основою та матеріалами, за допомогою яких документ було

створено, за джерелом походження документа, тобто за авторством, за черговістю виконання матеріального носія інформації, за тим, яке процесуальне значення він має, за підставою достовірності, відкритості, термінів зберігання та використання документа й за місцем виникнення, котре закріплюється за ним.

Очевидно, класифікація є доволі всебічною й такою, що в деяких аспектах відповідає сучасності, однак змістовне наповнення цих основ поділу не є таким, що його цілком доцільно було б використовувати у практичному напрямі у сфері криміналістики. Наприклад, такі підстави, як терміни зберігання документів, час та місце їх виникнення, не мають значення для криміналістики, однак важливі для документознавства та інших підгалузей у цьому полі. Водночас інші підстави, а саме: в якій спосіб інформація передавалась, який характер має носій інформації та яка його юридична значущість, авторкою не розглядались, хоча вони є достатньо важливими саме для процесу слідчих дій і судового процесу.

Класифікаційний підхід видатного вченого-криміналіста Р. Белкіна [153] також має всеосяжний характер, адже пропонує низку основ поділу документів, наприклад: за характером інформаційного наповнення документа, за способом створення, за юридичною значущістю і джерелом походження документа.

Доцільно зазначити, що хоча наведена класифікація не вбачається актуальною, зважаючи на технологічний процес та існування інформаційних технологій й введення в обіг такого поняття, як електронний документ, що унеможлиблює вважати цю класифікацію такою, що відповідає сьогоденню, але її теоретичне значення складно переоцінити, адже саме вона постала основою подальших досліджень та практичного й теоретичного вдосконалення криміналістичної класифікації документів.

Подібного значення набула й класифікація вченого О. Жижиленка [172], що була необхідною для теоретиків і практиків ХХ ст., адже пропонувала розподіл документів за такими підставами: сутнісним

значенням, цільовим призначенням, походженням від первинного джерела, змістовним наповненням, формою, в якій документ існує, характером інформації, котру він містить, тощо. Така диференціація в ті часи виявляла свою практичну цінність на етапах слідчого та судового процесів.

У межах сьогодення ця система постає основою для розробок фахівців, теоретиків і практиків, що працюють у сфері криміналістичного дослідження документів, і набуває поетапного вдосконалення й пристосування до реалій сучасного судового й слідчого процесів.

Стосовно підходу до диференціації І. Осики [113] варто зазначити, що хоча він і є дещо вузьким і не відображає всієї видової й варіативної різноманітності документів, але достатньою мірою відповідає вимогам сьогодення, зважаючи на наявність основ поділу за загальною підставою – формою носія інформації, й виокремлює на базі цього документи з матеріалів полімерного, паперового виду, а також традиційні документи в паперовій формі та електронні документи.

Зважаючи на вищезазначений аналіз позитивних та негативних рис кожного з підходів, пропонується сформулювати основи поділу, які б були найбільш прийнятними для практичного застосування у роботі слідчих, фахівців у сфері документознавства, експертів, практиків та теоретиків. З огляду на принципи, що були використані вищеперерахованими авторами, як-от поділ документів за однією основою, основи не мають бути тотожними та займати певне місце з урахуванням сфери, щодо якої необхідно виконувати класифікацію, тощо.

Крім того, зважаючи на положення правових норм та сучасні умови існування науки криміналістики, класифікаційний підхід до поділу документів можна здійснювати за такими підставами:

– за організаційно-правовою формою, в якій існує документ: заява, договір, розпорядження, постанова, наказ, закон, акт управління, вирок, рішення, заповіт тощо;

– за походженням носія та способом фіксації інформації на ньому: паперовий документ; на носіях магнітного характеру; на носіях, що фіксують звукову інформацію; фіксування інформації відбувається рукописним способом; фотографічним способом; фіксування інформації оптичними сигналами чи сигналами електричного характеру зі спеціальним обладнанням тощо;

– за джерелом походження: ті, що походять від осіб публічного права – офіційні (від підприємств, установ, організацій); ті, що походять від приватних осіб – особисті, наприклад особисті записи, рукописи, листи, щоденники тощо;

– за рівнем секретності, що притаманна документу: таємні; документи, що призначені для службового користування, з відповідним алгоритмом, що визначає доступ до них; конфіденційні; ті, що позначені грифом секретності, наприклад «Особливої важливості»;

– за своїм цільовим призначенням: ті, що покликані посвідчувати правові явища; ті, що містять певний вид відомостей будь-якого характеру; цінні папери; фінансові папери; довідково-посвідчувальні (наприклад, квиток);

– за тим, у який спосіб відбивається інформація: машинописні; рукописні; поліграфічні; репрографічні; фотодокументи; кінодокументи; відеодокументи; фонодокументи; електронні документи; комбіновані документи;

– за значенням щодо процесуального права: є письмовими доказами; речовими доказами (наприклад, є засобом вчинення кримінального правопорушення або його об'єктом, слугують доказовою базою, адже містять факти юридичного значення); документи, що використовуються для порівняльного дослідження щодо встановлення справжності документа;

– за тим, яке співвідношення має час вчинення правопорушення та час створення документа: той, що створений під час вчинення правопорушення;

до вчинення кримінального правопорушення; після вчинення, але в часових межах слідства;

– за своєю достовірністю: той, що є справжнім, тобто факти, котрі засвідчені в ньому, є такими, що відповідають реальному стану речей; та той, що є підробленим.

Зокрема, підроблення може бути двох видів: інтелектуальне та матеріальне. Матеріальне підроблення означає цілковите підроблення всіх атрибутивних елементів документа (форми, змісту) та часткове підроблення, коли видозмінюється лише певна частина, наприклад реквізитна. Інтелектуальне підроблення ж являє собою неправдиві свідчення на користь підробленого документа та приховування фактів щодо справжнього. Встановлення факту інтелектуального та матеріального підроблення відбувається під час процесу розслідування та за допомогою низки криміналістичних експертиз із використанням техніко-криміналістичних засобів, прийомів та методів, що притаманні техніці криміналістики й криміналістичному документознавству.

Крім того, зважаючи на недоліки класифікаційних підходів, що були окреслені раніше, й природу походження документа, що є вихідцем творіння певної особи, її розумової та творчої діяльності, доцільно визначити ще одну основу поділу – за кількістю творців, виконавців документа: документ, що був створений, виконаний однією особою; двома особами; трьома та більше особами. При дослідженні документа під час проведення, наприклад, техніко-криміналістичної експертизи, необхідно враховувати те, який тип або вид матеріалу був застосований, аби виготовити той чи інший документ, що є об'єктом дослідження. Тож на основі цього положення доцільно виділити таку підставу для класифікації документів – за видом матеріалу, з якого виготовлено документ: папір; скло; кераміка; тканина; полімерні матеріали; пластик; метал; гума; деревина; комбіновані матеріали (тобто використання комбінацій двох чи більше матеріалів із різними властивостями під час виготовлення документів). Наступною основою поділу буде ступінь

відкритості й доступу до інформації, котру містить документ: документ відкритого типу; закодований документ з визначеним алгоритмом доступу.

Так, використовуючи міркування науковців та їхні напрацювання у сфері криміналістичного документознавства, а також спираючись на ті недоліки, які були проаналізовані в їхніх роботах, наразі авторами був описаний переважний за своїми позитивними особливостями класифікаційний підхід за низкою основ поділу, що надає можливість предметно осягнути поняття та основні риси й особливості документа у сфері науки криміналістики.

У підсумку зазначимо, що аналіз наукових та авторських підходів до вивчення окресленої тематики з виокремленням недоліків і переваг кожного, відповідно до умов сучасності та потреб фахівців у сфері криміналістики, науковців, практиків, слідчих, дозволив запропонувати класифікаційний поділ документів за такими підставами: за організаційно-правовою формою, в якій існує документ, за походженням носія та способом фіксації інформації в ньому, за джерелом походження документа, за рівнем секретності, цільовим призначенням, способом відображення інформації в документі, його значенням щодо процесуального права, співвідношенням часу створення документа та часу вчинення кримінального правопорушення, за ступенем відкритості інформації в ньому, за достовірністю, видом матеріалу, з якого документ виготовлений та за кількістю творців документа.

Висновки до розділу 1

Документ є ключовим елементом правової практики, що фіксує юридично значущу інформацію на носіях від найдавніших до цифрових форматів. Він виконує інформаційні, правові, управлінські функції, забезпечуючи стабільність суспільних відносин. Юридичний документ відповідає стандартам, виступаючи доказом чи інструментом управління.

Криміналістичне документознавство вивчає документи в кримінальному провадженні, включно з техніко-криміналістичним дослідженням, почеркознавством та авторознавством. Документи, як об'єкти осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, чи носії слідів, потребують аналізу з огляду на їхню різноманітність і цифрові трансформації.

Класифікація документів (за Белкіним, Осикою, Швецовою-Водкою) враховує форму, носій, призначення, достовірність, адаптуючись до електронних документів. Узагальнений підхід охоплює поділ за правовою формою, походженням, секретністю, матеріалом, процесуальним значенням. Міжнародний досвід підкреслює важливість уніфікації методик. Документознавство, поєднуючи традиції та інновації, залишається основою правового регулювання і розкриття осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, потребуючи вдосконалення.

Під криміналістичним документознавством слід розуміти галузь криміналістичної техніки, яка вивчає поняття та зміст документів, способи їх виготовлення, практику їх використання зі протиправною метою, а також діяльність науковців, криміналістів, експертів та інших уповноважених осіб зі збирання, дослідження та оцінки документів із метою розслідування вчинених протиправних дій (виявлення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення) та їх попередження.

Основне призначення криміналістичного дослідження документів полягає у комплексному вивченні особливостей, способів, засобів та методів виготовлення документа, внесення в нього змін або його знищення, що має ключове криміналістичне значення. Наголосимо, що дослідження системи криміналістичного документознавства важко переоцінити як для науки, так і для практичної діяльності у сфері криміналістики. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для подальших наукових пошуків за окресленою проблематикою, для викладання навчального курсу з криміналістики у вищій школі, під час підготовки підручників та наукових посібників, методичних рекомендацій для студентів-юристів та працівників

правоохоронних органів. Окремі висновки, підходи та положення, викладені у представленій роботі, можуть становити інтерес для експертів-криміналістів, судово-медичних експертів та інших осіб, які працюють у сфері криміналістичних досліджень, а також можуть бути використані під час підготовки відповідних законопроектів та підзаконних нормативно-правових актів.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

2.1. Основи правового регулювання документообігу в Україні

Правове регулювання документообігу відіграло важливу роль у правничій сфері в усі часи. У свою чергу, функціонал цієї системи залежить як від технічної складової, так і від правової. Принагідно зауважити, що термін «документообіг» з'явився в літературі в 1920-і роки. Відповідно, документообіг – рух документів в організації з моменту їх створення чи одержання до завершення виконання або відправлення. Організація документообігу – це правила, відповідно до яких відбувається рух документів в установі. Організація документообігу передбачає раціональний рух документів, що охоплює як операції з документами, так і всі їх переміщення в апараті управління, тобто їх одержання, розгляд, передачу на виконання, організацію виконання, засвідчення, оформлення та відправлення. Теоретичні основи організації документообігу: оперативність руху; однаковий порядок проходження однотипних категорій документів; однократність операцій однакового цільового призначення; виключення зайвих інстанцій. Головне правило документообігу – оперативний рух документів найбільш коротким шляхом із мінімальними витратами часу й праці. Первинну основу документообігу містять такі організаційні документи, як статут, положення, накази про розподіл обов'язків, організаційна структура установи. Організація документообігу передбачає всі операції з прийому, передачі, складання, узгодження, оформлення, засвідчення та відправлення документів [202, с. 91].

Таким чином, від правильного налагодження документообігу залежить нормальна діяльність будь-якого суб'єкта, документи якого можуть підроблюватися, тобто стати предметом злочинного впливу.

Стосовно управлінського об'єкта виділяють вхідний, вихідний і внутрішній документопотоки. Вхідний документопотік будь-якої організації складається з документів вищих організацій, документів від підвідомчих організацій, документів від несупідрядних організацій, звернень громадян. Вихідний документопотік складається з документів, створюваних у певній організації та відправлених за її межі. Внутрішній документопотік складають документи, створювані та використовувані в самому апараті управління, що не виходять за його межі. Розгляд пропозицій (зауважень), заяв (клопотань), скарг і прийом громадян є важливою частиною роботи органів державної влади, засобом отримання інформації, однією з форм зміцнення і розширення зв'язків із громадянами. Номенклатура справ – це систематизований перелік найменувань справ, створюваний у діловодстві установи, оформлений у відповідному порядку із зазначенням строків зберігання справ [145, с. 459]. У діловодстві є три види номенклатури справ: типова, примірна та конкретна (індивідуальна). Типова номенклатура справ встановлює типовий склад справ для установ, однорідних за характером діяльності, з єдиною системою індексації, і є нормативним актом. Примірна номенклатура справ встановлює примірний склад справ, однорідних за характером діяльності, але різних за структурою, і має рекомендаційний характер. Широке застосування отримали типові та примірні номенклатури справ, що складаються для однорідних за характером діяльності організацій. Вони дозволяють установити єдину систему формування справ, уніфікувати заголовки до однорідних документів, установити для них єдині терміни зберігання [202, с. 91].

У цьому контексті також слід вести мову про систему електронного документообігу, що значно ускладнив способи злочинного впливу на ці процеси.

Номенклатура справ установи складається у трьох примірниках, на кожному з яких обов'язково заповнюється гриф погодження з експертною комісією і посадовою особою, відповідальною за архівний підрозділ установи. Перший примірник – недоторканий, зберігається у структурному підрозділі, другий передається в канцелярію установи, а третій використовується для формування справ і пошуків потрібного документа. Виконані документи з метою їх забезпечення та обліку, зберігання та швидкого розшуку формуються у справи. Справа – це окремий документ або сукупність документів, що стосуються одного питання і підшиті в окрему обкладинку. Формування справ – це групування виконаних документів у справи відповідно до номенклатури справ. При формуванні справ слід виконувати основні вимоги: справи відкриваються аркушем внутрішнього опису документів; у справах групуються тільки оригінали виконаних, правильно оформлених документів без чорнових записів; до справи долучаються документи лише з одного питання або групи споріднених питань; документи справи групуються у хронологічній послідовності; документи постійного і тимчасового терміну зберігання слід групувати в окремі справи; необхідно вносити у справу лише один примірник кожного документа; слід групувати у справи загального провадження документи одного календарного року, за винятком перехідних справ; справи повинні мати не більше 250 аркушів при товщині 3–4 см. Правильне формування справ сприяє оперативному пошуку потрібних документів підприємства, схоронності їх, упорядкуванню діловодства. Оформлення справи включає оформлення обкладинки, нумерацію аркушів, брошурування, складання внутрішнього опису в кінці справи, скріплення справи печаткою та поставлення її на інвентарний номер. Наприкінці року кожна номенклатурна справа закривається підсумковим записом, у якому зазначається кількість документів. Цей запис робиться на останній сторінці, підписується особою, яка формує справу, скріплюється печаткою відділу. Оскільки всі документи постійно зберігати неможливо, то систематично проводиться експертиза

цінності документів – визначення політичного, економічного, соціально-культурного, практичного, правового та іншого значення документів із метою відбору їх на державне зберігання чи встановлення терміну їх зберігання на основі прийнятих критеріїв. Експертна комісія створюється наказом керівника з-поміж кваліфікованих працівників, які мають досвід роботи і добре знають галузь, а також завідувачем канцелярії, завідуючим архівом і керівником бухгалтерії. Документи знищуються згідно з рішенням експертної комісії за актом, що підписується членами комісії й начальником органу [202, с. 91].

З кінця лютого 2022 р. значна частина документів через загрозу окупації знищувалася згідно із встановленими правилами. У цьому контексті варто пам'ятати таке.

До затвердження відповідного акта знищення документів забороняється. Після знищення документів у журналах обліку робляться відмітки про знищення із зазначенням номера акта і його реєстрації. У процесі управлінської діяльності має бути якісна обробка всіх вихідних документів, рух яких проходить за певними маршрутами від створення чи надходження до відправлення, передавання на зберігання та знищення. Упорядкування документообігу, усунення зайвої документації скорочує час проходження документів за інстанціями структури, сприяє підвищенню загальної організованості роботи управлінського апарату. Для фахівця-юриста важливо опанувати всі етапи роботи з документами, що зрештою прискорить прийняття і виконання рішень, як складових комунікації, під час виконання службових обов'язків, сприятиме покращенню україномовної культури ділового спілкування фахівців праводілової сфери. Отже, документообіг – рух документів в організації з моменту їх створення чи одержання до завершення виконання або відправлення. Організація документообігу – це правила, відповідно до яких відбувається рух документів в установі. Організація документообігу передбачає раціональний рух документів, що включає як операції з документами, так і всі їх

переміщення в апараті управління, тобто їх одержання, розгляд, передачу на виконання, організацію виконання, засвідчення, оформлення та відправлення [202, с. 91].

Правове регулювання правничої документації на теренах України бере свій початок із Київської Русі, з «Руської правди» – однієї з найстаріших пам'яток права українського народу, де якнайповніше представлено рівень юридичного мислення у древньоруському суспільстві. Текст «Руської правди» вперше виявив 1738 р. історик В. Татищев. Це складний за змістом документ, який об'єднав Правду Ярослава, Правду Ярославичів, Статут Ярослава про суди, Статут Володимира Мономаха та деякі інші акти. Джерелами «Руської правди» були норми звичаєвого права, законодавство і судова практика князів. Відчутним є вплив варязького (норманського) та візантійського права. Проте текст «Руської правди» ще не зазнав соціальної диференціації.

«Руська правда» має три основні редакції: коротка (приблизно 1054 р., редакція найстаріша), розширена (не раніше 1113 р., Володимир Мономах), скорочена (приблизно середина XV ст., виникла на підґрунті розширеної редакції). Численні норми в «Руській правді» виробили князі, а потім і самі їх не прийняли. Певний вплив на «Руську правду» справило візантійське канонічне право. Норми, подані в ній, окреслюють правове положення окремих груп населення, тому її можна визначити як кодекс приватного права. Оскільки всі суб'єкти були фізичними особами, то не існувало осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти держави. Особа самого князя як об'єкта кримінального правопорушення розглядалася як фізична особа, яка відрізняється від інших своїм високим становищем та привілеями [29].

Мова ділових документів Київської Русі стала основою старої української ділової мови. Староруська мова активно вбирала в себе елементи української розмовної мови, очищала від застарілих, незрозумілих українському населенню граматичних форм і збагачувалася спеціальною

лексикою. Безпосередні традиції староруської мови розвивалися у мові ділових паперів Великого князівства Литовського. Першим кодексом цієї держави став «Статут Великого князівства Литовського» (1529 р.). Згідно з цим документом по всій Україні вимагали завести актові книги, що супроводжувалося утворенням численних канцелярій, виробленням та удосконаленням ділового мовлення. Документ перейняв систему «Руської правди», бо містив обряди звичаєвого права. Він був чинним 40 років. Проте розвиток державного і громадського життя потребував доповнень і змін, що і було зроблено у 1566, а згодом і у 1588 році. Усі три редакції статуту були видані руською мовою. Виступаючи зведенням правових норм і виконуючи функцію державного законодавства, ці документи забезпечили українській мові статус офіційної у королівських, князівських і місцевих канцеляріях. Привертає до себе увагу і ділова документація Ставропігійського братства у Львові (кінець XVI ст.).

Визвольна війна 1648–1654 рр. принесла з собою чимало змін у ділову документацію правничої сфери. Під час визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. сформувалася українська державність, визначився місцевий адміністративно-територіальний устрій, відбувся поділ козацького війська на полки і сотні за територіальною ознакою. У державних архівах зберігається велика кількість універсалів гетьманів І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського про підтвердження або надання козацькій старшині, українській шляхті та монастирям загальних володінь. Вищим військово-адміністративним козацько-старшинським органом, за посередництвом якого гетьман здійснював військову і цивільну владу, була Генеральна військова канцелярія. Створена в роки визвольної війни українського народу на основі давніх традицій, що збереглися з часів Київської Русі, а також на досвіді Запорозької Січі, польсько-шляхетського та литовського правління, Генеральна військова канцелярія діяла до ліквідації гетьманства (1764 р.). Вона готувала документацію з 26 різних

питань державного і суспільного життя – універсали, накази, привілеї, листи, договори, угоди, статті, інструкції тощо.

Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. зосереджувалася переважно в адміністративно-територіальних (світських, військових, судових і духовних) органах влади. З 1734 р. загальне керівництво Генеральною військовою канцелярією здійснювали російські урядовці. Діяльність канцелярії супроводжувалася суворою регламентацією її діловодства з дотриманням загальнодержавних форм документації. У вересні 1734 р. до Генеральної військової канцелярії надійшов указ із доданням затверджених норм, за якими мали оформлятися відповідні документи для Сенату, полкової старшини тощо. Значна увага приділялася також уніфікації форм і назв документів, що надходили до Генеральної військової канцелярії. Царський уряд, російські урядовці та військове командування надсилали цінні папери у вигляді указів, наказів, грамот, промеморій. Полкові та сотенні канцелярії зверталися до Генеральної військової канцелярії через «доношення», «челобитне», «прошення». У справах місцевого управління Генеральній військовій канцелярії підпорядковувався Кіш Нової Січі, який підтримував із нею зносини через промеморії. Однак така форма не відповідала субординації між ними. У 1723 р. виникла Генеральна скарбова канцелярія – найвищий фінансовий орган гетьманської адміністрації. Виконавчим органом влади слугувала полкова канцелярія, до штату якої входили старші канцеляристи і канцеляристи. Її діяльність очолював полковий писар. Полкові канцелярії складали компути – списки козаків полку з відомостями про їхнє майнове становище, проходження ними військової служби. Козацькими компутами, що мали значення юридичних актів, в яких фіксувалася належність будь-якої особи до козацького стану, в полках володіли осавули. З полкової канцелярії виходили універсали, накази, листи полковників тощо. Внутрішнє діловодство здійснювалося в книгах – «Книга декретова» та «Книга протестів» вписували позови та протести; до «Книги справ поточних» вносилися справи, що розслідувалися, і справи завершені.

Матеріали про карні кримінальні правопорушення вміщувалися у «Чорну книгу». Полкова канцелярія вела діловодство спільно з полковими суддями, бо до їхнього складу входили полковник, полковий суддя і старшини. 12 вересня 1749 р. Генеральна військова канцелярія надіслала до Коша Нової Січі указ, яким зобов'язувала його дотримуватися порядку міжканцелярських зносин і надсилати до неї офіційні папери у вигляді «доношеній», а не промеморій.

Протягом XVIII ст. діяли сотенні канцелярії, на які покладалося виконання військової, адміністративної та судової влади. Діловодством міського управління відав міський писар, якому підпорядковувався штат канцеляристів. Справи, що вирішувалися міським управлінням, вписувалися до актових книг. У великих містах вітисті справи (акти відчуження нерухомого майна, дарчі записи та інші записи приватної власності) вписувалися до однієї книги, а справи поточні (переважно судові) – до іншої. При міських ратушах існували довідники для керівництва канцелярською роботою, про що свідчить «Книга глаголемая листовня». Пожвавлення наприкінці XVII – протягом XVIII ст. на території Гетьманщини діяльності полкових та сотенних канцелярій, розвиток діловодства в ратушах, магістратах, загалом у центральних органах управління та судочинства привело до появи різноманітної актової документації, яка й досі, на жаль, не досліджена в жанрово-стилістичному аспекті. Ділові документи цього періоду були офіційно-службові й приватні. У свою чергу, офіційно-службові документи поділялися на урядово-адміністративні (директивно-розпорядчі, виконавчі, засвідчувальні, статутні, обліково-статистичні, інформаційно-публікаторські), процесуально-юридичні (слідчі, оповіщувальні, процесуально-вирокові, апеляційні, нотаріальні), канцелярські (персонально-ділові, довідково-інвентарні, реєстраційні).

До приватної документації зараховувалися пам'ятні записи, записні книги, приватні листи. Урядово-адміністративна документація представлена директивно-розпорядчими актами, до яких належали: універсали, укази,

листи, ордери, інструкції, резолюції тощо. Зокрема, указ був одним із головних документів у судочинстві. Він складався із заголовної частини, основного викладу мотиваційного спрямування, резолюційного підтексту та заключного протоколу. З-поміж офіційних листів вирізняють листи-звернення, листи-донесення, листи-свідчення, листи-скарги тощо. Останні з них писані живою народною мовою. Усі листи містять етикет звертання, оповідь і прохання не відмовити. Ордер – це розпорядження-сповіщення, передане вищою інстанцією на місце, інструкція визначала статус службових і уповноважених осіб, містила офіційні регламентації щодо здійснюваних заходів, дій тощо. Резолюції були у вигляді коротких приписів офіційних осіб на тому чи іншому папері або ж викладеної окремо рекомендації.

Більшість директивно-розпорядчих актів у початковому протоколі мала стабільні формули передачі адресата й адресанта, містила назву канцелярії у формі родового відмінка, ім'я та по батькові, стан одержувача у формі давального відмінка однини. Серед виконавчих актів виділяють донесення та рапорт. Донесення могло означати чолобитну та скаргу. Рапорт, частіше наданий згори, містив доповідну інформацію і мав такі реквізити: 1) назва адресата (канцелярії чи особи) у формі давального чи знахідного відмінка з прийменником «в», 2) назва адресанта (канцелярії) у формі родового відмінка однини з прийменниками «от», «из»; 3) назва документа із супровідною ремаркою, що розкриває його зміст; 4) основна частина (назва одержаного документа із зазначенням дати, вихідного номера та короткої анотації); 5) підпис (урядовий сан, ім'я та по батькові); 6) дата (рік, число, місяць – зліва). Рапорт стає загальнозживаним актом у всіх сферах адміністративного управління, що ним послуговувався апарат судів, магістратів, ратуш. Засвідчувальна документація представлена в актових паперах такими жанровими різновидами, як атестат, свідоцтво, паспорт. Атестат – службова характеристика, яку видавали у 40–70-і рр. XVIII ст. за вимогою у зв'язку з переходом на канцелярську службу, завершенням класів в академії тощо. Крім назви, формуляр атестату містив вказівку на адресанта, який видає

документ, дані про адресата (посада, ім'я, прізвище, перелік службових заслуг із зазначенням моральних засад), а також місце і дату видачі, підписи і печатку. Свідоцтво – факультативна назва цілого роду посвідкових документів, зокрема підтвердження факту шлюбу. Паспорт – документ, виданий гетьманом чи старшиною на вільний пропуск або проживання де-небудь [55].

Серед обліково-статистичної документації слід виокремити відомості, квитанції, розписки, векселі. Відомості – це соціально-економічні описи та статистичні зведення, що містили писемні донесення, вісті, повідомлення. Відомості поділяли на: ревізійні (пов'язані здебільшого з переписом населення); податкові (грошово-оборочні); поземельні; інвентарні, грошово-видаткові. Квитанція – документ, подібний до адміністративних листів та указів. Початкова формула основної частини містить кліше, запозичене з універсалів. І лише наявна писарська приписка «квитанція» дає підставу відносити цей документ до розряду первісних квитанцій. Розписка фіксує зобов'язання з боку давця, позначаючи низку приватних актів (договірних, заставних, оренд, повинних свідоцтв). Неодмінним компонентом формуляра стає розгорнутий підпис автора, а за потреби – також і свідків. Вексель – вид боргового листа, писемне зобов'язання на вчасне чи податкове повернення позички за умовами чинного права. З інформаційно-публікаторської документації можна виокремити, з одного боку, офіційні повідомлення, а також письмові сповіщення про невиконання указів, ордерів (промеморій), а з іншого – різноманітні офіційні оголошення з приводу конкретних постанов, рішень (повідомлення, публікація, білет).

Основу слідчої документації XVIII ст. становили «розиски», «інквізиції». Загальною назвою відповідних паперів є «допрось», що фіксує конкретні процесуальні дії. «Розиски», «інквізиції» містили докладні, часом самобутні за викладом свідчення очевидців про ті чи інші акції, протиправні дії, проступки, вчинені нерідко за місцем проживання. Більшість документів створена у ратушах, Генеральному військовому суді виїзними

уповноваженими на місцях і є тематично неоднорідною. За структурою формуляр «розиска» («інквізиції») трикомпонентний. Крім початкового протоколу (де визначені дата і казусно-мотивувальна преамбула), він містить основну частину (виклад повістей) та заключний протокол (підписи авторів зізнання, свідків, уповноважених осіб тощо).

Оповідувальна документація відображає традиції офіційного виклику до суду. Основним сповіщувальним документом для явки на допит, до суду був позов. Трохи згодом поряд із позовом з'являється повістка – документ, що позначав виклик до суду, а також адміністративне нагадування. Право на ведення судового спору (явка в суд, участь у процесі аж до повного завершення) довіреною особою підтверджував виданий на її ім'я вірчий лист. У листі, завіреному підписами представників влади, зафіксовано мотиви неявки адресанта у визначений термін із викладом наданого довір'я комусь вести судову справу. Для дослідження витоків ділового стилю української мови, з'ясування інноваційних ознак у її засобах вираження велике значення мають документи, що відображають хід судового процесу (власне «судний процес»). До таких документів належать: доклад, присяга і декрет. Доклад – доповідна записка про зміст справи з коротким резюме щодо її проходження у нижчих інстанціях; присяга – клятва на знак правдивого зізнання в чомусь; декрет – остаточне рішення, присуд. Складений канцеляристом доклад оголошували на першому засіданні суддів. У формулярі документа виділялися такі структурні компоненти: 1) означення судової канцелярії, якій адресується записка; 2) назва документа; 3) основна частина (виклад справи, її попереднього розгляду, зміст апеляції); 4) розгорнутий підпис канцеляриста; 5) дата складання документа. Резолюційна частина документа становила короткий витяг із протоколу. Чільне місце в юридичній документації посіли декрети – строкаті за структурою і формальними ознаками акти, що містили остаточне рішення судів різної інстанції: гетьманського правління, виїзного суду, Генерального військового суду, ухвали полкового суду та змішаних судів. Апеляційна документація

складалася зі суплік – прохань, що надсилалися різним особам до вищої адміністративно-судової інстанції. Специфічною ознакою чолобитної є поділ тексту на окремі пункти, кожний із яких містить кліше бити чолом у різних формах. Протест – писемне застереження, надіслане до суду чи іншого правомочного органу з метою правового захисту у зв'язку з незаконними діями відповідної сторони.

Основу нотаріальної документації становили канцелярські копії, в тому числі витяги з актових книг. Нотаріальні функції виконували здебільшого військові канцеляристи. Адміністративна документація в часи Гетьманщини представлена персонально-діловою (супровідний лист, заява про прийняття на роботу, опис персональної справи, сказка – своєрідна біографія, записана канцеляристом чи судовим писарем під час слідства). Довідково-інвентарна документація містила протоколи, витяги, описи майна, книги для запису вхідних і вихідних даних. Політика царату, спрямована на подальше обмеження автономії Гетьманщини – послідовне витіснення української мови з офіційного діловодства та остаточне запровадження на українських землях адміністративно-територіального управління Російської імперії, – безперечно, позначилася на оформленні ділової документації XVIII ст. Виявлення традицій і новаторства в композиції староукраїнського документа, з'ясування визначальних лексико-семантичних і формально-граматичних стилетвірних засобів при порівняльному аналізі джерел сприяють розкриттю генетичної основи офіційно-ділового стилю в сучасній літературній мові [188, с. 27–28].

Основною одиницею офіційно-ділового стилю в історичних правових традиціях українського народу був матеріальний (папірусний, паперовий) документ.

Збереження важливих історичних документів у давнину засвідчене літописами. Місцем збереження державно-правових актів, інших документів були церкви чи монастирі, що водночас слугували архівами та бібліотеками. Архів – установа, яка займається збиранням, упорядкуванням і зберіганням

старих документів, писемних пам'яток та ін. Бібліотека – установа, культосвітній заклад, де зберігаються і видаються читачам книжки, журнали тощо, а також здійснюється популяризація і пропаганда літературних творів. Найперші бібліотеки в Україні почали з'являтися в XI ст., зокрема у Києво-Печерському монастирі та у храмі св. Софії. Це були збірки рукописів та рукописних книг, що ними мали змогу користуватися духовні та світські особи. Такі збірки мали князі й бояри (Святослав II Ярославич, Володимир Волинський, Микола Святоша Чернігівський), церковні братства (Ставропігійське братство у Львові), вище духівництво (Петро Могила, Лазар Баранович, Тимофій Прокопович, Дмитро Туптало), а також українські старшини (Кирило Розумовський, Григорій Потьомкін, родини Кочубеїв і Милорадовичів) [30].

Від найдавніших часів збереглися лише поодинокі документи, акти приватноправового або державного значення, переважно в монастирських та приватних архівах. Відсутність власної держави позначилася на долі найдавніших документальних матеріалів. Вони потрапили до архівосховищ та колекціонерів Москви, Петербурга, Відня, Варшави тощо. Тільки утворення Української держави в 1917 р. поклало початок національному архівництву, коли у складі Головного управління у справі мистецтв і національної культури було утворено Архівно-бібліотечний відділ. Документи (акти, хроніки, кодекси права, історичні описи тощо) відігравали життєво важливу роль у різні періоди історії України. Скажімо, для історії княжої України (часи Київської держави X–XIII ст. та Галицько-Волинської держави XIII–XIV ст.) основними джерелами є літописи, що збереглися у вигляді літописних кодексів (Іпатіївський кодекс 1425 р., Лаврентіївський кодекс 1377 р.), актів (міжнародні договори, зокрема з Візантією), княжих грамот (грамоти галицько-волинських князів XVI ст.), правових кодексів («Руська правда», церковні устави) тощо. Для литовсько-польської доби (XIV–XVII ст.) характерними є грамоти великих князів литовських і королів польських, акти сеймів, «Литовська метрика», «Коронна метрика»,

«Судебник» Казимира, Литовський статут, акти трибуналів, актові книги земських, міських судів, акти магдебургій (міські книги), акти й документи церковних інституцій, документи приватні (маєткові та фамільні) тощо. Поважне значення в цей період мають джерела іноземного походження: документи міжнародно-правового характеру, хроніки, літописи московські, польські, турецько-татарські, спогади західноєвропейських мандрівників, листи, щоденники, описи («Щоденник» Е. Лясоти, «Опис України» Г. ле Вассера де Боплана) [30].

Починаючи з часів Хмельниччини, зростає диференціація документальних джерел і збільшується їхня загальна кількість. Державним характером гетьманської України визначається українське походження і зміст документів XVII–XVIII ст. Основними джерелами цієї доби є такі: міжнародні договори (зокрема, гетьманські статті XVII–XVIII ст.), конституції (Бендерська конституція 05.04.1710), універсали й листи гетьманів, акти Генеральної військової канцелярії, акти Генерального військового суду, акти Генерального скарбу, акти Генеральної артилерії, акти полкової адміністрації й судочинства, акти сотенних урядів, акти міського самоврядування (магістратів і ратуш), акти й документи церковних та культурно-освітніх інституцій. Залежність України від московської царської, а згодом російської імперської влади зумовлює появу таких видів історичних джерел, як документи російського уряду, що стосувалися України, документи російських установ, чинних на території України («Малороссийская коллегия», «Канцелярия министерского правления Малороссийских дел»). Після скасування української автономії у другій половині XVIII ст. з'являються документи російських установ, що керували колись Гетьманщиною (намісництва, генерал-губернаторства тощо). Серед документів слід виділити «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), а також «Полное собрание законов Российской Империи». Першорядне значення в історії цієї доби має документальний матеріал офіційного походження, проте дедалі більшої ваги набувають приватні

документи: матеріали маєткових архівів, щоденники, мемуари, листи. Нову своєрідну групу становлять документи фабрично-заводських архівів України (починаючи з XVII ст.). Тексти літописів цього періоду (Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб'янки), крім суто літописного матеріалу, містять усілякі документи (універсали, листи тощо), хоч деякі з них сфальсифіковано. Саме цієї доби поряд із рукописними джерелами з'являються друковані, що набувають особливого значення вже в подальшому. У XIX–XXI ст. кількість документального матеріалу, рукописного і друкованого, зростає безмірно. Відбувається процес подальшої диференціації та спеціалізації життя; через те документи доводиться класифікувати. Чужоземні матеріали цього періоду втрачають своє значення, проте, як і раніше, велику вагу мають документальні матеріали державних, громадських установ та організацій, приватні архіви. У цілому можна виокремити декілька груп документів цієї доби:

- 1) щоденники, мемуари, листи українських діячів XIX–XX ст. (Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Драгоманова та ін.);
- 2) акти й документи установ Української держави 1917–1921 рр.;
- 3) документальні матеріали політичної еміграції;
- 4) документи установ УРСР;
- 5) ділові папери незалежної України (з 24 серпня 1991 р.) [30].

У Франції у другій половині XVII ст. виникла наука «Дипломатика» (від грец. *diplōma* – лист, документ). Дипломатика почала вивчати всі публічні документи. Її заснував Жан Мобільйон, який видав у 1681 р. у Парижі «Книгу об исскустве дипломатики». Базове поняття «документ» пояснювалося у дипломатиці як будь-яке письмове свідоцтво, яке слугує для виникнення доказу і виконення прав. Документ у ті часи виконував одну з трьох функцій:

- 1) утвердження нового правового положення;
- 2) засіб доказу перед судом;

3) перенесення обов'язків з однієї людини на іншу. До другої половини XIX ст. виникають поняття, похідні від лексеми «документ», а саме: документація – підготовка і користування підтверджених документами доказів і обов'язків; документний – який стосується документа. Таким чином, у кінці XIX ст. спостерігається тенденція до звуження меж поняття «документ»: спершу його розглядали як будь-який предмет, потрібний для повчання і доказу, потім – як письмове свідоцтво, яке підтверджує певні правові відносини. На початку XX ст. у терміносистему вводиться більш широке поняття «документ» (П. Отле). П. Отле разом із соратником А. Лафонтеном працювали над теорією документації (1895 р.) [200].

Зазначені дослідники своєрідно визначили низку значень поняття «документ»:

- будь-яке джерело інформації, незалежно від форми втілення;
- матеріальні об'єкти, зібрані людиною з метою створення колекцій;
- матеріальні об'єкти, створені людиною спеціально для передачі в просторі й часі, незалежно від способу фіксації.

Документ – це «матеріалізована пам'ять людства». С. Бріє, послідовниця П. Отле, вважала «документ свідоцтвом на підтримку будь-якого факту... фізичним або символічним знаком...». Із погляду нормативної регламентації починаючи з 1950-х рр. категорія «документ» трактується як офіційний засіб передачі інформації або волевиявлення. Хоча паралельно навіть у юридичному середовищі документ тлумачився у вузькому, широкому й найширшому значенні. Хоча паралельно вузьке значення терміна «документ» зводиться до ділового паперу. У широкому значенні поняття «документ» було особливо поширене в 1960–1970-і рр. (БРЕ). З початку 1990-х рр. використовується найширше значення, згідно з яким документом можна вважати будь-який матеріальний об'єкт, що містить інформацію: від письмового документа, грамплатівок і кінофільмів до творів мистецтва (архітектурних споруд, графіки, живопису, скульптури) тощо [105].

Спершу книгознавці та документалісти, а пізніше – спеціалісти з обробки інформації найчастіше обґрунтовували нове широке значення терміна «документ», що пов'язане з поняттями «інформація» та «комунікація» [122].

Варто зазначити, що поняття юридичного документа застосовується як у загальній теорії юридичної науки, так і в різних галузевих юридичних науках. Слід наголосити, що в галузевих науках і спеціальних навчальних дисциплінах, присвячених (офіційним) юридичним документам (паперам), методиці їх складання, аналізу змісту і структури, зазвичай використовують такі правові категорії: криміналістичний документ, процесуальний документ, особистий документ, документ, що містить державну таємницю, документ із грифом, документ із грифом секретності, нотаріально засвідчений документ, цінний папір тощо. Зазначені категорії документів об'єднує те, що всі вони є різновидами юридичного документа. Тож юридичний документ потребує ґрунтовного вивчення на макрорівні, адже очевидним є те, що це самостійна категорія. Проте не слід забувати, що юридичний документ потребує й вивчення на мікрорівні (правила юридичної техніки, вимоги щодо складання змісту), оскільки все ж поняття «документ» є ширшим і охоплює різні категорії та класифікаційні групи документів у цілому і надає передусім загальне уявлення про документ як такий.

У цілому глибоке дослідження юридичних документів є надзвичайно актуальним, оскільки суспільство активно розвивається і сьогодні перебуває на стадії становлення нового етапу – інформаційного, що розглядає юридичний документ як єдиний спосіб передачі юридичної інформації [29, с. 4]. Також вивчення юридичного документа дозволяє сформулювати уявлення про співвідношення юридичних документів, юридичну практику, джерела права, юридичні процеси тощо.

Отже, стрімкі суспільні перетворення, без сумніву, збільшують вагу документа. І так само очевидним є те, що знаходяться бажаючі його досліджувати, проте, як бачимо з наявних наукових праць, вчені торкаються

здебільшого практичних аспектів у частині підготовки документів, їх тлумачення, класифікаційних груп і оминають вивчення документа як окремої категорії, не аналізують існуючі визначення, не приділяють увагу характеристикам документа і розставляють акценти переважно в межах тієї чи іншої юридичної галузі, а не в цілому. Зокрема, у наші дні науковці приділяють увагу поняттю електронного документа, оскільки це зумовлене розвитком на сучасному етапі системи електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, збільшенням різновидів електронних юридичних документів, які функціонують у різних сферах і процесах та адаптацією вітчизняного законодавства у сфері електронного документообігу до законодавства Європейського Союзу [110].

Сьогодні особливості різних галузей діяльності суспільства відтворюють специфічні документаційні системи (зовнішньоекономічну, банківську, юридичну, дипломатичну, фінансово-економічну, медичну тощо). Найбільш розгалуженою є система управлінських документів.

Отже, документи використовуються в різних галузях людської діяльності, галузях знань, сферах життя. Вони є об'єктом дослідження різних наукових дисциплін, тому поняття «документ» багатозначне і залежить від того, в якій галузі й для чого він використовується. Поступово сформувалося юридичне документознавство як система науково обґрунтованих засад щодо юридичної техніки та лінгвістичних вимог до створення юридичних документів.

Статус документів правничої сфери в Україні регулюється значною нормативною базою з моменту надходження або укладання їх та до передавання до архіву. Нормативна база є відправним началом для застосування юридичної техніки як системи засобів і прийомів, що їх застосовують для забезпечення високого рівня досконалості правових (нормативних) актів.

На сучасному етапі державотворення в Україні напрацьовано і введено у дію широку нормативну базу діловодства. В юридичному аспекті нормативно-правова база діловодства являє собою сукупність законів, підзаконних нормативних актів, методичних регуляторних документів, що регламентують технологію створення, оброблення, зберігання та використання документів у діяльності певної установи, а також тих, що регламентують процес діловодства та структурно-функціональне забезпечення цього процесу.

Основними нормативними актами, що складають підґрунтя діловодства в Україні, є: Конституція України, закони України «Про інформацію» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1993), «Про авторське право і суміжні права» (1994), «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1994), «Про державну таємницю» (1994), «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (1994), «Про звернення громадян» (1996), «Про обов'язковий примірник документів» (1999), «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003), «Про захист персональних даних» (2010), «Про судоустрій і статус суддів» (2010), «Про доступ до публічної інформації» (2011), «Про Національну поліцію» (2015), «Про Конституційний Суд України» (2017), «Про електронні довірчі послуги» (2017), «Про захист державної мови» (2019); Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс законів про працю України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України.

Значний масив складають також і підзаконні нормативні акти. До них слід віднести такі, як:

– постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності» (нею затверджено декілька документів – «Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади»; «Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну»; «Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі»);

– постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736 «Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2011 р. № 1277 «Питання системи обліку публічної інформації»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»;

– ДСТУ 4163-2003. Національний стандарт України. Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів; Застосування основних положень нової редакції ДСТУ 4163 «Уніфікована система управлінської документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів»; ДСТУ 3582:2013. Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила; ДСТУ 3008-95. Державний стандарт України. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення;

– наказ Міністерства юстиції від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень»; наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5 «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях»;

– наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2014 № 1886/5 «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання»;

– наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 № 34/5 «Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів»;

– наказ МВС України від 10.10.2004 № 1177 «Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України»;

– наказ МВС України від 06.11.2015 № 1377 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події»;

– наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України»;

– наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції»;

– наказ МВС України від 29.11.2016 № 1256 «Про організацію доступу до відомостей персонально-довідкового обліку єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України»;

– наказ МВС України від 03.02.2017 № 88 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, у системі Міністерства внутрішніх справ України»;

– наказ МВС України від 07.02.2017 № 95 «Про організацію роботи із запитами на публічну інформацію в Національній поліції України» та інші акти, що регулюють відносини у сфері інформації [75].

Правове регулювання діловодства відіграло важливу роль у правничій сфері в усі часи, функціонал цієї системи залежить як від технічного оснащення загалом, так і від документаційного чинника зокрема. Тому залишається надзвичайно важливим вдосконалення його системи. З-поміж спеціалістів, які присвятили свою діяльність дослідженню поняття «документ», спостереженням навколо функціонування українського справочинства та справочинства в цілому, слід назвати Г. Воробйова, А. Токарську, І. Кочан, М. Комарова, С. Кулешова, Ю. Столярова, Г. Швецову-Водку та ін.

Таким чином, юридичне документознавство – це система науково обґрунтованих засад щодо юридичної техніки та лінгвістичних вимог до створення юридичних документів. Нормативно-правова база юридичного справочинства дуже розгалужена, охоплює законодавчі акти України у сфері інформації та документації, укази і розпорядження Президента України, що регламентують питання документаційного забезпечення на найвищому рівні; правові акти органів виконавчої влади; інструкції, державні стандарти. Діловодство відіграє важливу роль у праводіловій сфері, що залежить як від технічного оснащення, так і від документаційного чинника. Тому нині надзвичайно важливим є вдосконалення його системи. Документообіг – рух документів в організації з моменту їх створення чи одержання до завершення виконання або відправлення. Організація документообігу – це правила, відповідно до яких відбувається рух документів в установі. Організація документообігу передбачає раціональний рух документів, що включає як операції з документами, так і всі їх переміщення в апараті управління, тобто їх одержання, розгляд, передачу на виконання, організацію виконання, засвідчення, оформлення та відправлення [202].

2.2. Правові та організаційні засади збирання та використання документів як джерел доказів

Прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) стало безперечним свідченням продовження позитивного розвитку та удосконалення національного кримінального процесуального законодавства в напрямі наближення до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів у галузях кримінальної юстиції, захисту прав і свобод людини [192, с. 81]. Важливе місце в кримінальному процесі посідає такий його інститут, як доказування. Погоджуємось із думкою Т. Мирошниченко, що науковий інтерес дослідників у сфері кримінального процесуального доказування є не випадковим. Законодавче закріплення положенням ст. 2 КПК України такого завдання кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, у тому числі й від необґрунтованого обвинувачення, недопущення обмеження її прав і свобод, свідчить про формування нової концепції кримінального провадження як процесу охоронного типу, що потребує переосмислення результатів наукових розробок у сфері регулювання доказової діяльності [104, с. 182]. Відповідно до положень ч. 1 ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в порядку, передбаченому КПК України, на підставі яких слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Одночасно доказами можуть бути не будь-які фактичні дані, а лише ті, які є належними, допустимими, достовірними та достатніми. Частиною 2 ст. 84 КПК України закріплено такі види процесуальних джерел доказів: показання, речові докази, документи та висновки експертів. Зокрема, джерелом доказів є передбачене КПК України джерело інформації, яке має доказове значення та використовується слідчим, прокурором і судом у процесі доказування [11, с. 26–31].

Одним із видів процесуальних джерел доказів закон визначає документ. Термін «документ» походить від латинського слова *documentum* та має значення «взірець», «посвідчення», «доказ».

Відповідно до положень ч. 2 ст. 84 та ч. 1 ст. 99 КПК України під документом як одним із процесуальних джерел доказів розуміється спеціально створений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Крім того, згідно з ч. 1 ст. 98 КПК України документи можуть бути речовими доказами, якщо вони були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, якщо документи були об'єктом кримінально протиправних дій, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Розмежовуючи поняття документів як джерел доказів і документів як речових доказів, необхідно виокремити та зазначити їхні критерії. Зокрема, документ як речовий доказ є незамінним через те, що зміни, що сталися з ним, пов'язані з подією кримінального правопорушення, оскільки сліди, що відобразились в документі, є унікальними та існують в однині; важливими є не лише зміст документа, але й зовнішній вигляд, місце, час його виявлення тощо; доказове значення також має матеріальна основа, на якій він зафіксований, зокрема дотримання правил виготовлення і засвідчення, встановлена форма, індивідуальні ознаки його автора; документ як джерело доказів є замінним, тому що він спеціально створений та може бути скопійований або продубльований із подальшим процесуальним оформленням, що не зменшує його доказового значення; важливим є зміст документа, форма має допоміжне значення; крім матеріальної основи, на якій він зафіксований, із дотриманням правил виготовлення і засвідчення, встановленої форми та

індивідуальних характеристик і повноважень його автора. За визначенням О. Бандурки, Є. Блажівського, Є. Бурдоля та ін., джерелом доказу документа є його автор. Правове положення джерела доказів у цьому випадку визначається компетенцією автора документа, яка обмежується межами його функцій. Документи можуть мати офіційний характер, якщо вони виходять від державних органів, організацій; авторами документів можуть бути і громадяни, коли ними надаються угоди, розписки та інші акти, пов'язані з реалізацією прав і обов'язків [3, с. 295]. У кримінальному провадженні документи як джерела доказів використовуються тільки за умови дотримання вимог кримінального процесуального закону та їхньої належності і допустимості. Належність документа як самостійного доказу, згідно зі ст. 85 КПК України, полягає в тому, що він містить докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Тобто належність документа як ознака доказу – це його здатність встановлювати наявність чи відсутність обставин, які є предметом доказування та мають значення для прийняття єдиного правильного рішення у кримінальному провадженні. Норма щодо допустимості доказів теж визначена процесуальним законодавством та охоплює два принципові положення: отримання документа як джерела доказів у порядку, встановленому ст. 86 КПК України, та заборона на використання недопустимого доказу під час прийняття процесуального рішення, посилення судом у процесі ухвалення судового рішення. Тобто допустимість документа як джерела доказів означає законність його отримання належним суб'єктом кримінального провадження, а саме: слідчим, дізнавачем, прокурором, а використовується слідчим суддею, судом, суддею, стороною, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; документ має бути отриманий у належному процесуальному порядку, з

джерела та у спосіб, передбачений законодавством. Недопустимий документ як джерело доказів, відповідно до ч. 2 ст. 86 та ч. 1 ст. 87 КПК України, не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посылатися суд під час ухвалення судового рішення, якщо документ отриманий внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією України та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші документи, в яких міститься інформація, здобута внаслідок істотного порушення прав, свобод та законних інтересів людини. За результатами дослідження процесуальних положень щодо належності та допустимості доказів можна дійти висновку, що джерелом доказів є лише той документ, який відповідає таким вимогам: містить відомості про фактичні обставини, що мають значення для кримінального провадження; є дані про те, яким чином документ потрапив до матеріалів кримінального провадження; дотримані вимоги щодо необхідних реквізитів в офіційному документі. Якщо долучений до матеріалів провадження або наданий суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, то згідно з ч. 3 ст. 358 КПК України всі учасники судового провадження мають право просити суд вилучити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа. Не всі документи можуть бути визнані як докази та бути залученими до матеріалів кримінального провадження, навіть якщо вони все ж таки використовуються стороною обвинувачення в судовому провадженні, це не значить, що вони будуть оцінені судом як належні та допустимі докази. Документ як джерело доказів кримінального провадження має відповідати вимогам достовірності та достатності, зокрема, достовірність документа полягає у правильному та адекватному відображенні обставин об'єктивної реальності, а достатність документа як джерела доказів означає наявність такої сукупності доказів, що встановлюють усі передбачені законом обставини кримінального

правопорушення на такому рівні, який є необхідним для прийняття єдиного правильного рішення. Водночас положеннями ч. ч. 3, 6 ст. 99 КПК України законодавець зобов'язує сторони кримінального провадження (потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) надавати суду оригінал документа, тобто сам документ та/або відображення електронного документа, наділяє вказаних осіб правом надавати витяги, копії, компіляції, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, та зобов'язує надати документи в повному обсязі на вимогу суду. Водночас дублікати документів (документ, виготовлений у такий самий спосіб, як і його оригінал), копії інформації з автоматизованих, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем, виготовлені тільки слідчим, дізнавачем, прокурором із залученням спеціаліста, згідно з ч. 4 ст. 99 КПК України, визнаються судом як оригінал документа. Водночас відповідно до ч. 5 ст. 99 КПК України для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо: 1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, якщо він втрачений або знищений із вини потерпілого або сторони, яка його надає; 2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур; 3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони. Своєю чергою, до документів як джерел доказів, згідно з ч. 2 ст. 99 КПК України, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 цієї статті, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, зокрема електронні (згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 такий вид документів створюється державними органами та посадовими особами, уповноваженими на здійснення оперативно-розшукової діяльності); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів,

передбачених чинними міжнародними договорами (згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України); порядок прийняття до розгляду, виконання або відмова в задоволенні запитів, зберігання, передання та вручення документів тощо, які регламентуються положеннями ст. 549, ч. 5 ст. 548, ч. 1 ст. 555, ч. 3 ст. 560, ст. 564, ч. 4–6 ст. 588 КПК України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок. За способом фіксації відомостей документи можуть бути: письмовими, графічними, фотодокументами, кінодокументами, відеозаписами, звукозаписами [177, с. 184–190].

Таким чином, варто зазначити, що в кримінальному провадженні найбільш поширені документи як джерела доказів мають письмову форму. Це найпоширеніший спосіб фіксації інформації та відомостей, що викладаються та сприймаються без технічних пристроїв як службовою особою і учасниками кримінального провадження, так і іншою особою. Однак документи можуть містити відомості, зафіксовані не тільки в письмовому, а і в іншому вигляді. Так, у процесі дослідження встановлено, що електронна форма документів широко використовується у правозастосовній діяльності, а також різними особами під час вчинення кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерів, систем і мереж та ін. Окремі правові положення щодо електронних джерел доказової інформації нині закріплені в кримінальному процесі. Зокрема, використання електронних документів як процесуальних джерел доказів передбачено чинним законодавством, однак рівень правового регулювання та ступінь наукової розробленості проблем, пов'язаних із виявленням, фіксацією, перевіркою і оцінкою електронних доказів у кримінальному процесі, не відповідає вимогам практики. Поділяємо наукову позицію А. Коваленка, але, на нашу думку, потребує перегляду положення, яке закріплене в ч. 1 ст. 99 КПК України щодо належності електронного документа до відповідного

конкретного матеріального носія інформації. За такого підходу документом у процесуальному значенні має вважатися не окремий електронний файл, який містить відомості, що мають значення для кримінального провадження, а фізичний носій електронної інформації, який містить згаданий файл. Крім того, сучасні матеріальні носії електронної інформації здатні містити безліч файлів різного формату, об'єму та розміру одночасно і лише деякі з них можуть стосуватися відповідного кримінального провадження. Через згадане положення також виникають прикладні труднощі в разі необхідності вилучити інформацію з віддалених носіїв інформації, доступ до яких потребує технічних навичок та матеріально-технічного забезпечення, що нині є недоліком у розробці відповідних методик розслідування з цього напрямку. Названі проблемні питання є лише одиничними прикладами перешкод, з якими стикаються правоохоронці під час роботи з електронними документами (інформацією, слідами, відображеннями та ін.) у кримінальному провадженні [64], що ми підтримуємо, але до вказаного вважаємо за доцільне додати, що, беззаперечно, надалі, з огляду на науково-технічний прогрес, будуть з'являтися не лише нові джерела електронної доказової інформації, а й абсолютно нові категорії доказів, які необхідно буде досліджувати, класифікувати, систематизувати, законодавчо закріплювати та запроваджувати в законодавчу і правозастосовну діяльність. Доказування в кримінальному провадженні, відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, належній фіксації, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для конкретного кримінального провадження. Згідно зі ст. 93 КПК України збирання документів як джерел доказів під час кримінального провадження здійснюється шляхом: проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; подання за власною

ініціативою учасниками провадження, а також будь-якими іншими фізичними та юридичними особами; одержання на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є двома самостійними способами збирання процесуальних доказів, відмінність яких полягає в повноваженнях таких суб'єктів щодо здійснення зазначених заходів, зокрема саме в їхній ініціативі та наполегливості.

Слід зазначити, що витребування здійснюється за ініціативою слідчого, дізнавача, прокурора та суду, а отримання можливе й за ініціативою інших суб'єктів шляхом добровільного надсилання, надання або вручення відповідних матеріалів. Своєю чергою, прийняти надані матеріали, які можуть бути доказами, є правом слідчого, дізнавача, прокурора та суду. Крім цього, вчені висловлюють різні наукові позиції з приводу тлумачення поняття «витребування». Поряд із теоретичними існує низка проблемних питань, пов'язаних із «процесуальним порядком витребування» від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок у зв'язку з відсутністю його законодавчого закріплення. Водночас варто звернути увагу на дисбаланс повноважень між сторонами обвинувачення та захисту під час реалізації зазначеного способу збирання доказів.

Так, аналізом національного законодавства встановлено, що захисник як адвокат із метою витребування та отримання речей, документів, відомостей та інформації, що мають значення для кримінального провадження (згідно зі ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [51]), направляє адвокатський запит до органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, які зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів тощо. Крім того, відмова в наданні інформації на такий запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Аналогічного процесуального регулювання механізму витребування слідчим, дізнавачем або прокурором немає. Тому під час здійснення досудового розслідування в результаті витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів мають місце факти, коли керівник або посадова особа відмовляє в наданні запитуваних документів, посилаючись на відсутність підстав або повноважень на витребування документів без дотримання процедури звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів та отримання відповідної ухвали суду.

Загалом витребування документів як спосіб збирання доказів стороною обвинувачення має універсальний характер і, на відміну від слідчих дій, позбавлене примусу та може застосовуватись на всіх стадіях кримінального провадження.

Однак низький рівень правосвідомості та правової культури окремих фізичних і посадових осіб, які допускають ігнорування звернень і запитів та відсутність законодавчих положень про порядок, підстави, форму та зміст вимоги слідчих органів досудового розслідування, дізнання та прокуратури щодо витребування документів, порядку, строків та відповідальності за невиконання вказаних запитів органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, службовими особами та іншими фізичними особами, є причиною виникнення

недоліків у порядку реалізації наданих повноважень та гарантій їх виконання.

Слід зауважити, що існують певні наукові позиції щодо визначення поняття «витребування». Так, В. Вапнярчук вважає, що цей термін узагальнює різноманітні форми вимагання та відповідає сутності досліджуваного способу збирання доказів, оскільки доказова інформація формується (збирається) суб'єктом доказування саме в результаті її витребування, а не висунення вимог щодо вчинення певних дій [16, с. 104–107]. Згідно з науковою позицією О. Капліної витребування – це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження [62].

Низка інших вчених (О. Бандурка, Є. Блажівський, Є. Бурдоль, В. Тацій та ін.) зазначає, що витребування – це комплекс процесуальних дій, який полягає у пред'явленні вимог сторонами кримінального провадження до посадових осіб і громадян про надання письмових документів чи предметів; виконання вимог адресатами; прийняття об'єктів та фіксація цієї дії [85, с. 280–281]. Процесуальний механізм оформлення і фіксації витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок має значення для кримінального провадження та визнання їх належними доказами. Так, згідно зі ст. ст. 103–105 та 108 КПК України формою фіксування процесу їх отримання у кримінальному провадженні стороною обвинувачення під час досудового розслідування є протокол (про отримання речей, документів), а під час судового розгляду – журнал судового засідання. Відповідно до ст. 110 КПК України всі рішення органів досудового розслідування, дізнання та прокурора є процесуальними рішеннями, які приймаються у формі постанови. Зазначена постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнає це необхідним.

Крім того, положеннями КПК України передбачено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого (ч. 5 ст. 40 КПК України) та дізнавача (ч. 4 ст. 40-1 КПК України). Тому, зважаючи на законодавчо закріплені вимоги та обов'язковість виконання процесуальних рішень із цих питань, вважаємо, що витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок має бути оформлене у формі постанови, яка, згідно з положеннями ч. 7 ст. 110 КПК України, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами з метою дотримання прав, свобод чи інтересів, яких вона стосується. Таким чином, долучившись до дискусії з порушеного питання, пропонуємо авторське визначення «витребування»: ним є письмовий запит учасників кримінального провадження та суду з вимогою про надання речей, документів, відомостей та інформації, що мають значення для кримінального провадження.

Дослідження правових і організаційних засад щодо проблемних питань понятійного апарату та правозастосування порядку збирання, перевірки та оцінки документів як джерел доказів у кримінальному провадженні дає підстави стверджувати, що документом як одним із процесуальних джерел доказів є спеціально створений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуків, зображення тощо відомості, який може бути використаний як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження та мають значення для нього, та який відповідає вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності.

Електронним документом у процесуальному значенні пропонуємо вважати не окремий електронний файл, що містить відомості, що мають

значення для кримінального провадження, а й фізичний носій електронної інформації, який містить такий файл.

Із метою усунення недоліків та неузгодженостей у порядку витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів як джерел доказів пропонуємо вдосконалити національне кримінальне процесуальне законодавство в дослідженому напрямі, а саме доповнити частину 2 ст. 93 КПК України текстом такої редакції: «Сторона обвинувачення здійснює витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок шляхом надсилання постанови, яка має відповідати вимогам, передбаченим ст. 110 КПК України. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службові та фізичні особи, яким надіслано постанову слідчого, дізнавача, прокурора про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання постанови надати слідчому, дізнавачу, прокурору витребувані речі, відомості, інформацію, документи та копії документів, крім відомостей із обмеженим доступом і документів, у яких міститься інформація з обмеженим доступом. Строк розгляду постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок може бути продовжено до десяти робочих днів, якщо витребування стосується надання значного обсягу інформації або потребує збору та перевірки інформації серед значної кількості даних, про що слідчого, дізнавача, прокурора письмово повідомляють не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання відповідної постанови з обґрунтуванням причин такого продовження. У процесі тримання речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок слідчий, дізнавач, прокурор

складає відповідний протокол. Невиконання постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження».

Водночас порушені проблемні питання не є остаточними та підлягають окремому науковому вивченню.

2.3. Нормативно-правова регламентація та організація криміналістичного дослідження документів

В українському законодавстві існує певна система нормативно-правових актів, що регулюють проведення криміналістичного дослідження документів, а також встановлюють певні вимоги до організації такого дослідження та до експерта, котрий уповноважений проводити відповідну експертизу.

Зокрема, варто звернути увагу на положення КПК України [86], ст. 358 «Дослідження документів» якого вказує: якщо у протоколах слідчих (розшукових) дій та інших документах, що долучені до матеріалів кримінального провадження, містяться відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, то суд за ініціативою суду чи при клопотанні учасників судового провадження повинен оголосити їх на судовому засіданні та пред'явити для ознайомлення. Крім того, учасники судового провадження можуть ставити запитання щодо документів свідкам, експертам та спеціалістам. Якщо якийсь документ викликає сумнів щодо його достовірності, учасники судового провадження можуть просити суд виключити його з числа доказів та вирішити справу на підставі інших доказів чи призначити відповідну експертизу цього документа.

Також слід виділити нормативно-правовий акт № z0705-98 (далі – Інструкція, Рекомендації) [269]. Зокрема, він визнає основні види експертизи,

поміж яких наявна також почеркознавча та технічна експертиза документів. Підставою для проведення тієї чи іншої експертизи Інструкція визначає наявність процесуального документа про призначення відповідної експертизи, котрий складений особою, що має достатній обсяг повноважень, з обов'язковими реквізитами, питаннями та визначеними об'єктами дослідження. У розділі 2 досліджуваного акта наявні положення й про права, обов'язки і відповідальність експерта; зокрема, він має право ознайомлюватися з матеріалами справи, що безпосередньо стосуються проведення експертизи, подавати клопотання щодо надання додаткових зразків, предметів, котрі пов'язані з експертизою об'єкта, тощо; також експерт зобов'язаний прийняти до виконання ту чи іншу експертизу, доручену йому, та ін.

Важливим є також і розділ 4 Інструкції, котрий визначає особливості проведення експертизи, її організації та належного оформлення результатів, отриманих внаслідок діяльності експерта. Так, експерт призначається керівником відповідної експертної установи, який може встановити необхідний строк щодо виконання завдання. Під час проведення експертизи уповноважена на її проведення особа повинна вживати всіх засобів, котрі збережуть досліджуваний об'єкт; якщо зберегти об'єкт не є можливим, то на його пошкодження або ж знищення запитується письмова згода керівника установи. Також документальні матеріали, котрі досліджувалися експертом або надавалися задля порівняльного дослідження, мають бути позначені відповідними штампами. Висновок має містити такі обов'язкові реквізити, як: назва документа, відповідний вид експертизи та її категорія тощо. Щодо тих предметів, котрі були об'єктом експертизи та були збережені, то вони повертаються особі, котра призначила відповідну експертизу.

У Рекомендаціях, котрі є частиною вищезазначеної Інструкції, детально описано, яким чином мають бути проведені усі різновиди криміналістичних експертиз, зокрема й технічна експертиза документів, закріплена в пункті 3. Зокрема, Рекомендації містять орієнтовні переліки

питань, на котрі має орієнтуватися експерт при проведенні того чи іншого виду технічної експертизи документів. Наприклад, під час проведення технічної експертизи реквізитів експерт має надати відповіді на такі запитання:

1. Чи були внесені зміни до тексту документа? Які саме зміни були внесені (модифікація, додаток, вилучення тощо)? Яким був оригінальний текст?
2. Чи була замінена фотокартка в документі?
3. Чи були замінені аркуші в документі (договорі, зошиті, книзі, медичній картці тощо)?
4. Який зміст мав текст, що його було замасковано (зафарбовано, забруднено, замазано тощо)?
5. Який був початковий зміст тексту, що знебарвлений?
6. Чи містить документ прихований текст?
7. Чи наявний текст або зображення на документі, котрий зазнав впливу вогню тощо?

Досить цікаво розглянути рекомендації щодо документів, котрі були виготовлені за допомогою комп'ютерної техніки. Зокрема, така техніка для дослідження має надаватися укомплектованою, не дозволяється користуватися цією технікою до направлення її на експертизу, досліджується також зміна знімних частин технік (картриджів) тощо.

Також доцільно детальніше розглянути особливості організації криміналістичного дослідження документів у зарубіжних країнах.

У Німеччині техніко-криміналістичну експертизу документів проводять федеральні та державні органи кримінального розслідування. Фахівці в цій галузі мають великий досвід судово-медичної експертизи та використовують передові методи для аналізу та підтвердження автентичності документів [293]. У Сполучених Штатах Америки судово-медична експертиза документів проводиться приватними криміналістичними лабораторіями та державними установами, такими як ФБР і Служба безпеки.

В останні роки цифрові криміналістичні методи набувають все більшого значення в дослідженні документів, оскільки багато документів тепер створюються та зберігаються в електронному вигляді, тому країна приділяє більше уваги саме такому спрямуванню [263]. У Франції судово-медичну експертизу документів проводить Інститут кримінальних досліджень національної жандармерії. Французькі фахівці в цій галузі зробили значний внесок у дослідження аналізу чорнила, вони розробили методи аналізу його різних типів, таких як кулькові, гелеві та чорнила для авторучок. Щодо Польщі, то фахівці в цій галузі зробили значний внесок у розробку методів аналізу друкарських процесів, як-от офсетний друк і ксерографія, а також розробили методи аналізу документів, які були змінені або сфальсифіковані [151].

З широким використанням електронних пристроїв і цифрових документів судово-медичним експертам у США довелося адаптувати свої методи для включення цифрового аналізу. Наприклад, у випадках, пов'язаних із цифровими документами, експерти можуть використовувати спеціалізоване програмне забезпечення для аналізу метаданих, таких як дати створення та модифікації файлів, для визначення автентичності та цілісності документа. Крім того, цифрова криміналістика також може допомогти у виявленні змін або підробки цифрових документів. Так, аналіз цифрового зображення можна використовувати для виявлення змін у кольорі, освітленні чи текстурі, які можуть вказувати на підробку цифрового зображення.

Тому наразі українським експертам та законодавцям варто звернути увагу саме на вищезазначені аспекти щодо вдосконалення процедури дослідження документів, котрі створені з використанням комп'ютерних технологій.

Для глибшого аналізу відповідної тематики необхідно також проаналізувати роботи інших авторів на дотичний предмет дослідження. Наприклад, під редакцією М. Енджел та Я. Келлі було видано книгу [221], котра містить думки та напрацювання провідних експертів у цій галузі, які

обговорюють різні аспекти криміналістичної експертизи документів, такі як аналіз почерку, аналіз чорнила та експертиза цифрових документів. У книзі підкреслюється важливість впровадження технологічного прогресу в експертизу документів. Також автори визнають проблеми, пов'язані зі збільшенням використання цифрових документів, і потребу в спеціалізованому навчанні та обладнанні для їх аналізу.

У статті І. Дрора та інших авторів [246] досліджувалися потенційні проблеми щодо упередженості та надійності експертів під час експертизи документів. Дослідження зосереджене на тому, чи впливає контекстна інформація на судження екзаменаторів і чи впливає це на їхню надійність. У дослідженні використовувався імітаційний сценарій кримінального правопорушення, де учасникам було запропоновано вивчити документ і визначити, справжній він чи підроблений. Їм надали або нейтральну інформацію, або інформацію, яка могла вплинути на їхні судження. Результати засвідчили, що коли учасникам надали контекстну інформацію, таку як мотиви підозрюваного, вони з більшою ймовірністю винесли судження, які узгоджувалися з цією інформацією. Автори припускають, що це може бути пов'язане з упередженням щодо підтвердження, коли люди шукають інформацію, яка підтверджує їхні попередні переконання. Дослідження також виявило, що надійність екзаменаторів дуже різнилася: одні екзаменатори постійно робили точні висновки, а інші були менш надійними. Це свідчить про те, що можуть існувати індивідуальні відмінності в досвіді та когнітивних процесах, які впливають на надійність екзаменаторів.

Варто погодитися та врахувати міркування й дані, наведені авторами щодо ймовірності індивідуального та контекстного впливу на надійність експертної оцінки. Окреслену проблему можливо вирішити за допомогою обов'язкового залучення інформаційно-комунікаційних технологій під час дослідження документів.

У статті Ш. Вілліс [347] обговорюється проблема професіоналізму в галузі проведення криміналістичної експертизи. Авторка окреслює основні принципи професіоналізму в криміналістиці, у тому числі компетентність, об'єктивність, чесність і підзвітність; обговорює важливість постійної освіти та навчання для криміналістів, а також необхідність чітких етичних принципів і кодексів поведінки. У статті також розглядаються деякі проблеми, з якими стикаються експерти під час виконання обов'язків, зокрема проблема визначеності в законодавчому регулюванні здійснення експертизи й необхідності покращення контролю якості та стандартизації.

Варто погодитися з міркуваннями Ш. Вілліс і зазначити, що і в українському законодавстві наявна проблема щодо точного та вичерпного нормативного регулювання організації проведення експертизи, зокрема воно потребує свого вдосконалення в частині дослідження документів, створених за допомогою комп'ютерних технологій [347].

Також доцільно зазначити, що як в Україні, так і в більшості європейських країн існує проблема невідповідності законодавства сучасним реаліям та технологіям. Наприклад, поява цифрових документів та електронних підписів створила нові виклики для судових експертів і законодавців, які повинні адаптуватися до нових технологій і розробити нові методи дослідження та перевірки цих документів. Крім того, в законодавстві часто бракує чіткості та конкретності щодо кваліфікації та вимог до підготовки експертів, а також методів і процедур проведення криміналістичної експертизи документів.

Таким чином, законодавче регулювання судової експертизи документів як в Україні, так і в європейських країнах стикається з кількома проблемами, пов'язаними з уніфікованістю законодавства, технологічним прогресом, кваліфікацією та підготовкою, а також допустимістю доказів.

Т. Григорович [266] розглядала можливості використання судової почеркознавчої експертизи та експертизи технічного дослідження документів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економічної

діяльності. Авторка наголошує на тому, що кримінальні правопорушення в економічній сфері нерідко пов'язані з піддробкою документів, тому важливо використовувати судову почеркознавчу експертизу та експертизу технічного дослідження документів для виявлення підрбок та встановлення автентичності документів. Стаття презентує основні методи судової почеркознавчої експертизи, як-от порівняльний аналіз почерку, аналіз просвітів на папері, вивчення розмірів та пропорцій літер, визначення порушень в письмі та інших ознак автентичності документів.

Схожа робота наявна і у Д. Семков, в якій розглядаються такі питання: визначення істотної фальсифікації документа, способи її вчинення, міри покарання за підробку документів та судово-слідчі дії, пов'язані з дослідженням документів у слідчому та судовому процесі. Також з'ясовуються криміналістичні процедури, пов'язані з дослідженням документів у слідчому та судовому процесі [320].

Роботи авторок є вагомим внеском у розуміння важливості та актуальності криміналістичного дослідження документів як доказів у низці кримінальних порушень, які найчастіше пов'язані з піддробкою документів задля матеріальної вигоди тощо.

Такі автори, як С. Гупта та М. Кумара, пропонували розробку системи судової експертизи документів із використанням алгоритмів машинного навчання. Зокрема, автори наголошують на використанні автоматизованої системи, яка може аналізувати зразки почерку та підпису, що часто є важливими доказами в судово-медичних розслідуваннях. Автори оцінюють продуктивність своєї системи, використовуючи набір даних із 1500 зразків рукописного тексту та підпису. Вони повідомляють про точність 98,6 % для завдання перевірки підпису та точність 96,3 % для завдання перевірки почерку; відзначають, що їхня система має потенціал для використання в реальних судових дослідженнях, оскільки вона може забезпечити швидкий і точний аналіз зразків почерку та підпису [260].

Схожа робота представлена колективом авторів на чолі з Т. Діба [243], які пропонують нову біометричну систему для криміналістичного дослідження документів, котра має на меті підвищити точність автентифікації та ідентифікації документів за допомогою кількох біометричних характеристик, отриманих із рукописного тексту. Запропонована система використовує методи обробки зображень для розпізнавання різних характеристик із рукописного тексту, зокрема особливостей текстури, форми та особливостей штриха.

Доцільно зазначити, що, хоча результати дослідження не співпадають із результатами цієї роботи, підхід авторів до розвитку та вдосконалення галузі криміналістичного дослідження документів, зокрема шляхом залучення машинного навчання, біометричних систем, заслуговує на увагу. Також варто доповнити, що використання машинного обладнання, автоматизованих систем неможливе без залучення людської присутності (експертів тощо).

Також доволі важливо висвітлити питання щодо ролі комп'ютерних технологій у процесі проведення криміналістичної експертизи документів. З одного боку, комп'ютерні технології полегшили аналіз і порівняння різних типів документів, у тому числі електронних файлів, із більшою точністю та швидкістю. Комп'ютерне програмне забезпечення тепер можна використовувати для виявлення підрбок або змін у цифрових документах, які раніше було набагато важче ідентифікувати. Однак зростання кількості використання цифрових документів і швидкі темпи технологічних змін створили значні проблеми для експертів. Однією з головних проблем є відповідність методів дослідження документів сучасним технологіям, відповідно до яких вони створюються. Крім того, розвиток технології deepfake, яка використовує штучний інтелект для маніпулювання аудіо- та відеоконтентом, створює ще більше викликів для експертів та спеціалістів. Лише систематичне вдосконалення законодавства, а також зміна організації криміналістичного дослідження документів зі впровадженням нових методів

та способів дослідження носіїв даних здатні запобігти розриву між якісною діяльністю експертів та діяльністю правопорушників щодо підробки й інших маніпуляцій із документами.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що організаційні аспекти криміналістичного дослідження документів в Україні потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, необхідно дослідити різні напрями роботи з електронною документацією, такі як аналіз електронного підпису, електронної пошти, ціль-даних та інших цифрових слідів; автоматизований аналіз документів: можливості та обмеження.

2.4. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій прав експерта і спеціаліста під час збирання та використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні

О. Калюжна та К. Шуневич [273] дослідили діяльність судових експертів у контексті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), та його юрисдикції у справах про воєнні злочини в Україні. Автори дійшли висновку, що судові експертизи відіграють вирішальну роль при встановленні доказів, що стосуються воєнних злочинів, зокрема у встановленні причини смерті та катувань, а також наголосили на необхідності залучення українських експертів-криміналістів до участі у кримінальних провадженнях у МКС. У дослідженні підкреслюється потреба у проведенні експертами незалежних розслідувань для притягнення до відповідальності винних у злочинах, вчинених під час воєнного конфлікту. Також було зазначено, що, попри обмеженість прямого залучення іноземних експертів законодавством України, корисною буде взаємодія з міжнародними криміналістичними експертами.

У дослідженні І. Бовнегри [10] було розглянуто місце та роль експертів у кримінальному провадженні, зокрема наголошено на важливості їх

залучення для забезпечення справедливого судочинства. Авторка зазначила, що участь експертів є надзвичайно ваговою з точки зору вирішення комплексних питань та забезпечення суду надійними доказами. І. Бовнегра також підкреслила необхідність взаємодії між експертами та адвокатами, що сприятиме ефективному захисту та реалізації стороною захисту своїх аргументів у судовому процесі. Загалом авторкою було зазначено, що залучення експертів є вкрай важливим для забезпечення правосуддя в межах усієї правової системи.

Тоді як Ю. Черноус та Т. Лелюк [236] вивчили значення організаційно-правових заходів у проведенні судової експертизи в кримінальному провадженні. Автори виявили, що належна організаційна діяльність із проведення таких експертиз має важливе значення для посилення загальної ефективності кримінальних розслідувань. У дослідженні підкреслено, що для досягнення оперативних та обґрунтованих результатів у кримінальному провадженні необхідною є чітка координація між органами слідства, прокуратури та експертами. Крім того, вчені наголосили на потребі вдосконалення практики та законодавчої основи для забезпечення ефективності судово-експертної діяльності в Україні.

У свою чергу, О. Кувшинов [283] у своєму дослідженні розглянув питання залучення спеціалістів у кримінальному провадженні, спираючись на досвід Сполучених Штатів Америки та держав-членів Європейського Союзу. Автор встановив, що дієва інтеграція спеціалістів суттєво підвищує ефективність процесу розслідування, оскільки дозволяє отримати необхідні технічні знання та сприяє підвищенню якості збирання доказів. У дослідженні наголошується на важливості встановлення чітких правових рамок та усталеної практики залучення спеціалістів для забезпечення достовірності доказів. Крім того, О. Кувшинов акцентував увагу на необхідності законодавчого вдосконалення з метою поліпшення регулювання діяльності спеціалістів у системі кримінального правосуддя України.

У своєму дослідженні С. Алішаєв [220] проаналізував порядок підготовки кримінальної справи до судового розгляду, приділивши особливу увагу ролі експертних висновків та свідчень експертів. Автор відзначив суттєвий внесок висновків експертів у формування судового рішення, використавши практичні приклади (справу про дорожньо-транспортну пригоду) для демонстрації їхнього значення. Під час дослідження автором були виявлені прогалини та протиріччя у кримінальних справах, які можуть бути усунені за допомогою висновків експертів. Також було визначено головні завдання та проблеми, з якими зіштовхуються сторони в процесі доказування відповідно до Кримінального процесуального кодексу Узбекистану (зокрема, це стосується збоку доказів, координації свідків). Крім того, С. Алішаєв запропонував заходи, які дозволять підвищити ефективність залучення експертів у судовому процесі (наприклад, уніфікація експертних процедур, розробка чітких принципів забезпечення неупередженості тощо).

У попередніх роботах, присвячених вивченню процесуальних прав, що надаються експертам та спеціалістам на законодавчому рівні, існують значні прогалини. Попри те, що було проведено чимало досліджень щодо загальних процесуальних гарантій у кримінальному провадженні, аналіз, зосереджений на особливостях правового захисту експертів та спеціалістів, зокрема під час збирання та використання документів як джерел доказів, залишається обмеженим. Представлене дослідження спрямоване на аналіз чинного законодавства України та відповідних правових норм Європейського Союзу для визначення процесуальних прав експертів та спеціалістів в Україні.

Важливе місце у дослідженні процесуальних гарантій експерта та спеціаліста, зокрема під час збору та використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні, посідають такі нормативно-правові акти України та Європейського Союзу: 1) КПК України [86] – встановлює процедури, які регулюють проведення кримінальних розслідувань і судових розглядів в Україні. Так, норми КПК України визначають права та обов'язки експертів і спеціалістів, зокрема, стосовно використання їх висновків як

джерел доказів. У тому числі в положеннях деталізуються вимоги до експертних висновків (допустимість) та процесуальні гарантії; 2) Закон України «Про судову експертизу» 1994 р. [133], – визначає правові основи судової експертизи в судовій системі України. Законом встановлено кваліфікаційні вимоги до судових експертів та конкретизовано процедури, яких вони повинні дотримуватися при проведенні експертиз; 3) Charter of Fundamental Rights of the European Union 2012 р. (далі – CFREU) [235] – містить основні права, які діють в усіх державах-членах ЄС, зокрема права, що стосуються судочинства. У Хартії викладено критерії оцінки гарантій, наданих експертам та спеціалістам, із наголосом на принципах справедливості, доступу до правосуддя та праві на справедливий судовий розгляд; 4) Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe’s Member States 2014 р.(далі – CEPEJ) [259] – створили базу для залучення експертів, що призначаються судом, до судових процесів в усій Європі. У документі представлено передові методи щодо забезпечення надійності експертних висновків та захисту прав експертів під час судового розгляду.

Кримінальним провадженням виступають процесуальні дії, які наступають унаслідок вчинення кримінального правопорушення та передбачають притягнення правопорушника до відповідальності. Так, цей вид провадження передбачає досудове розслідування та безпосередньо судове провадження, що забезпечують ефективну реалізацію правосуддя в державі (передбачено п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України [86]).

У цілому кримінальне провадження містить досить велику кількість учасників процесу, які діляться на окремі підгрупи. Зокрема, сторонами обвинувачення виступають: прокурор, органи досудового розслідування (слідчі підрозділи (органів безпеки), підрозділи контролю Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) та підрозділи детективів, підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України), оперативні підрозділи (НАБУ) та дізнавач (розділ 1 глави 3 параграфу 2 КПК

України [86]). Важливу роль у кримінальному провадженні відіграють сторони захисту, що відповідають безпосередньо за функцію захисту прав сторін, зокрема: підозрюваний та підсудний, їхні представники, виправданий та засуджений, захисник (адвокат) (розділ 1 глави 3 параграфу 3 КПК України [86]). Як сторони потерпілої особи та її представника виступають безпосередньо потерпіла особа та її представник (розділ 1 глави 3 параграфу 4 КПК України [86]). Проте не менш важливе місце у притягненні правопорушника до кримінальної відповідальності належить категорії інших учасників провадження, а саме: цивільному позивачу та відповідачу, їх представнику, заявнику, представнику юридичної особи, стосовно якого було відкрито провадження, третій особі, щодо майна якої вирішується питання про арешт, свідку, перекладачу, представнику персоналу органу пробації, секретарю засідання суду та судовому розпоряднику (розділ 1 глави 3 параграфу 5 КПК України [86]). Однак у нашому дослідженні особлива увага приділена саме такій категорії інших учасників кримінального провадження, як експерт та спеціаліст.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України [86] у кримінальному провадженні експерт виступає у ролі індивіда, який має необхідні технічні, наукові та інші фахові знання. У тому числі, експерт має бути уповноваженим проводити експертизу в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу» [133]. Його головним завданням є дослідження явищ, процесів та об'єктів, особливо тих, що стосуються обставин вчинення кримінального правопорушення, і формування висновків стосовно проблем, що виникають у кримінальному провадженні та пов'язані з обсягом його знань. Зокрема, частина 2 зазначеної вище статті кодексу [86] передбачає заборону на набуття статусу експерта особам, які тим чи іншим чином (наприклад, у професійному аспекті) залежні від сторін кримінального провадження (включно з постраждалою особою) [288].

Таким чином, відповідно до законодавства України експерт наділений важливими функціями, що допомагають у реалізації правосуддя під час

досудового розслідування зокрема та кримінального провадження в цілому. Завдяки участі експертів вдається досягти точного розуміння комплексних наукових та технічних аспектів фахівцями у сфері юриспруденції та судом. Однією з найбільш вагомих функцій експерта є проведення судової експертизи – дослідження за допомогою наукових знань певних процесів, явищ, та об'єктів для підготовки висновку стосовно предмета судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [133]).

У свою чергу, це передбачає дослідження речових доказів, зараховуючи відбитки пальців, проведення аналізу зразків дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК), слідів тощо [240]. Вивчення зазначених речових доказів має вирішальне значення для чіткого встановлення різних аспектів правопорушення, починаючи з місця його вчинення, визначення мотивів правопорушення, встановлення особистості жертви до виявлення правопорушника [326; 267].

Судова експертиза документів полягає в перевірці та аналізі документації різного характеру щодо визначення її автентичності та цілісності. Експерти досліджують підписи, почерки та будь-які модифікації, що дозволяють встановити наявність фальсифікації або незаконного внесення змін до оригіналу документа. За допомогою сучасних методик експерти вивчають папір, чорнило та технології друку, щоб зрозуміти, як документ було створено. Такий підхід дозволяє виявити зв'язок поміж виявленими підозрюваними та кримінальними правопорушеннями шляхом спростування або підтвердження відомостей, які містяться в офіційних документах. Крім того, така експертиза сприяє представленню в суді лише легітимних доказів, що забезпечує справедливий розгляд кримінальних справ у суді [341].

Ще одним не менш важливим різновидом експертизи є проведення цифрової криміналістики, що передбачає збирання доказів за допомогою аналізу електронних даних (в електронних пристроях, телефонах, комп'ютерах тощо), що мають стосунок до кримінального правопорушення

[280]. Завдяки використанню спеціальних технологій експерти можуть відновлювати видалені дані, зламувати паролі та отримувати доступ до особистих даних, а також досліджувати інформаційні структури. Результати проведених цифрових криміналістичних розслідувань мають ключове значення для встановлення хронології подій та визначення взаємозв'язку між фігурантами справи та вчиненими правопорушеннями [277]. У цілому ціль проведення подібних експертиз – надати докази суду у прийнятній формі, щоб забезпечити дотримання принципу доброчесності в судовому процесі [297; 327].

Наступною функцією експерта є надання висновків, які є результатом попередньої судової експертизи (ст. 101 КПК України [86]). Для того щоб забезпечити чітке і зрозуміле для суддів та присяжних сприйняття викладеної у висновку інформації, експерти повинні сформулювати висновки та методологію проведеного дослідження по суті справи. Розкриття використаних методик має суттєве значення для формування довіри до експерта та його висновків. Також вкрай важливим аспектом є проведення ґрунтовного дослідження доказів, оскільки це напряму стосується надійності зроблених висновків [114]. Так, якісно розроблений висновок експерта здатен значною мірою вплинути на вирішення судової справи, адже містить оцінку представлених доказів із погляду їхньої достовірності [291; 279]. Зокрема, експертний висновок дозволяє заповнити наявні прогалини та суперечності, що виникають у ході кримінального провадження, а також виступає як додатковий доказ свідчень осіб, що беруть участь у розслідуванні [317].

Крім того, експерти активно сприяють діяльності правоохоронних органів, зокрема, дають консультації з питань збирання та зберігання доказів, забезпечуючи їхню неушкодженість для подальшого розслідування [197]. Вони також можуть здійснювати підготовку працівників поліції та слідчих органів у сфері ідентифікації доказів, що вимагають спеціальної експертизи. У ході кримінального провадження експерти взаємодіють із іншими

фахівцями з різних галузей для отримання комплексного уявлення щодо виконання поставлених завдань. Ба більше, фахівці беруть участь у підготовчих досудових консультаціях, де допомагають юристам розробляти стратегії з урахуванням отриманих ними висновків. Їх також залучають до розгляду матеріалів справи для визначення потенційних сфер, у яких може допомогти експертний аналіз [261].

Зрештою, до експертів звертаються з метою представлення висновків на відкритих форумах або в навчальних закладах, що сприяє формуванню більш широкого сприйняття судово-експертної діяльності та її ролі в системі правосуддя [301]. У кримінальному провадженні в Україні експертам відводиться досить важлива роль, що передбачає не лише права, але й обов'язки, які гарантують ефективність їхньої діяльності та надійність висновків експертів. Досвід експертів не лише допомагає встановити факти, але й сприяє зміцненню правосуддя та підвищенню дієвості судового процесу в цілому.

Особлива роль у кримінальному провадженні належить спеціалістам, які наділені фаховими знаннями та уміннями. Відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України [86] основними завданнями спеціаліста є надання висновків, консультацій, довідок, пояснень та інших документів у процесі досудового розслідування або під час судового провадження щодо вирішення питань, які вимагають спеціальних здібностей. Зокрема, частина 2 цієї статті [6] передбачає можливість залучення спеціаліста з метою безпосереднього здійснення допомоги технічного характеру, в тому числі креслень, складання планів, фотографування, відбору проб для проведення експертизи, забезпечення різноманітної документації (висновки, довідки) тощо. Зазначена діяльність реалізується спеціалістом на етапі досудового розслідування та під час провадження загалом.

Таким чином, зважаючи на положення ст. 71 КПК України [86], до спеціаліста звертаються у разі:

- 1) потреби у безпосередньому наданні допомоги технічного характеру (розробка планів, фотографування тощо);
- 2) здійснення досудового розслідування щодо кримінального правопорушення;
- 3) а також існування підстав, обумовлених ч. 3 ст. 214 КПК України [86], зокрема: з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення можливе залучення спеціаліста до моменту внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Спеціаліст, у свою чергу, має надати висновок та зафіксувати показники з технічних приладів, що здійснюють функції відеозапису, фотозйомки, кінозйомки, чи засобів фото- і кінозйомки) [190].

У цілому однією з основних функцій діяльності спеціаліста у процесі кримінального провадження є консультативна функція. До спеціалістів звертаються на етапах слідства представники правоохоронних органів для отримання консультацій щодо конкретних науково-технічних аспектів, які стосуються справи. До таких консультативних послуг відносять надання порад зі збору доказів, насамперед це стосується допомоги слідчим у належному збиранні та зберіганні доказів, що належать до сфери компетенції спеціаліста. Також вони займаються тлумаченням складних відомостей, наприклад, отриманих під час судової експертизи, цифрових доказів чи фінансових звітів, забезпечуючи їхню доступність для юристів та суддів [222].

Акцентування уваги сторін кримінального провадження на обставинах, що впливають на хід справи, зокрема, що стосується доказів, є іншою функцією. Для цього залучають осіб, які не зацікавлені у розслідуванні та мають спеціальну вищу освіту, що стосується питань, які потребують більш ґрунтовного аналізу [65]. За цим слідує підготовка відповідної звітності спеціалістом що має містити отримані результати, методологію та висновки. Ці аспекти повинні бути чіткими та зрозумілими, адже подібні документи є невід'ємною частиною кримінального провадження [316].

Важливу роль у процесі кримінального провадження відіграють свідчення спеціаліста, що передбачає доповідь у суді стосовно складеного звіту, в якій коротко висвітлюються ключові висновки та тлумачаться складні концепції для осіб, що не мають спеціальних знань. Зокрема спеціалісти завжди мають бути готовими захищати власні висновки під час перехресного допиту. Це, у свою чергу, вимагає підготовки відповідей на всі запитання, які пов'язані з використанням методології, надійністю проведених досліджень та потенційною упередженістю [239; 27].

Початок процедури залучення спеціаліста для отримання висновку в межах встановлення обставин кримінального правопорушення здійснюється за зверненням уповноваженої посадової особи. Такою посадовою особою можуть виступати представники державних органів, серед яких органи безпеки, органи податкової служби, підрозділи дізнання органу Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, НАБУ тощо. Також подавати подібні запити можуть уповноважені представники інших структурних підрозділів зазначених відомств, які мають право провадити досудове розслідування (наприклад, слідчий, прокурор). Завдяки цьому підходу забезпечується систематичне отримання висновків спеціалістів та їх узгодження з правовою базою, що регламентує кримінальне провадження. Крім того, спеціаліст має важливе значення для внесення чіткості у вирішення комплексних питань, що потребують спеціальних навичок та знань. Це, у свою чергу, полегшує процес ухвалення більш зважених рішень під час кримінального провадження [190].

Слід зазначити, що головною відмінністю спеціаліста від експерта є те, що спеціаліст не проводить незалежного розслідування кримінальної справи, його ключова роль – консультування та тлумачення незрозумілих аспектів справи. У тому числі його звіти ґрунтуються на логічних висновках, які виникають виключно у зв'язку зі спеціальними фаховими знаннями. Тоді як експерт реалізує свої повноваження шляхом безпосереднього дослідження

обставин справи (здійснює аналіз ДНК, слідів тощо), а також він робить висновки на підставі проведеного дослідження.

Стаття 84 КПК України [86] встановлює, що доказами у кримінальному провадженні визнаються отримані дані, за допомогою яких у визначеному законом порядку прокурор, слідчий суддя, суд та слідчий визначають існування певних обставин та фактів, що стосуються розслідування та мають бути доказаними. Зокрема, ця стаття визначає процесуальні джерела доказів, до яких належать: документи, речові докази, висновки експертів та показання. Для представленого дослідження важливим є точне визначення поняття документів, яке передбачене ст. 99 КПК України [86], – це матеріальний об'єкт, що спеціально розроблюється для зберігання відомостей, які фіксуються за допомогою зображення, звуку чи письмових знаків. Такі відомості використовуються у ході кримінального дослідження для доказування фактичних подій та обставин справи [303].

Вчені [322] відокремили поняття документів як речових доказів від документів як джерел доказів та встановили відмінності цих понять. Так, документ як речовий доказ має незамінний характер та є унікальним за своєю суттю. Він виступає важливим доказом у кримінальній справі та може містити певні сліди, залишені правопорушником, що допоможуть у його пошуках. Суттєвою відмінністю цього поняття є те, що ключову роль для дослідження відіграє не стільки зміст документа, скільки його зовнішній вигляд. Тоді як документ як джерело доказів має цілком замінний характер, адже важливим є безпосередньо зміст цього документа. Так, його може бути відскановано чи скопійовано, і це не буде впливати на хід розслідування, зокрема, такий документ не втратить свого статусу джерела доказів. У цьому випадку зовнішній вигляд документа буде мати другорядне значення та не матиме особливого впливу на розслідування.

Відповідно до ст. 93 КПК України [86] докази (зокрема, документи як джерела доказів) збираються за допомогою проведення слідчих та негласних розшукових дій, витребування та отримання від державних органів,

підприємств, організацій, органів місцевого самоврядування, службовців документів, інформації, експертних висновків, звітів ревізій та інших актів перевірок, здійснення інших передбачених цим кодексом процесуальних дій. Однак головне значення у ході процедури доказування має належність та допустимість доказів, які передбачені статтями 85 та 86 КПК України [86] відповідно.

Таблиця 1

Порівняння понять «експерт» та «спеціаліст» у кримінальному провадженні

Порівняльний аспект	«Експерт»	«Спеціаліст»
Визначення	Індивід, наділений спеціальними знаннями, займається провадженням експертизи та надає експертні висновки (відповідно до ст. 69 КПК України [86]).	Індивід, наділений спеціальними знаннями чи навичками у певній сфері, займається консультуванням, наданням довідок, пояснень тощо (відповідно до ст. 71 КПК України [86]).
Правова роль	Ґрунтовно аналізує справи та надає експертні висновки, які мають вирішальний вплив на рішення судів (на основі ст. 69 КПК України [86]).	Його функції є вкрай важливими для ефективного розслідування справи, так як вони допомагають у збиранні різної документації та доказів, консультуванні та наданні пояснень (на основі ст. 71 КПК

Порівняльний аспект	«Експерт»	«Спеціаліст»
		України [86]).
Кваліфікація	Зобов'язаний мати відповідний науковий ступінь (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» [133).	Нааявність наукового ступеня є не обов'язковою, основною вимогою є володіння спеціальними знаннями (з огляду на положення ст. 71 КПК України [86]).
Правовий статус	Його висновки мають істотну правову силу та нерідко використовуються у комплексних справах, зокрема, суд може офіційно призначати експертизу (ст. 101 КПК України [86]).	Спеціалісти відрізняються за обсягом правових повноважень та залучаються до співпраці сторонами, що беруть участь у справі, для вирішення специфічних завдань (ст. 71 КПК України [86]).
Незалежність та неупередженість	Виконуючи свої повноваження, експерт повинен бути неупередженим та залишатися об'єктивним, формуючи висновки (з огляду на положення ст. ст. 101, 102 КПК України [86]).	Зважаючи на специфічність залучення спеціалістів, вони мають виконувати свою роботу неупереджено, використовуючи виключно свої знання та керуватися своїми вміннями (з огляду на положення ст. 71 КПК України [86]).

Порівняльний аспект	«Експерт»	«Спеціаліст»
Можливість свідчення в суді	Часто свідчить у суді, захищаючи власні висновки та надаючи їхню аргументацію (ст. 69 КПК України [86]).	Здебільшого не свідчить у суді, а формує звітність у ході провадження (ст. 71 КПК України [86]).

Для того щоб чітко розібратися у різниці між експертами та спеціалістами, важливо розуміти, у чому полягають їхні функції у кримінальному провадженні, саме тому було сформовано табл. 1. І експерти, і спеціалісти виконують ключову роль: якщо експерти забезпечують проведення детального аналізу та надають висновки, то спеціалісти відповідають за належне застосування знань у технічних аспектах у процесі слідчих дій. Результатом їхньої взаємодії є забезпечення об'єктивності та ґрунтовності кримінального провадження та судового розгляду, що зрештою допомагає здійсненню правосуддя.

Для забезпечення захисту правосуб'єктності експертів та спеціалістів у ході кримінального провадження встановлені процесуальні гарантії їхніх прав, які закріплені законодавством України, зокрема КПК України.

Отже, ч. 3 ст. 69 КПК України [86] визначає такі права експерта під час здійснення ним своїх повноважень, у тому числі під час збирання та використання документів як джерел доказів:

- 1) ознайомлюватися з відомостями щодо кримінального розслідування, які стосуються його предмета;
- 2) ставити запитання щодо об'єктів та предмета дослідження;
- 3) бути присутнім при виконанні всіх процесуальних заходів, що стосуються об'єктів та предметів дослідження;

4) подавати клопотання про отримання необхідних для проведення експертизи додаткових матеріалів, а також здійснювати інші заходи, спрямовані на забезпечення проведення експертизи;

5) зазначати у висновку про встановлені експертизою обставини, які є суттєвими для кримінального провадження та про які експерту не ставилися запитання;

б) за потребою звертатися із заявою про вжиття заходів безпеки;

7) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, зумовлених виконанням експертизи та залученням до участі в судовому процесі для надання роз'яснень або свідчень, крім випадків, якщо виконання експертизи не входить до службових повноважень особи, яка залучена як експерт.

Крім того, ст. 6 Закону України «Про судову експертизу» [133] встановлює право експерта на безперешкодний доступ до досліджуваного об'єкта та належні робочі умови у випадку проведення експертизи на місці вчинення правопорушення чи за місцезнаходженням об'єкта правопорушення. Зокрема, ст. 13 закріплює за експертом додаткові права: оскаржувати дії особи, яка веде провадження у справі, у випадку порушення такими діями прав експерта; а також здійснювати експертні дослідження на підставі договору з юридичними та фізичними особами щодо питань, в яких вони зацікавлені, з дотриманням передбачених законодавством обмежень.

Тоді як процесуальні гарантії прав спеціалістів закріплені в ч. 4 ст. 71 КПК України [86]. Отже, спеціаліст має право:

1) використовувати у ході провадження необхідні технічні прилади, пристрої та спеціальну апаратуру;

2) з дозволу сторони у кримінальному процесі, що залучила спеціаліста, або суду ставити питання сторонам провадження;

3) акцентувати особливу увагу на конкретних обставинах чи особливостях речей та документів;

4) у своєму висновку зазначати інформацію, яка стосується кримінального провадження і стосовно якої не були поставлені запитання. Однак важливим є те, що висновок спеціаліста не є доказом у судовій справі [2];

5) на ознайомлення з протоколами слідчих дій, у проведенні яких він брав участь, та внесення до них зауважень та доповнень;

6) при здійсненні досудового розслідування щодо кримінального правопорушення надавати висновки в межах його компетенції;

7) надавати справки та висновки в межах своїх повноважень щодо встановлення особи, боєприпасів, зброї, вибухових пристроїв та речовин, виявлених у результаті вибуху або пострілу слідів пороху, а також психотропних та наркотичних речовин, їх аналогів та сильнодіючих лікарських препаратів;

8) звертатися про встановлення заходів безпеки;

9) на оплату за проведену роботу та відшкодування витрат стосовно дослідження [214].

Зазначені процесуальні права мають безпосередню гарантію щодо доступу до збирання та використання документів як джерел експертами та спеціалістами. Проте найбільш важливим є те, що останнім забезпечується право доступу до будь-яких документів та матеріалів, що стосуються проведення дослідження. Однак експертам надається більший доступ щодо дослідження оригіналів документів, так як експерт безпосередньо проводить незалежне дослідження для отримання нових доказів. Цей доступ є ключовим для підтвердження автентичності та проведення коректного аналізу. Також експерти та спеціалісти мають доступ до електронних доказів, що передбачає можливість збору відомостей із різноманітних електронних джерел. У тому числі з використанням соціальних мереж, електронної пошти та інших інтернет-платформ, якщо вони дотримуються законодавчих стандартів щодо збору доказів [36].

Гарантії забезпечення доступності доказів та збору й використання документів як джерел доказів експертами та спеціалістами у кримінальному провадженні в Україні мають на меті зберегти доброчесність судової системи та водночас гарантувати дієвість та надійність висновків експертів та спеціалістів. У цілому процесуальні права, що гарантуються експертам та спеціалістам у ході кримінального провадження, покликані забезпечити належний доступ до доказів, незалежність та дотримання професійної доброчесності.

Визначаючи забезпечення процесуальних прав експертів та спеціалістів у законодавстві ЄС, стаття 47 Charter of Fundamental Rights of the European Union [235] встановлює, що кожен вправі отримати дієвий засіб правового захисту під час судового провадження, включно з правовою консультацією. Зокрема, розгляд справи має бути відкритим та справедливим. Своім змістом стаття передбачає важливість забезпечення правового захисту у повному обсязі, що включає залучення експертів та спеціалістів, які відіграють ключову роль у кримінальному провадженні, адже зазначені фахівці наділені спеціальними знаннями та навичками, що допомагають їм у встановленні нових обставин у справі.

Проте, на відміну від законодавства України, деякі держави-члени ЄС не розмежовують поняття «експерт» та «спеціаліст», а використовують ці терміни як синоніми. Так, наприклад у кримінальному праві Нідерландів відсутнє офіційне визначення поняття «експерт», але суддя може запросити як експерта будь-яку особу, яка володіє глибшими знаннями з певної теми. Це підтверджує відсутність розмежування між спеціалістами та експертами. Подібна ситуація з розмежуванням має місце й у Бельгії, зокрема, у випадку виникнення потреби у проведенні спеціальної експертизи може бути залучено фахівця без чіткого визначення відмінностей між спеціалістом та експертом. Так, експерт може призначатися судом на засадах відповідності його кваліфікації та досвіду у відповідній галузі. Законодавство Франції також не має подібного розмежування, і в разі потреби як особа зі

спеціальними знаннями виступає експерт [268]. Таким чином, подібна відсутність розмежування між спеціалістами та експертами в різних державах ЄС свідчить про прагматичний підхід до судочинства. У тому числі це спрощує залучення фахівців до кримінального провадження, адже в таких правових системах будь-яка висококваліфікована особа з відповідними знаннями має право бути експертом [237].

Основним нормативно-правовим актом ЄС, який закріплює та захищає процесуальні права експертів, є *Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States* [9]. Так, відповідно до статті 109 СЕРЕЖ [259], експерт вправі розраховувати на отримання інструкцій щодо оформлення експертного висновку. Також він може отримати відомості та рекомендації стосовно особистих та процесуальних повноважень експерта. Важливим є те, що у разі необхідності та на прохання експерта суддя повинен допомагати йому для отримання більш точних висновків щодо розслідування.

Стаття 110 СЕРЕЖ [259], у свою чергу, закріплює цілковиту доступність експерта щодо матеріалів кримінального провадження, а також його доступ до предмета та об'єкта справи, місця вчинення правопорушення, які потребують дослідження експерта. Так, експерту зобов'язані надіслати примірник оригіналу постанови про витребування доказів або доручення на проведення експертизи. У разі ненадання можливості експерту ознайомлення з таким документом це може перешкодити йому у виконанні своїх повноважень щодо надання експертного висновку. Тоді як у ст. 111 [259] встановлено рекомендацію щодо направлення судом примірника рішення у справі експерту, в якій він брав безпосередню участь, для встановлення зворотного зв'язку. Загалом законодавче закріплення діяльності експертів (спеціалістів) у кримінальному провадженні в ЄС демонструє комплексний підхід, що має на меті забезпечити ефективне дотримання законодавства та гарантувати захист основоположних прав людини (зокрема, право на

справедливий суд). Ключові нормативні акти встановлюють правила щодо використання та допустимості висновків експертів.

Таблиця 2

Порівняння правової регуляції прав та вимог до експертів та спеціалістів в Україні та ЄС

Порівняльний аспект	Україна	Європейський Союз
Нормативно-правова база	Діяльність експертів регулює КПК України [86] та Закон України «Про судову експертизу» [133], тоді як спеціалісти діють згідно з КПК України.	СЕРЕЖ [259] та певною мірою CFREU [235].
Права	Експерт має право: вивчати матеріали справи, клопотати про надання додаткових матеріалів, формувати висновок, зараховуючи всі важливі відомості, бути присутнім під час процесуальних дій, задавати запитання сторонам справи (ч. 3 ст. 69 КПК України [86]); тоді як спеціаліст вправі: використовувати спеціальне обладнання,	Експерт має право на доступ до всіх матеріалів справи, отримання відповідних інструкцій для складання висновку та допомоги від суду, на отримання відомостей про свої професійні та приватні повноваження, а також на фінансову винагороду за виконану роботу (передбачено статтями

Порівняльний аспект	Україна	Європейський Союз
	<p>ставити запитання, фокусувати увагу суду на певних особливостях справи, працювати з протоколами справи та складати документацію (звіти, доповіді) (ч. 4 ст. 71 КПК України [86]). Їхніми спільними правами є: клопотання про гарантію безпеки та отримання винагороди за свою роботу.</p>	<p>109–111 СЕРЕJ [259]). Зважаючи на те, що в державах ЄС здебільшого відсутнє розмежування понять експерта та спеціаліста, зазначені права стосуються обох.</p>
Обов'язки	<p>Експерти здійснюють ґрунтовний аналіз та формують висновки, з якими виступають у суді, тим самим здійснюючи вагомий вплив на рішення суду. Тоді як спеціалісти виконують виключно завдання специфічного технічного характеру, проте, як правило, не дають свідчень (відповідно до ст. 69 та 71 КПК України [86]) .</p>	<p>У ЄС експерти мають досить схожу позицію, оскільки вирішують чи аналізують складні аспекти судової справи та надають експертні висновки, які суттєво впливають на результати судових розглядів. Спеціалісти ж супроводжують судочинство, не вдаючись до формальних судових показань, а лише надаючи</p>

Порівняльний аспект	Україна	Європейський Союз
		консультативну допомогу (спираючись на ст. 47 CFREU [235], ст. 63, 66 CEPEJ [259]).
Кваліфікація	Експерт зобов'язаний мати відповідний науковий ступінь та досвід, тоді як спеціалісту достатньо володіти спеціальними знаннями та вміннями незалежно від наявності ступеня [86], [133].	Будь-яка достатньо кваліфікована та компетентна особа, яка володіє необхідними знанням, має право бути експертом [237].
Незалежність	Незалежно від того, хто їх залучає, фахівці повинні зберігати незалежність та об'єктивність, оскільки вони стикаються з труднощами в дотриманні нейтральності (на основі ст. ст. 101, 102 КПК України [86]).	Незалежність є основним принципом здійснення правосуддя в ЄС, саме тому фахівці повинні дотримуватися цього принципу [235].

Результати проведеного порівняльного аналізу демонструють, що, незважаючи на те, що і Україна, і ЄС визнають значення експертів та спеціалістів у кримінальному провадженні, спостерігаються суттєві відмінності в нормативно-правових базах, правах та обов'язках, а також у

функціонуванні. Зокрема, КПК України чітко регламентує їхні функціональні обов'язки та права в межах українського законодавства. Тоді як ЄС покладається на комплекс відповідних законодавчих актів, що дозволяє державам-членам вивляти гнучкість у вирішенні цих питань.

Процесуальне забезпечення прав експертів та спеціалістів при зборі та використанні документів як джерел доказів у кримінальному провадженні набуває все більшого значення в актуальному юридичному дискурсі, зокрема в Україні. Необхідність гармонізації норм українського законодавства зі стандартами Європейського Союзу зумовлює потребу у формуванні надійної нормативно-правової бази, що забезпечує дієву залученість експертів та спеціалістів до процесу доказування. Актуальні дослідження підкреслюють різні виклики, що постають перед стороною захисту, у тому числі й обмеження щодо можливості залучення експертів та отримання доступу до необхідних документів. Це, у свою чергу, порушує принцип змагальності сторін у кримінальному провадженні. Хоча КПК України закріплює рівність прав для всіх сторін, на практиці часто зустрічаються перешкоди, що обмежують здатність сторони захисту повною мірою користуватися цими правами. Ба більше, відсутність чіткого тлумачення поняття «спеціальні знання» в законодавстві України також ускладнює залучення експертів та спеціалістів. Адже таке визначення не враховує належною мірою важливість їхньої ролі у встановленні обґрунтованої позиції у справі.

У дослідженні Н. Рогатинської та Ю. Підгородецької [316] було розглянуто положення спеціалістів у кримінальному провадженні з акцентом на їхньої ролі та правах у законодавстві України. Автори дослідили процесуальні гарантії, які забезпечуються для спеціалістів, вказавши на важливість забезпечення справедливого судового розгляду та ефективності залучення спеціалістів до судового процесу. Дослідники виявили, що, незважаючи на те, що спеціалісти відіграють важливу роль у кримінальних провадженнях, їхні повноваження та юридичний статус недостатньо чітко визначені в чинному законодавстві. Це призводить до потенційних проблем,

що перешкоджають ефективному залученню спеціалістів до процесуальних дій. Дослідження підкреслило необхідність більш чітких законодавчих положень для посилення захисту прав спеціалістів та підвищення загальної добросовісності кримінального судочинства.

Натомість представлене дослідження присвячене процесуальним гарантіям, які безпосередньо стосуються прав експертів та спеціалістів під час збору документів та використання їх як доказів у кримінальному провадженні. В обох дослідженнях відзначено вагомість процесуальних прав, проте Н. Рогатинська та Ю. Підгородецька передусім зосередилися на визначенні статусу та повноважень спеціалістів. Тоді як у нашому дослідженні акцент зроблено саме на процесуальних аспектах, що регламентують права спеціалістів під час поводження з доказами. Основною подібністю досліджень є визнання ключової ролі спеціаліста у процесі судового розслідування, оскільки саме за допомогою спеціаліста вдається з'ясувати нові обставини справи та її особливості. Проте представлене дослідження детальніше розглядає наслідки процесуальних дій та особливості правової бази, що регулює діяльність зокрема й експертів. Це дає змогу отримати більш повне представлення про права як експертів, так і спеціалістів під час кримінального провадження.

У дослідженні Є. Лук'янчикова та ін. [100] було розглянуто питання взаємозв'язку між експертними висновками та висновками спеціалістів у кримінальному провадженні. Автори проаналізували процесуальну нормативно-правову базу, яка регулює застосування у розслідуванні спеціальних знань, зважаючи на розвиток такої практики протягом історичних періодів. Вони наголосили на відмінності кваліфікаційних вимог до експертів та спеціалістів та підсумували, що, незважаючи на те, що за певних умов їхні висновки можуть узгоджуватися, не можна їх ототожнювати з огляду на відмінності у нормативних вимогах. Науковці запропонували зміни до чинного законодавства з метою підвищення

надійності доказів, отриманих за допомогою висновків експертів у кримінальних справах.

Обидва дослідження підкреслили вирішальну роль використання спеціальних знань та навичок у кримінальному провадженні, а також наголосили на важливості чіткого процесуального регламенту для захисту прав залучених учасників процесу (експерта та спеціаліста). У той час як дослідження Є. Лук'янчикова та ін. присвячене компаративному аналізу діяльності експерта та спеціаліста, у представленому дослідженні детальніше розглянуто процесуальні гарантії, що стосуються збору документів та використання їх у доказуванні. Наше дослідження узгоджується з дослідженням Є. Лук'янчикова та ін., зокрема, у питаннях щодо необхідності встановлення юридичної чіткості. Проте у цьому дослідженні визначено ширший контекст, оскільки в ньому міститься аналіз положень не тільки України, але і законодавства ЄС, що дозволяє отримати більш повне уявлення про процесуальні права у кримінальному провадженні.

М. Жилетт та ін. [257] вивчали питання впровадження електронної інформації з відкритих ресурсів як форми експертного доказу в судовому провадженні. Автори розглянули проблемні питання та можливості, що виникають у зв'язку з використанням цього виду експертних доказів, насамперед стосовно їхньої надійності та допустимості в суді. Дослідники виявили, що, попри можливість розширення доказової сфери за рахунок використання цифрових даних із відкритих джерел, необхідно забезпечити жорсткі процесуальні гарантії для забезпечення їхньої достовірності та належного використання в судочинстві.

Порівнюючи ці два дослідження, було виявлено кілька спільних рис та відмінностей. Так, у них підкреслено важливість забезпечення прав експертів та надійності доказів. Але дослідження М. Жилетт та ін. було зосереджено конкретно на інформації з електронних відкритих джерел, в той час як представлене дослідження охоплює більш широкий спектр видів доказів в українському законодавстві (зокрема, документів як джерела доказів). Крім

того, в дослідженні М. Жилетт та ін. висвітлено передовий міжнародний досвід щодо інтеграції електронних доказів. Тоді як у нашому дослідженні розглянуто конкретні правові положення України та ЄС, що регулюють права експертів та спеціалістів під час кримінального провадження. Узгодженість між обома дослідженнями полягає у визнанні необхідності створення міцної правової бази для забезпечення доброчесності експертних висновків у правовому контексті.

У своєму дослідженні О. Макарова [291] здійснила всебічний аналіз міжнародного досвіду стосовно використання експертних висновків у кримінальному судочинстві. На основі аналізу правових норм та судових справ авторка визначила найбільш дієві методики інтегрування експертних висновків у судовий процес. Вона підкреслила особливу важливість процесуальних гарантій для забезпечення надійності та достовірності висновків експертів. Крім того, вчена підкреслила потребу в чітких керівних принципах, які регулюють роль експертів у кримінальних справах, особливо у зв'язку з правами обвинувачених і доброчесністю судової системи.

Для порівняння, це дослідження зосередилося на процесуальних гарантіях для експертів та спеціалістів під час збору доказів у кримінальному процесі України. У межах обох досліджень було визнано критичну роль висновків експертів у поліпшенні доказової бази, яку представляють у суді. Проте, в той час як дослідження О. Макарової було зосереджене на міжнародній практиці, це дослідження розглядало законодавчий контекст в Україні та його наближення до європейських стандартів. Наголос на процесуальних правах експертів у представленому дослідженні узгоджується з висновками О. Макарової щодо необхідності захисту експертної доброчесності та дотримання принципів справедливого судового розгляду.

К. Маматкулова [292] досліджувала фундаментальні принципи та характеристики доказування у кримінальному процесі. Авторка розглянула механізми забезпечення прав сторін, приділивши особливу увагу питанням, як ці механізми сприяють збору та оцінюванню доказів. Дослідниця

підсумувала, що міцна правова система забезпечення процесуальних гарантій є необхідною умовою для дотримання прав усіх сторін, які беруть участь у кримінальному провадженні. При порівнянні цього дослідження з поточними дослідженнями процесуальних гарантій для експертів та спеціалістів в Україні було виявлено кілька спільних та відмінних рис.

В обох дослідженнях підкреслено вагомість дотримання прав особи під час кримінального провадження в контексті їхнього захисту. Проте, на відміну від дослідження К. Маматкулової, яке переважно стосувалося основних засад доказування, це дослідження конкретно фокусується на правах експертів та спеціалістів під час збирання доказів; воно узгоджується з результатами дослідження К. Маматкулової, адже підтверджує важливість юридичного захисту для гарантування належного поведіння та забезпечення справедливості під час кримінальних розслідувань.

У цілому аналіз досліджень вищезгаданих авторів допоміг встановити спільні аспекти з питань забезпечення процесуальних прав експертів та спеціалістів, зокрема під час збору та використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні, та необхідність дотримання цих прав. Так, було встановлено ключову роль участі експертів та спеціалістів у кримінальному провадженні у зв'язку зі специфікою їхніх знань та їхньою здатністю визначати нові обставини справи. Також у дослідженнях акцентувалася особлива увага на потребі вдосконалення нормативної бази України для забезпечення кращого захисту прав спеціалістів та експертів при здійсненні їхніх повноважень.

Представлене дослідження може зробити значний внесок у подальше вивчення питання процесуальних гарантій прав експерта та спеціаліста під час збору та використання документів як джерел доказів у кримінальному дослідженні. Зокрема, у ньому визначено основні права експерта та спеціаліста, які мають захищатися під час реалізації ними своїх повноважень у ході кримінального провадження.

Висновки до розділу 2

Правове регулювання документообігу відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної юридичної практики, організуючи рух документів від їх створення до архівації з мінімальними витратами часу та ресурсів. Система документообігу, що включає вхідні, вихідні та внутрішні документопотоки, базується на чітких нормативних засадах, таких як статuti, накази та державні стандарти. Номенклатура справ систематизує зберігання, а експертиза цінності документів визначає їхню подальшу долю. В Україні це регулювання має глибокі історичні корені, починаючи від «Руської правди» до сучасної нормативної бази, що охоплює закони про інформацію, електронний документообіг і державну таємницю. Юридичне документознавство, поєднуючи юридичну техніку, лінгвістику та цифрові технології, адаптується до сучасних викликів, зокрема через розвиток електронних документів. У кримінальному процесі документи виступають важливими джерелами доказів, відповідаючи критеріям належності й допустимості, але потребують вдосконалення нормативного регулювання, зокрема щодо витребування та адаптації до нових технологій. Подальший розвиток системи документообігу вимагає гармонізації з європейськими стандартами та інтеграції інновацій, що забезпечить ефективність правової комунікації та захист прав людини.

Процесуальні гарантії експертів та спеціалістів мають вирішальне значення у процесі винесення рішення у кримінальному провадженні. Так, експертом є особа, що наділена фаховими знаннями та уповноважена проводити судову експертизу у кримінальному розслідуванні. Тоді як спеціаліст також є особою, що має спеціальні знання, котрі вона має застосовувати здебільшого для внесення ясності у хід розслідування. У цьому і полягає ключова відмінність їхніх ролей та функцій – експерт безпосередньо бере участь у провадженні та проводить власне, незалежне розслідування, а спеціаліст допомагає слідству, надаючи спеціальні знання.

У кримінальному провадженні в Україні експерти наділені правом на проведення незалежних розслідувань та представлення отриманих ними висновків як доказів. Вони мають доступ до всіх необхідних матеріалів та документів, що стосуються проведення експертизи, з метою забезпечення ефективного виконання своїх повноважень. Відповідно до КПК України експерти залучаються до процесу доказування, що дає їм змогу надавати висновки у судовому засіданні. Крім того, вони мають право на отримання винагороди за надані послуги, що є необхідним для забезпечення доброчесності їхньої роботи. Висновки експертів визнаються окремими джерелами доказів, що суттєво впливає на хід кримінального провадження.

На відміну від експертів, спеціалісти мають обмеженішу роль у кримінальному провадженні, оскільки в більшості випадків вони застосовують свої фахові знання та навички замість того, щоб проводити незалежні розслідування. Вони допускаються до участі у збиранні та аналізі доказів, однак не мають повноважень надавати незалежні висновки (останні мають додатковий характер). Спеціалісти зобов'язані співпрацювати зі слідчими та прокурорами, консультуючи їх, ґрунтуючись на власному досвіді та знаннях. Їхня участь має ключове значення для роз'яснення технічних аспектів справи, гарантуючи, що докази будуть правильно інтерпретовані. Незважаючи на те, що спеціалісти володіють цінними знаннями, вони мають діяти у встановлених законом межах та не можуть діяти незалежно, як експерти.

Електронним документом у процесуальному значенні пропонуємо вважати не тільки окремий електронний файл, що містить відомості, котрі мають значення для кримінального провадження, а й фізичний носій електронної інформації, який містить такий файл. Із метою усунення недоліків та неузгодженостей у порядку витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів як джерел доказів пропонуємо вдосконалити національне

кримінальне процесуальне законодавство в дослідженому напрямі, а саме доповнити частину 2 ст. 93 КПК України текстом такої редакції: «Сторона обвинувачення здійснює витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок шляхом надсилання постанови, яка має відповідати вимогам, передбаченим ст. 110 КПК України. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службові та фізичні особи, яким надіслано постанову слідчого, дізнавача, прокурора про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання постанови надати слідчому, дізнавачу, прокурору витребувані речі, відомості, інформацію, документи та копії документів, крім відомостей із обмеженим доступом і документів, у яких міститься інформація з обмеженим доступом. Строк розгляду постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок може бути продовжено до десяти робочих днів, якщо витребування стосується надання значного обсягу інформації або потребує збору та перевірки інформації серед значної кількості даних, про що слідчого, дізнавача, прокурора письмово повідомляють не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання відповідної постанови з обґрунтуванням причин такого продовження. У процесі тримання речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок слідчий, дізнавач, прокурор складає відповідний протокол. Невиконання постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження».

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

3.1. Об'єкти криміналістичного документознавства

На перший погляд, визначення об'єктів дослідження криміналістичного документознавства не становить значних труднощів: це документ та пов'язані з ним об'єкти. Однак різноманітність як самих документів, так і інших об'єктів зумовлює необхідність більш ґрунтовного їх вивчення.

У зв'язку з вищезазначеним доцільно визначитися з тим, якою взагалі категорією є об'єкт тієї чи іншої галузі. З цією метою насамперед звернемося до словників. Так, словник української мови тлумачить поняття «об'єкт» у кількох значеннях: 1) пізнавана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї; 2) явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага тощо; 3) предмет наукового та ін. дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції; 4) певна одиниця (споруда, підприємство, ділянка місцевості та ін.) господарського або оборонного значення [179, с. 495; 8].

Так, криміналістичне документознавство є однією з галузей науки криміналістики, тобто пов'язане з науковим пізнанням свого об'єкта. О. Крушельницька визначає об'єктом наукового дослідження досить конкретний предмет або явище, на яке спрямована пізнавальна діяльність дослідника з метою пізнання його сутності, закономірностей розвитку, ознак, якостей тощо і можливостей наступного використання у практичній діяльності [89].

І. Корж вважає об'єктом дослідження те, що має ще бути науково досліджене за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки.

У процесі наукового дослідження вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні суттєві властивості, ознаки і характеристики об'єкта, що досліджується, про закономірності його генези, функціонування і розвитку [74, с. 25]. Тобто об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність суб'єктів.

На думку В. Бездрабко, документознавство як галузь науки орієнтоване на вивчення закономірностей створення й розвитку документів, чинників їх виникнення, розроблення класифікації, дослідження змісту та визначення функційних зобов'язань і ролі документа в житті суспільства, держави, особи [4, с. 5]. Тобто коли ведемо мову про криміналістичне документознавство, то очевидно, що пізнавальна діяльність спрямована на дослідження матеріальних носіїв інформації з метою вивчення не лише їхньої фізичної природи, способів та технологій виготовлення та зміни, а і змістовної сторони таких документів.

Як зазначалося вище, документ є складним комплексним об'єктом криміналістичного документознавства, адже потребує дослідження як матеріальна його складова, так і змістовна (інформаційна). Водночас дослідження матеріальної складової документа в експертній практиці є більш поширеним видом досліджень. Зокрема, це відбувається в межах технічного або техніко-криміналістичного дослідження документів.

Так, наприклад, М. Будзієвський зауважує, що до об'єктів безпосереднього технічного дослідження документів належать сам документ, який у техніко-криміналістичному дослідженні здебільшого є аркушем паперу з нанесеним, як правило, друкарським способом текстом, графами, малюнком, засобами захисту (захисною сіткою, захисними волокнами тощо) або з іншими необхідними елементами, призначеними для складання документа за встановленою формою; реквізити документів, котрі є сукупністю необхідних позначень, що індивідуалізують документ; слідотвірні поверхні, за допомогою яких виготовляється документ; об'єкти,

розташовані на випадкових предметах, аналогічні до об'єктів, що увійшли до поняття «зміст документа» [14, с. 10–11].

Дещо по-іншому виділяє види об'єктів техніко-криміналістичних досліджень документів С. Гонгало, називаючи такі: 1) матеріали, що використовуються при виготовленні документів (матеріальна основа – папір, пластик, феромагнітні плівки; обкладинки, палітурки – коленкор, металеві та пластикові вставки тощо; різноманітні фарби та чорнила, якими виконуються написи й графічні зображення; клей, сургуч та ін.); 2) реквізити документа (текст; фотознімки; підписи; службові позначки; реквізити, що виконують захисну функцію; відбитки печаток і штампів; резолюції тощо); 3) обладнання, речовини та засоби, що використовуються при виготовленні документів (друкарські форми; печатки та штампи; друкарські машинки; принтери; касові апарати; компостери; кулькові й перові ручки та ін.). З появою нових документів до переліку обладнання варто включати й комп'ютери [32, с. 6–7]. На нашу думку, вказана позиція є більш конкретизованою та має суттєвіше практичне значення для криміналістичної та експертної теорії та практики.

Вбачається, що своєрідність об'єкта нашого дисертаційного дослідження визначається декількома обставинами. По-перше, документ у всіх випадках – це продукт цілеспрямованої людської діяльності, творіння розуму, знань і рук його автора – виконавця. По-друге, така діяльність спрямована на відображення (фіксацію) будь-якого елемента, фрагмента навколишнього світу (події, людини, дії тощо) або певних відомостей про що-небудь, а нерідко й те, й інше в комплексі. По-третє, робиться це різними способами на основі застосування тією чи іншою мірою спеціальних знань, навичок, умінь, технічних засобів. По-четверте, фіксація об'єкта, що відображається, здійснюється на спеціально підібраному або виготовленому, придатному для цього матеріалі (папері, дереві, камені та ін.) [25, с. 155–156].

Тобто, якості документа забезпечуються його реквізитами та матеріалами. Реквізитами документа називають: 1) сукупність необхідних

позначень документа (текст, відбитки печаток та штампів, нумераторів та інших друкарських пристроїв, номер, фотознімок власника тощо); 2) сукупність даних, що індивідуалізують документ (номер, найменування, дата видачі, організація та особа, що видала документ, прізвище власника тощо) [25, с. 11].

Реквізити поділяються на постійні – наносяться за встановленим зразком під час виготовлення бланків документів та змінні – наносяться на бланк документа у процесі його заповнення [216, с. 279]. Національний стандарт встановлює такий склад реквізитів: зображення Державного Герба України, Герба Автономної Республіки Крим; зображення емблеми юридичної особи або торговельної марки (знака для товарів і послуг); найменування юридичної особи вищого рівня; найменування юридичної особи; найменування структурного підрозділу юридичної особи; довідкові дані про юридичну особу; код форми документа; код юридичної особи; назва виду документа; дата документа; реєстраційний індекс документа; посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь; місце складення документа; гриф обмеження доступу до документа; адресат; гриф затвердження документа; резолюція; відмітка про контроль; заголовок до тексту документа; текст документа; відмітка про наявність додатків; підпис; відбиток печатки; віза документа; гриф погодження (схвалення) документа; відмітка про засвідчення копії документа; відомості про виконавця документа; відмітка про ознайомлення з документом; відмітка про виконання документа; відмітка про надходження документа до юридичної особи; запис про державну реєстрацію; відмітка про наявність примірника з паперовим (електронним) носієм інформації [111].

О. Воробей, А. Кофанов розподілили реквізити на кілька груп: друкарські форми (друкарський шрифт, машинописний шрифт, штамп, печатка тощо); рукописні тексти (записи у вигляді тексту, підпису, цифрові та інші позначення); фотознімки на документах (коли виникає припущення про заміну первинного фотознімка зображенням іншої людини); позначення

компостерів та інші відмітки, нанесені перфорацією або іншим способом, крім відтисків друкарських форм, або такі, що нанесені від руки [136, с. 22]. Вбачається, що вказане групування реквізитів має стосунок до криміналістичного дослідження документів, якщо необхідність такого виникає під час розслідування.

Очевидно, що реквізити документа по суті є його елементами, без яких такий документ не матиме юридичної сили. Частина таких елементів є постійними, а інші – змінними.

Матеріали документів – умовна назва матеріалів, призначених для виготовлення документа: 1) матеріали документа; 2) речовинна основа документа; 3) допоміжні матеріали, речовини і знаряддя відображення (фіксації) мовних знаків [25, с. 11]. До них належать: основа документа (папір, картон, іноді інші матеріали); фарбувальні речовини штрихів і відтиснень; допоміжні речовини (клей, сургуч тощо); коректуючі речовини (для виправлення технічних помилок); речовини, що закривають окремі фрагменти документа (пляма, лінії закреслення тощо); залишки травлячих речовин [186, с. 22–23].

Пристосування для виготовлення документів (у повному обсязі чи окремих його фрагментів) або для внесення змін у раніше виготовлені документи: печатки, штампи; друкарські пристрої, що належать до поліграфічної техніки (засоби великої і малої поліграфії); друкарські машини та інші апарати; знаряддя письма (пера, пишучі вузли стрижнів кулькових ручок, олівці, фломастери); компостери, перфоратори та ін.; знаряддя для механічного видалення штрихів [186, с. 22–23].

Зважаючи на те, що значна кількість документів виготовляється шляхом заповнення відповідних бланків, формулярів, то окремої уваги потребують друкарсько-розмножувальні засоби виготовлення поліграфічної продукції. Ними вважають сукупність технічних засобів поліграфії і кустарно виготовлених друкарських пристосувань. Залежно від виду та способу поліграфічного друку всі друкарсько-розмножувальні засоби поділяються на

три групи: 1) такі види та способи друку, в яких утворення відтиску відбувається за допомогою друкарської форми – тобто сукупності друкарських і пробільних елементів, які слугують для багаторазового отримання відтисків (типографський набір, кліше, зроблені із різноманітних матеріалів, засоби плоского друку, ротатори та трафарет); 2) засоби копіювання документів, в яких друкарська форма відсутня, а розмноження документів здійснюється на спеціальних технічних засобах та папері; 3) алфавітно-цифрові друкарські прилади електронно-обчислювальних машин, а іноді наборно-пишучі машини [186, с. 185].

Сучасний документообіг містить в переважній більшості документи, виготовлені за допомогою комп'ютерної техніки. Такі документи можуть бути повністю друкованими або містити деякі рукописні елементи, як-от підпис, дата, номер. Тому вказаний вид документів та засобів їх виготовлення потребує особливої уваги.

О. Шведова, вивчивши вказане питання на дисертаційному рівні, дійшла висновку про необхідність комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій. Вчена виокремила типові об'єкти такого дослідження: текстові і графічні документи: електронні і стандартні («роздруківки»), їхні реквізити; матеріали для виготовлення або зміни документів; комп'ютер; периферійні пристрої; електронні носії інформації: вінчестери (накопичувачі на жорстких магнітних дисках), дискети (накопичувачі на гнучких магнітних дисках), накопичувачі на магнітних стрічках (стрімери), накопичувачі на лазерних (оптичних) дисках, магнітооптичні накопичувачі; поліграфічне оформлення компакт-диска тощо [208, с. 12]. Зрозуміло, що вказаний вид об'єктів не є чисто документознавчим. Однак і не врахувати його не можна. Адже на сьогодні важко уявити документообіг без використання комп'ютерних технологій; речовини для виготовлення документів або для внесення змін у раніше виготовлені документи; папір, картон та інші матеріали основи документа; фарбувальні речовини, якими могли бути нанесені реквізити документа

(чорнило, паста, поліграфічна фарба, тонер, машинописна стрічка, копіювальний папір тощо); коректуючі речовини; луги, кислоти та інші реактиви, розчинники, що можуть бути використані для знебарвлення або змивання фрагментів документа [186, с. 22–23].

В інформативному аспекті документ є носієм доказової інформації про подію кримінального правопорушення та інші обставини, що підлягають доведенню. Текст його містить основну та додаткову інформацію. Основна інформація відображає конкретні відомості про автора (стать, вік, національність, риси характеру, взаємодія з певними особами та ін.). Вона може виявлятися безпосередньо слідчим (судом) без застосування спеціальних знань у галузі криміналістичного дослідження письма та використовуватися для відпрацювання слідчих версій про особистість автора та його діяльність. Інформація про мовні та смислові структури тексту документа є додатковою. Для її аналізу та встановлення ідентифікаційних ознак потрібні спеціальні знання [150].

Дослідження рукописних текстів чи підписів із метою встановлення їх виконавців є найпоширенішим видом дослідження письмових документів. Рукописні тексти у повсякденному житті зазвичай називають письмом [161]. Письмо являє собою знакову систему фіксації мовлення, що дає змогу символами передати мовленнєву інформацію на відстані та зберігати її протягом тривалого часу [200]. Воно є засобом відображення думки людини за допомогою мови та спеціально створеної системи умовних позначень (письмових знаків, писемності), що дозволяє закріплювати мову в часі та передавати її на відстань. Письмо у криміналістичному розумінні включає письмову мову (смислові, мовні засоби висловлювання думки під час письма) і почерк [186, с. 135].

Письмова мова – це складний процес діяльності людини, що слугує для закріплення мовної інформації в часі та передачі на відстань за допомогою мовних засобів [200]. Ю. Ланцедова називає її опосередкованою складною системою алфавітного письма та іншого знаково-формалізованого

відображення процесу мислення, мови, тестулярного та іншого усного спілкування людей [93, с. 170].

Письмова мова вважається смисловою стороною письмового обміну інформації, що виражається через систему мовних та графічних навичок кожної особи, яка пише. Найбільший вплив на оволодіння письмовою мовою здійснює процес навчання у школі та інших освітніх закладах. Також на формування навичок письма впливають і інші обставини, такі як: знання граматики (морфології, синтаксису) та літератури, різні стилі викладення, професія, місцеві діалекти, рідна мова, спілкування з певним колом людей, захворювання центральної нервової системи (передусім психічні) та ін. У зв'язку з тим, що письмова мова виробляється у процесі довготривалого навчання, трудової діяльності, громадської діяльності тощо, вона стає з огляду на свої особливості індивідуальною, що належить конкретній особі. Письмова мова являє собою єдність трьох сторін: смислової; формально-мовної; графічної. Усі три сторони письмової мови взаємодіють одна з одною і є взаємозалежними. Смислова сторона письмової мови тягне за собою застосування точно визначених мовних засобів та застосування певного графічного викладення. Формально-мовна сторона визначає рівень володіння мовними навичками, що впливають на позитивну або негативну передачу змісту тексту. Визначає стиль, лексику та впливає на певне графічне викладення змісту тексту. Графічна сторона письмової мови – це сторона, яка реалізується в конкретному процесі письма. Все залежить від рівня оволодіння почерком, де, наприклад, при низькому рівні оволодіння почерком відбувається зниження контролю за змістом та мовними засобами [41, с. 763].

Почерк зафіксований у рукописних документах. Тому на дослідження направляються саме рукописні документи, які містять почерковий матеріал, у якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для виконання поставлених на почеркознавчу експертизу завдань [110]. Таким чином, об'єктами судової почеркознавчої експертизи є

конкретна почеркова реалізація (рукопис: текст, короткий запис та підпис), яка безпосередньо виконана за допомогою писального приладу, а також виражена в ній система властивостей почерку [67].

До рукописних записів належать великі чи короткі тексти та підписи, що виконані від руки. Текст – це вид рукопису, змістовий бік якого зафіксовано за допомогою буквених, цифрових або мішаних позначень обсягом, відповідно, не менше від чотирьох слів, восьми цифр, трьох слів і трьох цифр. Короткий запис – це вид рукопису, зміст якого, як і в тексті, зафіксовано буквеними, цифровими чи комбінованими позначеннями, відмітними рисами яких є менші кількісні параметри обсягу. Підпис – різновид короткого рукописного запису, часто складений із комбінації знаків письма, викладеної в авторській послідовності, що може містити початкові чи важливі, на думку автора, літери прізвища, імені та по батькові. Також це може бути звичайне умовне графічне накреслення від руки. Підпис виконує ідентифікаційну функцію особи в документах (при здійсненні угод, для засвідчення якихось дій, фактів, присутності тощо) [83, с. 69–70].

Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машинці або особи, яка нарисувала (вирізала) друкарську форму, а також для встановлення відносної давності виготовлення документа, до експертної установи слід надіслати порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки – відбитки, відтиски, надруковані документи, чеки, тексти тощо, виготовлені за допомогою цих засобів або цією особою [110; 81].

Вільні зразки, якщо це можливо, повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості тощо), за його змістом та цільовим призначенням. Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом,

слід надати вільні зразки аналогічного характеру, якщо є така можливість [110].

При виконанні документів із вільними зразками почерку особа не тільки не знала, але і не могла припускати можливості їх подальшого використання як зразків почерку (підписів). В усіх випадках отримання вільних зразків особа, яка винесла ухвалу чи постанову про призначення почеркознавчої експертизи, перевіряє безсумнівність їх походження. Потрібна впевненість у тому, що вони виконані особою, яка саме перевіряється, а не кимось іншим від її імені [7, с. 212].

Як вільні та умовно-вільні зразки можуть бути представлені особисті листи, записи в зошитах, щоденники, характеристики, пояснення, скарги, службове листування і тому подібні тексти [7].

Експериментальні зразки поділяють на звичайні та спеціальні. Перші не вимагають особливих умов, а для відібрання спеціальних повинні бути забезпечені умови, максимально наближені до тих, у яких створювалися досліджувані рукописи [7].

Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи. На першому етапі особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджуваного об'єкта, у звичних умовах (сидячи за столом, із звичним приладдям письма, при денному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, узяті з рукописного тексту, що досліджується [81].

На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи тощо), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки

слід прискорити. У разі коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи, виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості тощо), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений відповідно до бланка [81].

Критерієм достатності обсягу порівняльного матеріалу вважається надання такої його кількості, що дозволяє виявити індивідуальність, варіаційність та стійкість ознак у досліджуваному об'єкті і зразках почерку (підпису) певного виконавця [81].

На сучасному етапі, завдяки розвитку комп'ютерних технологій, значно розширилося коло носіїв інформації, а також засобів її кодування та фіксації. Це означає, що для дослідження сучасних документів постала необхідність використання знань комп'ютерних технологій, інформатики, сучасних засобів обміну інформацією тощо [83, с. 57].

Таким чином, документ можна вважати комплексним об'єктом дослідження, який залежно від завдань, що цікавлять замовника експертизи, може направлятися на різні види судових експертиз. Однак якщо вести мову про документ як об'єкт криміналістичного документознавства, то сучасна судова експертологія передбачає такі експертні спеціальності, що дозволяють досліджувати документ та вирішувати завдання саме цієї галузі криміналістики: 1) почеркознавча та лінгвістична експертизи документів: 1.1) дослідження почерку і підписів; 1.2) лінгвістичне дослідження писемного мовлення; 1.3) лінгвістичне дослідження усного мовлення; 2) технічна експертиза документів: 2.1) дослідження реквізитів документів; 2.2) дослідження матеріалів документів; 2.3) дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів. Крім того, залежно від способу та засобів фіксації інформації в документі, а також способу його виготовлення та матеріалу документи можуть бути об'єктами дослідження й інших видів судових експертиз, таких, наприклад, як трасологічна, комп'ютерно-технічна, фототехнічна, портретна та голографічних зображень, відео-, звукозапису тощо.

Зважаючи на вищевикладене, під об'єктом криміналістичного документознавства доцільно розуміти документи та пов'язані з їх виготовленням та зміною конкретні предмети, речовини або процеси, які за допомогою криміналістичних засобів, методів та прийомів мають бути досліджені з метою пізнання їхньої сутності, закономірностей розвитку, ознак та властивостей.

Доцільно зазначити, що важливим аспектом об'єкта криміналістичного документознавства є матеріальна природа об'єкта дослідження та його інформаційна роль у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження. Документ є складним комплексним об'єктом криміналістичного документознавства, тому потребує дослідження не лише його матеріальна складова, але й змістовна (інформаційна).

До видів об'єктів криміналістичного документознавства можна віднести такі:

- 1) різного виду документи:
  - а) реквізити документів (постійні та змінні);
  - б) матеріали документа (основа документа, фарбувальні, коректуючі, з'єднуючі речовини та засоби, захисні елементи);
  - в) обладнання та засоби виготовлення документів, в тому числі і комп'ютерне;
- 2) почерк, відображений у почерковому матеріалі, як-от рукописні тексти, короткі записи, підписи;
- 3) письмова мова, відображена на різних носіях інформації, як рукописних, так і друкованих;
- 4) зразки для порівняльного дослідження (вільні, умовно-вільні, експериментальні).

3.2. Завдання криміналістичного документознавства

Застосування спеціальних знань здійснюється зазначеними суб'єктами опосередковано, шляхом використання результатів, відображених у протоколах слідчих і судових дій, висновках експерта та фахівця. Розкриваючи завдання криміналістичного документознавства, зупинимося на тих, які мають найбільше значення під час здійснення процесів процесуального характеру, а саме на ідентифікаційних, діагностичних і класифікаційних завданнях.

Ідентифікаційні завдання мають на меті встановлення за сукупністю загальних та приватних ознак індивідуальної totoжності конкретних матеріальних об'єктів. При проведенні досліджень ідентифікаційні завдання формулюються у формі питань щодо належності об'єкта до єдиного цілого, про виготовлення однією особою, на одному друкованому механізмі. На початковому етапі виконання ідентифікаційних завдань найчастіше доводиться проводити діагностичне дослідження, оскільки у криміналістиці діагностика є методологічною основою виконання її завдань.

Діагностичні завдання (або неідентифікаційні) складають найбільшу частину тих завдань, що вирішуються у межах проведення слідчих дій та експертних досліджень. Тенденція віднесення неідентифікаційних завдань до діагностичних пов'язана з тим, що процес діагностики полягає у розпізнаванні певного конкретного явища на основі абстрактного знання про загальне, необхідне, суттєве, що відрізняє такі явища від інших. Діагностичний процес полягає у розпізнаванні сутності явища, що вивчається, на основі виявлених його ознак і віднесення за їх допомогою досліджуваного явища до певного класу явищ, встановлених наукою або досвідом.

Проблемним є визначення класифікації експертних завдань. Як слушно зауважує І. Яценко, «під час проведення експертиз чи експертних досліджень для виконання конкретного експертного завдання експерти використовують

відповідні методи дослідження та методи проведення судових експертиз» [350].

Очевидно, що віднесення предмета до того або іншого виду не є його класифікацією, а являє собою лише визначення сутності у певній множині з використанням раніше розробленої класифікації. Відповідно, виконання класифікаційних завдань не є самостійним видом, а належить до діагностичних досліджень, які можна поділити на наступні підвиди: класифікаційно-діагностичні; власне діагностичні; ситуаційні; причинно-динамічні.

Класифікаційно-діагностичні завдання спрямовані на встановлення характеристик (властивостей) об'єкта для віднесення його до загальноприйнятого класу. Найчастіше такі завдання мають пошуковий характер і виконуються на початкових стадіях розслідування: встановлення природи об'єкта, його призначення, сфери застосування, встановлення належності (неналежності) документа, його реквізитів до якоїсь групи об'єктів. Так, при дослідженні фальшивої грошової купюри фахівець галузі технічної експертизи документів може відповісти на запитання, який тип копіювально-розмножувальної апаратури використовувався при її виготовленні.

Також, як зазначає Л. Тальянчук, «найбільш типовими видами підробки паспортних документів є: повна підробка, використання викрадених паспортів із внесенням до них змін (заміна сторінки даних, видалення та внесення нової інформації тощо). Також у цих документах підробляють візи й інформацію в них, використовують фіктивні запрошення туристичних агентств, навчальних закладів, державних і приватних фірм тощо» [181].

Власне діагностичні завдання мають на меті встановлення стану об'єктів, яких включено до сфери діяльності слідства та суду у зв'язку з певною подією. Найбільш типовими прикладами завдань цього підвиду при дослідженні документів та пов'язаних із ними об'єктів є завдання щодо визначення властивостей і станів слідоутворюючих об'єктів, що

використовуються при виготовленні, обігу та зміні початкового стану документів.

При виробництві авторознавчих та почеркознавчих досліджень встановлюють ознаки особистості автора тексту (статевої належності, вікової та соціальної груп), стан та умови, в яких знаходився виконавець у момент виконання рукописного тексту. Як зазначає О. Калайнова, «судово-почеркознавча експертиза основним завданням має ідентифікувати виконавця рукопису тексту, цифрових записів або підпису» [60]. При виробництві техніко-криміналістичних досліджень приладів, пристроїв, апаратури встановлюється технічний стан та можливі несправності.

Поділ на класифікаційно-діагностичні та власне діагностичні завдання є досить умовним, оскільки для виконання і тих, і інших завдань вивчаються властивості об'єктів. Проте у першому випадку, мова йде про те, що це є підставою для віднесення об'єкта до певного класу, а у другому – це відбувається для визначення його стану відносно відомих, заздалегідь прийнятих і заданих характеристик або певного початкового стану.

Ситуаційно-діагностичні завдання спрямовані на реконструкцію зовнішньої обстановки події (часу та місця складання документа, пози людини, яка писала). Причинно-динамічні діагностичні завдання встановлюють причинно-наслідкові відносини, механізм події, можливість вчинення певних дій та отримання певних результатів.

Як слушно зауважує С. Великанов, «причинно-наслідковий зв'язок має внутрішню структуру та складається з каузального ланцюга подій-причин і подій-наслідків; причинність має ієрархічну побудову вищих та нижчих рівнів спільності; структура ланцюга в інструментальному суб'єктному, безінструментальному суб'єктному й об'єктному контекстах причинності мають кількісні та якісні відмінності; з'єднання подій у причинно-наслідкових зв'язках мають детерміністичну природу» [22].

Завдання причинно-наслідкового характеру реалізуються у питаннях про причини настання певних наслідків, наприклад ушкодження документа

(видалення частини змісту, реквізитів), про можливість настання зазначених наслідків від передбачуваних причин (неакуратне поводження у процесі експлуатації).

Завдання встановлення механізму події реалізуються у питаннях, наприклад, що стосуються послідовності нанесення реквізитів документа (технічної експертизи документів), причому, як відмічає І. Гора, «у зв'язку з розвитком технічних засобів сучасні методики проведення експертизи документів дають можливість визначати давність виготовлення документа, у тому числі із застосуванням копіювальної, множувальної або іншої техніки, встановити вік запису, що вчинений кульковою ручкою, а також вік того або іншого відтиску печатки або штампа, що є на документі» [33; 31].

Особливе місце у процесі реконструкції фактів, які раніше відбулися, посідають так звані реставраційні завдання, що мають велике значення у діяльності з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, у разі їх виконання вдається відновити первісний вигляд зміненого об'єкта; відновити початковий зміст документа, навмисно зміненого травленням, підчисткою або іншим способом; відновити зміст розірваних, стертих із комп'ютерної пам'яті документів.

У межах виконання реставраційних завдань може бути проведено моделювання, коли на основі вивчення ознак досліджуваного об'єкта створюється його модель, що застосовується для пізнання його сутності. При цьому під моделлю розуміється така матеріальна чи подумки уявлена ідеальна система відображення об'єкта, що моделюється, яка відтворює суттєві ознаки, властивості об'єкта оригіналу.

3.3. Методи криміналістичного документознавства

За рівнем спільності та субординації можна класифікувати методи судово-технічного документознавства на: загальні (загальні та загально-пізнавальні); приватні інструментальні та допоміжно-технічні, а також спеціальні методи. З іншого боку, відповідно до зазначеної класифікаційної ознаки можливо виокремити загальні, загальнонаукові, приватно-наукові та спеціальні методи судово-технічного документознавства.

При розслідуванні кримінальних правопорушень співробітниками карного розшуку, слідчими, фахівцями, експертами застосовуються різноманітні фізико-технічні засоби, а також широко використовуються у криміналістиці та судово-технічному документознавстві науково-технічні засоби та методи, запозичені з інших галузей науки та техніки.

З появою нових інформаційно-комунікаційних технологій і науково-технічного прогресу також розширюється та оновлюється арсенал методів техніко-криміналістичного дослідження документів. Вилучені під час проведення оперативно-розшукових і слідчих дій документи та пов'язані з ними об'єкти містять різну інформацію про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, про способи та засоби їх виконання, а також про інші важливі для вирішення справи обставини. Часом ця інформація розміщена на принципово різних за своєю природою матеріальних носіях, а сліди, які містяться на них, можуть бути виявлені та досліджені лише з використанням засобів та методів, як адаптованих для криміналістичних цілей, так і спеціально розроблених.

Щодо методів використання спеціальних знань у криміналістичному документознавстві, то їх можна охарактеризувати як науково обґрунтовану та практично апробовану систему дій спеціаліста, спрямовану на виявлення, огляд, фіксацію, вилучення, дослідження документів і використання отриманих фактичних даних у ході розгляду у справі.

Як зазначає В. Журавель, «серед криміналістичних методів можна виокремити такі групи: методи збирання, фіксації та дослідження доказової інформації (фізичні та хімічні методи виявлення невидимих слідів пальців рук, електролітичні методи відновлення зниклих знаків на металевих об'єктах, методи встановлення слабовидимих та невидимих текстів); методи застосування криміналістичної та спеціальної техніки (методи судової фотографії); методи проведення окремих слідчих (розшукових) дій (концентричний та ексцентричний методи огляду місця події); методи висування і перевірки слідчих, судових, експертних версій та побудови прогностичних моделей та ін.» [50].

У криміналістичному документознавстві використовуються переважно методи природничих наук: фізичні (особливо оптичні), хімічні та фізико-хімічні (особливо аналітичні), фотографічні, включно з методами точної фотографії, зокрема методами посилення зображення, кольорової зйомки тощо. На озброєнні експертів-документознавців, які здійснюють технічні дослідження, є також методи аналізу зображень, методи морфологічного аналізу, методи аналізу складу, методи аналізу структури, методи вивчення фізичних, хімічних та інших властивостей об'єктів.

Загальні експертні методи та засоби створюють базу для розробки та розвитку приватно-експертних методів і засобів, що реалізуються при дослідженні окремих видів і різновидів документів.

Виявлення ознак підчистки проводиться шляхом дослідження документа у звичайному розсіяному, косо направленому вигляді, який проходить (на просвіт) в освітленні, в ультрафіолетових та інфрачервоних променях.

Відновлення початкового тексту можливе шляхом фотографування у невидимих зонах спектра, у світлі, що косо спадає, зі світлофільтрами, а також шляхом застосування дифузно-копіювального методу. Відновлення витравленого тексту, вицвілих і стертих записів може бути досягнуто шляхом

фотозйомки зі світлофільтрами, а також фотозйомки ультрафіолетової, червоної й інфрачервоної люмінесценції витравленого запису.

Для прочитання залитих і заштрихованих текстів використовується фотографування у відбитих інфрачервоних променях із застосуванням електронно-оптичного перетворювача. З цією метою застосовуються і відеоспектральні компаратори та телевізійні спектральні системи, що здійснюють електронно-оптичне перетворення інфрачервоних променів.

При дослідженні електронних документів використовують методи комп'ютерно-технічної експертизи. Так, як зауважує Л. Піддубна, «розвиток сучасного інформаційного простору визначає нові потреби у формуванні умов для надійного функціонування суб'єктів господарювання, зокрема протидію інформаційним війнам і захист власного кіберпростору» [121].

Як правило, при дослідженні об'єктів використовується не один конкретний метод, а їх комплекс, поєднання декількох методів, оскільки лише комплексним дослідженням можна домогтися встановлення об'єктивної істини, яка і є метою у судовому доказуванні. Очевидно, що жоден із застосовуваних наукових методів не можна абсолютизувати, перетворювати на єдино можливий, універсальний, оскільки жоден метод, взятий ізольовано від інших, не може привести до позитивного результату ні в науковому дослідженні, ні у практичній діяльності. Виключно сукупність методів пізнання може забезпечити досягнення істини.

Таким чином, ефективність методу дослідження визначається можливістю отримання максимального обсягу інформації про об'єкт при мінімальних часових, трудових та матеріальних витратах. Отримані при цьому результати повинні характеризуватися точністю, наочністю та надійністю, відповідно, методи повинні бути обрані згідно з конкретними поставленими завданнями [175].

Впровадження сучасних наукових здобутків за допомогою таких нових методів, як, наприклад, тонкошарова хроматографія, електрофорез, лазерний люмінесцентний аналіз, спектрофотометрія, електронна мікроскопія та ін.,

дозволяє розширити коло досліджуваних об'єктів, виявити нові властивості, ознаки, встановити їхню взаємозалежність, визначити кількісні характеристики досліджуваних ознак, підвищити можливості виявлення малої кількості матеріалів та їхніх властивостей. Як правило, використанню нового методу під час проведення досліджень передують встановлення можливостей його застосування для виконання поставлених перед правоохоронними органами завдань.

Висновки до розділу 3

Об'єкти криміналістичного документознавства є складними і багатогранними; вони охоплюють самі документи, їхні матеріальні складові, інформаційний зміст, а також пов'язані предмети, речовини та процеси. До них належать реквізити документів (постійні та змінні), матеріали (папір, фарби, клей), обладнання для виготовлення, включно з комп'ютерною технікою, а також почерк, письмова мова та зразки для порівняння (вільні, умовно-вільні, експериментальні). Особливістю документів є їхня здатність виступати носіями доказової інформації, що відображає як фізичні характеристики, так і змістовну сторону, важливу для розслідування. Сучасний документообіг, значною мірою заснований на комп'ютерних технологіях, розширює спектр об'єктів, зараховуючи електронні носії та периферійні пристрої.

Завдання криміналістичного документознавства спрямовані на вирішення ідентифікаційних, діагностичних та реставраційних питань. Ідентифікаційні завдання встановлюють тотожність об'єктів, наприклад, авторство чи обладнання, що використовувалося. Діагностичні завдання розпізнають сутність явищ, їхній стан чи умови створення, поділяючись на класифікаційно-діагностичні, власне діагностичні, ситуаційні та причинно-динамічні. Реставраційні завдання дозволяють відновлювати первісний

вигляд чи зміст документів, змінених умисне чи випадково. Документи також використовуються як зразки для почеркознавчих, авторознавчих чи технічних експертиз.

Методи криміналістичного документознавства охоплюють загальні (діалектика, матеріалістичне пізнання), загальнонаукові (спостереження, порівняння, аналіз, синтез, експеримент, моделювання, реконструкція) та спеціальні (власні й запозичені). Запозичені методи включають техніко-криміналістичні, фізичні, хімічні, фізико-хімічні, математичні, формально-логічні та соціологічні підходи. Вони поділяються на неруйнівні та руйнівні, відповідаючи вимогам законності, етичності, наукової обґрунтованості й точності. Сучасні технології, такі як хроматографія, спектрофотометрія чи електронна мікроскопія, значно розширюють можливості дослідження. Комплексне застосування методів забезпечує точність, надійність і об'єктивність результатів, що є ключовим для встановлення істини в кримінальному провадженні.

Таким чином, документ можна вважати комплексним об'єктом дослідження, який залежно від завдань, що цікавлять замовника експертизи, може направлятися на різні види судових експертиз. Однак якщо вести мову про документ як об'єкт криміналістичного документознавства, то сучасна судова експертологія передбачає такі експертні спеціальності, що дозволяють досліджувати документ та вирішувати завдання саме цієї галузі криміналістики: 1) почеркознавча та лінгвістична експертизи документів: 1.1) дослідження почерку і підписів; 1.2) лінгвістичне дослідження писемного мовлення; 1.3) лінгвістичне дослідження усного мовлення; 2) технічна експертиза документів: 2.1) дослідження реквізитів документів; 2.2) дослідження матеріалів документів; 2.3) дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів. Крім того, залежно від способу та засобів фіксації інформації в документі, а також способу його виготовлення та матеріалу документи можуть бути об'єктами дослідження й інших видів судових експертиз, таких, наприклад, як трасологічна, комп'ютерно-

технічна, фототехнічна, портретна та голографічних зображень, відео-, звукозапису тощо.

Зважаючи на вищевикладене, під об'єктом криміналістичного документознавства доцільно розуміти документи та пов'язані з їх виготовленням та зміною конкретні предмети, речовини або процеси, які за допомогою криміналістичних засобів, методів та прийомів мають бути досліджені з метою пізнання їхньої сутності, закономірностей розвитку, ознак та властивостей.

Доцільно зазначити, що важливим аспектом об'єкта криміналістичного документознавства є матеріальна природа об'єкта дослідження та його інформаційна роль у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження. Документ є складним комплексним об'єктом криміналістичного документознавства, тому потребує дослідження не лише його матеріальна складова, але й змістовна (інформаційна).

До видів об'єктів криміналістичного документознавства можна віднести такі:

- 1) різного виду документи:
  - а) реквізити документів (постійні та змінні);
  - б) матеріали документа (основа документа, фарбувальні, коректуючі, з'єднуючі речовини та засоби, захисні елементи);
  - в) обладнання та засоби виготовлення документів, в тому числі і комп'ютерне;
- 2) почерк, відображений у почерковому матеріалі, як-от рукописні тексти, короткі записи, підписи;
- 3) письмова мова, відображена на різних носіях інформації, як рукописних, так і друкованих;
- 4) зразки для порівняльного дослідження (вільні, умовно-вільні, експериментальні).

РОЗДІЛ 4

ТЕХНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

4.1. Технології почеркознавчого дослідження документів

На сьогодні одним із затребуваних видів експертних досліджень є експертизи рукописних текстів, а саме документів, у яких деякі реквізити заповнені вручну, повністю виконані від руки або містять власноручні підписи. Рукописні тексти посідають досить важливе місце за обсягом інформації при розслідуванні кримінальних справ.

Учені-криміналісти разом із практиками не одне десятиліття розробляють методики й технології проведення почеркознавчих експертиз. Варто відзначити праці С. Трегубова і А. Вейнгарта, датовані початком минулого століття, які стали методичною основою подальших досліджень у криміналістичній практиці почеркознавства. Дослідження Р. Белкіна, М. Бобовкіна, Л. Вінберга, В. Орлова, М. Сегея, М. Кліменка та інших відомих учених-криміналістів становлять основу сучасної судової почеркознавчої експертизи та містять різні аспекти методик підготовки і проведення цього виду експертиз. Об'єктами підробки від руки стають різноманітні види документів (договори та додатки до них, заповіти, документи на транспортні засоби, платіжні відомості, товарні й товарно-транспортні накладні тощо) [161, с. 253]. Почеркознавчі дослідження, незалежно від поставленого перед експертом завдання, починаються з визначення способу і умов виконання рукопису, знаряддя письма, матеріалу та підкладки, характеру зорового контролю й іншої суттєвої для ідентифікації інформації.

Об'єктом почеркознавчої експертизи є особливості написання окремих знаків письма та виконання тексту загалом. Натомість смислова складова

досліджуваного тексту є об'єктом авторознавчої експертизи, тобто експертизи встановлення автора певного тексту.

Перелік запитань, які отримують судові експерти при направленні їм матеріалів на експертизу, зазвичай містить питання щодо визначення авторства, а технологія проведення вищезгаданих видів досліджень є практично ідентичною. Тому завдання вдосконалення методики проведення почеркознавчої експертизи з урахуванням доцільності визначення авторства досліджуваного тексту в межах цього дослідження є актуальним і затребуваним серед судових експертів на сучасному етапі розвитку криміналістичної практики. Не можна не враховувати вплив технічного прогресу, особливо в галузі інформаційних технологій, що суттєво вплинув на якісні характеристики матеріалів, які подаються на дослідження, і, у свою чергу, потребує урахування можливих результатів досліджень при розробці його методичних основ.

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквено-цифрових) і підпису. Відповідно до загальних положень методики почеркознавчої експертизи «зразки повинні бути такими, щоб їх можна було порівняти з досліджуваними об'єктами: виконаними тією ж мовою, з використанням того ж алфавіту, що й досліджуваний рукопис (текст, підпис)». Крім того, зразки повинні відповідати досліджуваним документам:

- за часом виконання (при дослідженні рукописів із великим розривом у часі експерт повинен мати відомості про вік, освіту, спеціальність, письмову практику особи, перенесені захворювання);

- за цільовим призначенням і змістом (ці обставини часто визначають варіант почерку, який застосовує особа);

- за способом виконання (незвичною рукою, з імітацією друкованого шрифту) [26].

Перед долученням вільних та умовно вільних зразків до матеріалів справи орган, який призначив експертизу, повинен пред'явити їх особі, що

підлягає ідентифікації. У документі, який є підставою для проведення експертизи, обов'язковими є вказівки на документи, що містять вільні, умовно вільні зразки почерку та (або) підпису особи [58].

Достатність і якість наданих для проведення експертизи зразків почерку та підпису особи визначається експертом у кожній конкретній експертній ситуації. Критерієм достатності обсягу порівняльного матеріалу вважається надання такої його кількості, за якої можливо виявити індивідуальність, варіативність та стійкість ознак досліджуваного об'єкта. Розглянута технологія проведення почеркознавчої експертизи, що містить елементи авторознавчої експертизи, має ознаки, за якими цей вид дослідження можна віднести до комплексних [167, с. 240].

Технологічні особливості проведення цього виду експертиз містять у собі, крім порівняльних методів, також фізичні, хімічні та медичні. У низці випадків проводиться й психологічна експертиза, яка може стати частиною комплексного експертного дослідження. При виникненні питань у судового експерта або особи, що ініціює судову експертизу, вирішення яких вимагає синтезу спеціальних знань із різних галузей науки, призначається психолого-почеркознавча експертиза. Об'єктом психологічної експертизи можуть бути лише психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок, потерпілий, позивач, відповідач) [58].

Таким чином, на експертне почеркознавче дослідження не поширюється вимога щодо його проведення виключно державними спеціалізованими установами. Це накладає особливі вимоги на методику проведення судової експертизи, її точність і механізм контролю її використання.

Методичні основи проведення почеркознавчої експертизи базуються на правилах підготовки і проведення комплексних криміналістичних експертиз, враховують наявну класифікацію за об'єктами й завданнями досліджень, містять низку обов'язкових вимог щодо підготовки матеріалів для дослідження та можливих варіантів подробиці рукописних текстів і підписів.

Одним із проблемних питань почеркознавчої експертизи є низький відсоток отримання експертних висновків, що мають значення для розслідування кримінальних проваджень. Понад 50 % проведених експертиз містять висновок про неможливість зробити будь-який висновок після проведення дослідження. Доцільним є внесення змін у технологію проведення цього виду експертиз із метою формування відсоткового висновку щодо досліджуваного зразка почерку. Одним із елементів технології проведення цієї експертизи є складання таблиці ознак та пошук відповідей щодо наявності/відсутності конкретної ознаки в досліджуваному зразку. На підставі результатів, що містяться в таблиці, експерт має зробити висновок про наявний відсоток збігів ознак досліджуваного зразка з еталоном. Результиуючий відсоток отримується шляхом підсумовування позитивних відповідей і множення цієї суми на ваговий коефіцієнт відповіді. Ваговий коефіцієнт відповіді в цьому разі отримується шляхом поділу 100 на кількість порівнюваних ознак (або рядків таблиці). Висновок експерта, що містить відсоток імовірності авторства підозрюваної особи, є значно більш інформативним для розслідування, ніж висновок про неможливість ідентифікації.

4.2. Технології технічного дослідження документів

На сьогодні існує велика кількість результативних розробок у сфері техніко-криміналістичного дослідження документів. Традиційні способи підробки документів і шляхи їх виявлення досить широко проаналізовані О. Воробей та А. Кофановим [346]. Слід відзначити велике прикладне значення фундаментальної праці названих авторів. Окремим способам фальсифікації та засобам їх виявлення присвячені роботи різних науковців. Так, Г. Куцкір [256] при дослідженні технічних способів підробки підпису дійшов висновку, що кожен із них характеризується своїм набором ознак, які

притаманні лише йому. Оперуючи знаннями про такі набори характерних ознак, експерт із високим ступенем імовірності без проблем зможе виявити підробку [256]. О. Литвицькою та О. Литвицьким [256] запропоновано низку математичних та статистичних методів для виявлення ознак втручання в первинне зображення фотографічного документа.

Вагоме місце у процесі експертного дослідження документів відводиться методології. Зокрема, Л. Тальянчук [335] запропоновано поділ методів, що використовуються при проведенні технічного дослідження документів, на всезагальні, загальнонаукові та спеціальні. Така класифікація є раціональною та обґрунтованою, оскільки для проведення точної та ефективної експертизи має бути задіяний досить великий багаж знань, який охоплює як широкопрофільні навички, так і обізнаність вузької специфіки. Комплексність застосування методології при експертизі документів відстоювали також американські вчені Д. Елен, С. Дей та К. Девіс [247], а також європейський теоретик-архівіст Г. Бумс [230].

Водночас сучасна динаміка технологічного розвитку вимагає появи нових підходів у методології експертних досліджень. О. Савчук [318] відмічає прогресивність у напрямі проведення експертизи за допомогою комп'ютерної техніки, зокрема при дослідженні текстів документів. Н. Жадан [256] детально описує сучасні технології експертного дослідження, визначаючи при цьому низку переваг, які надає їх впровадження у процес експертизи.

О. Віхляєв та І. Германюк [345] наголошують на тому, що тенденція розвитку новітніх технологій задає провідний напрям удосконалення економічної експертизи, пов'язаної із запровадженням електронного документообігу.

Такої самої думки й дослідниця І. Рехман [315], яка акцентує увагу на новітніх технологіях як запоруці ефективної документальної експертизи в сучасних умовах високотехнологічного шахрайства [223].

С. Науменко, С. Брюхань та О. Катарага у спільній науково-дослідній роботі відстоюють погляд щодо невідкладності впровадження комп'ютерних засобів при виконанні експертом ідентифікаційних завдань експертизи малих текстів, тоді як Н. Сиротенко, Р. Тамошіунайте та В. Абросимова [334] наголошують на ефективності застосування традиційних методів дослідження коротких підписів, однак за умови наявності достатньої кількості зразків.

Технічне дослідження документів є процесом встановлення справжності досліджуваного об'єкта шляхом виявлення способу, за допомогою якого документ було виготовлено, а також встановлення первинного змісту документа, факту внесення змін до нього, ідентифікації окремих структурних елементів документа (реквізитів) [336]. Об'єктами технічної експертизи документів виступають: грошові знаки та документи фінансового обігу (векселі, акції, чеки, акцизи тощо); поштові документи (марки, конверти, листівки); проїзні документи; документи, що посвідчують особу; документи про освіту та трудовий стаж; лотерейні білети; матеріал, використаний для виготовлення документа (папір, чорнило, друкарські стрічки); засоби, використані для створення документа (друкарські форми, комп'ютерно-розмножувальна техніка). Крім того, в межах технічної експертизи документа може бути досліджено різноманітні вироби з різних матеріалів (дерево, картон, тканина), на яких залишилися сліди створення документа (слід відтиску штампа чи залишок фарбувальної речовини, продавлені сліди від нанесеного тексту).

Об'єкти дослідження поділяються на порівняльні та ті, що порівнюються (перевіряються). Порівняльними є зразки, надані заінтересованими особами для дослідження, та зразки, виготовлені в процесі дослідження самим експертом. Об'єктами, що перевіряються, виступають документи, що залучаються до процесуальної справи, та документи, які мають стосунок до справи за результатом експертизи [337]. Метою технічного дослідження документа є встановлення його оригінальності або

підробки. Для підтвердження дійсності досліджуваного об'єкта останній повинен мати в своїй структурі обов'язкові складові частини (реквізити), як-от: назва, дата, місце складання, учасники, зміст, підписи, печатки або штампи. Відсутність будь-якого з вищенаведених реквізитів тягне за собою неможливість встановлення його справжності, а отже, недійсність у юридичному сенсі [336]. Окрім реквізитів, технічному дослідженню документа, як вже наголошувалось вище, підлягає також матеріал (основа) документа та різного роду речовини (фарбувальні, коректуючі, скріплюючі). Підроблений документ характеризується тим, що його зміст або реквізити не відповідають дійсності. Існує два види підробки: матеріальна, за якої зміни вносяться в зміст документа або не дотримується форма його складення, та інтелектуальна, за якої правила щодо форми та змісту документа дотримані, однак останній містить завідомо неправдиві дані [227].

Завдання, які має вирішити технічне дослідження документів, можна поділити на діагностичні та ідентифікаційні [214]. Діагностичне завдання полягає у необхідності виявлення факту наявності дописів чи стирань, невидимих чи згаслих написів, попередньої технічної підготовки при вчиненні підпису. Як правило, цей вид дослідження не потребує наявності порівняльних зразків та проводиться в межах одного наявного вільного зразка. Діагностичне дослідження документів має на меті встановлення фактів внесення змін у документ; заміни аркушів документа; заміни фотокарток у документі; наявності прихованих елементів. При діагностиці стає можливим визначення послідовності виконання реквізитів документа та відтворення первинного тексту документа.

Виконання діагностичного завдання розпочинається з огляду зразка. Візуальному вивченню підлягає загальний стан документа, вид друку, особливості шрифту, якість зображення. При цьому використовуються збільшувальні пристрої (лупи). На діагностичному етапі вивчаються також властивості матеріалу та фарб, відповідність їх використання саме для цього виду продукції. Якщо при діагностиці зразка встановлено невідповідність

способу виготовлення досліджуваного об'єкта (наприклад, зразок виготовлено за допомогою електрофотографії) і відповідних об'єктів цієї групи (зазвичай використовується спосіб металографії), то є обґрунтована підстава для висновку про підробку представленого зразка [216].

Слід зазначити, що останнім часом у зв'язку зі зростанням асортименту поліграфічної продукції з використанням інноваційних елементів (голограм, штрихкодів, QR-кодів) для проведення окремих діагностичних досліджень недостатньо наявності одного об'єкта дослідження, а необхідним є надання експериментальних зразків для порівняння. Йдеться про дослідження документів, оснащених спеціальними засобами захисту (паспорт, водійські права, диплом, грошовий знак) [214].

Ідентифікаційні завдання технічного дослідження документів мають на меті вирішення питань про те, ким та як саме створено той чи інший реквізит документа, які засоби, знаряддя та матеріали для цього використано. При ідентифікації встановлюється спосіб виготовлення документа та спосіб внесення в нього змін, засіб виготовлення тексту документа, характер виконання підпису та нанесення на документ печатки, а також спосіб приховання елементів документа, якщо таке мало місце. Такий тип завдань звичайно потребує наявності декількох експериментальних зразків документа. Наприклад, щоб відповісти на запитання щодо способу нанесення на документ печатки, для дослідження необхідно надати кілька зразків документів із різним ступенем інтенсивності нанесення її відтиску, нанесенням відтиску на документ на різних типах поверхні (тверда, м'яка, горизонтальна, вертикальна, статична, динамічна), нанесенням печатки одразу після заправки фарбою, протягом використання та при вичерпанні фарби у заправці.

При ідентифікаційному вивченні об'єкта застосовуються методи роздільного та порівняльного дослідження вільних та експериментальних зразків із метою виявлення спільних і відмінних рис, оцінки кожної з цих рис як окремо, так і в сукупності (йдеться про дослідження змісту тексту та його

розміщення, особливості друкарського набору тексту, наявність кліше та дефектів пристроїв, за допомогою яких нанесено текст). Технічна експертиза документів умовно може бути поділена на види: дослідження документа на предмет фальсифікації залежно від способу підробки; відновлення початкового змісту документа (якщо його втрачено через підробку або за давністю часу); встановлення способу виготовлення документа та його реквізитів; відтворення цілого документа за його частинами (експертиза розірваних, спалених чи пожованих документів); дослідження текстів малих обсягів; експертиза відтисків печаток та штампів; ідентифікація матеріалів, що їх використано при створенні документа; визначення давності створення документа.

Важливою умовою ефективного технічного дослідження документа є дотримання правил надання зразків для експертизи та правил поводження з ними. Частіше за все експертизі підлягають саме оригінали документів. Зразки мають надаватися в достатній для проведення експертизи кількості. У разі необхідності разом із документом необхідно надати супутні предмети (механізми, за допомогою яких виготовлено досліджуваний об'єкт, авторучки, флакони з чорнилами чи фарбами, ампули з пастою, що використовувались при створенні документу). Зразки для експертного дослідження мають бути поміщені в конверт, при цьому підпис на конверті має бути вчинений до поміщення в нього експериментального зразка. Недопустимим є згинання документів, що потребують дослідження, нанесення на них будь-яких поміток. Об'єкти експертизи необхідно оберігати від дії вологи та світла, високих та низьких температур, при контакті з ними користуватися пінцетом та гумовими рукавичками [214].

Документи можуть виступати письмовими та речовими доказами. У першому випадку документ несе в собі певні об'єктивні дані та слугує підтвердженням того чи іншого факту (документи, що посвідчують правочини, акти, висновки). У другому випадку інтерес становить не зміст документа, а сам факт його існування. У зв'язку з цим технічному

дослідженню, окрім змісту, підлягають найрізноманітніші аспекти, пов'язані з об'єктом дослідження: матеріал, час і спосіб виготовлення, особа виконавця. Така експертиза набуває криміналістичного характеру.

При проведенні технічного дослідження документів використанню підлягає досить широкий набір методів, поміж яких, окрім вузькоспеціальних (фотографічні, мікроскопічні, фізико-хімічні), застосовуються також і загальні наукові методи (вимірювання, спостереження, експеримент, огляд, порівняння), і формально-логічні методи пізнання (індукція та дедукція, гіпотеза та аналогія, аналіз і синтез, узагальнення) [217]. На сьогодні технічне дослідження документів вимагає використання ефективних методів та високоякісних засобів проведення експертизи. Найбільш результативними методами закономірно вважаються спеціальні методи дослідження, як-от: фізичні, хімічні, поєднані фізико-хімічні методи, а також методи візуального та мікроскопічного огляду, метод фотографування [217].

Яскравим прикладом застосування фізичного методу при технічній експертизі документів є вологе копіювання, яке базується на принципі дифузії, за якої речовини з досліджуваного зразка проникають у спеціально підготовлений зволожений носій для спрощення процесу дослідження (наприклад, при експертизі підпису). Фізичні методи широко використовуються при експертизі штрихів, що перетинаються, виявленні дописок, замивань та затирань, ознак механічного втручання в структуру зразка (методи люмінесценції, рентгену, спектральні) [246]. Застосування хімічних методів дає змогу відповісти на запитання щодо складу матеріалу документа та фарбувальних речовин. При дослідженні невидимих та згаслих текстів незамінними є саме хімічні методи. Йдеться про крапельні хімічні реакції, експерименти з реагентами. Однак ця група методів передбачає наявність ризику знищення досліджуваного зразка. Частіше за все застосуванню підлягають саме фізико-хімічні методи дослідження. Ефективним прикладом такого симбіозу є дифузно-копіювальний метод експертизи документів, за якого внаслідок контакту досліджуваного зразка з

фотоматеріалами відбувається проникнення речовин до фотоемульсійного шару, в результаті чого з'являється так зване приховане зображення, яке залишалося невидимим за звичайних умов [217].

Фізико-хімічним методом тонкошарової хроматографії можна встановити марку барвника, що використовувався при створенні документа. В основі цього методу лежить вплив певних хімічних речовин (розчинників) на основу фарби, внаслідок чого відбувається розмежування частин-складників матеріалу письма (у такий спосіб розмежуються барвники різного виду чи класу) [228].

Візуальне обстеження документа відбувається шляхом застосування різноманітних методик, пов'язаних із використанням світлових променів. Наприклад, дослідження предмета у косопадаючому світлі передбачає збільшення ступеня видимості змісту зразка внаслідок дії променя під кутом до 90 градусів; а дослідження у наскрізному світлі дає змогу виявити ознаки заміни частин зразка шляхом спостереження у різній інтенсивності світлового пучка, що пропускається через документ.

Найбільш поширеним є дослідження зразка у вертикальному світлі, коли світловий промінь діє на зразок під кутом 90 градусів [251]. Така методика дає змогу дослідити властивості матеріалу зразка та виявити їхню неоднаковість у випадку підробки. Досить широко використовується метод світлофільтрів задля посилення контрасту та виявлення ознак хімічного впливу на зразок. Застосування інфрачервоного та ультрафіолетового променів дозволяє дослідити ті властивості та ознаки зразка, що невидимі неозброєним оком.

Мікроскопічний метод вивчення дає змогу дослідити об'єкт у збільшеному масштабі та звернути увагу на деталі, що не помітні при візуальному огляді. Існує оптична та електронна мікроскопія. Оптична мікроскопія використовується при дослідженні поверхневої структури матеріалу зразка та способу друку. Електронна мікроскопія є методом вивчення зразка на порядок вище, оскільки дозволяє збільшити зображення

до 200 тисяч разів. За допомогою цього методу вивчаються особливості морфологічної будови речовин, з яких складається матеріал зразка та реквізити зразка [217].

Широковживаним на сучасному етапі є метод фотографії. Фотографія може бути вимірювальною (з використанням лінійки) та контрастною (з використанням світлофільтрів), знятою в мікро-, макромасштабах (за необхідності зменшення чи збільшення зображення) чи в невидимих спектральних зонах (з використанням ультрафіолету чи інфрачервоного світла). Слід зазначити, що при експертизі документів доцільно використовувати саме комплекс існуючих методів задля досягнення найбільш оптимального, точного та якісного результату дослідження. Реалізація вищенаведених методів дослідження здійснюється за допомогою різноманітних технічних засобів (вимірювальних, освітлювальних, відтворювальних, оптичних, комп'ютерних).

При візуальному огляді та встановленні розмірів зразка в цілому та окремих його частин використовуються лінійки, транспортири, штангенциркулі, лупи, мікрометри. Важливим при цьому є фактор освітлення, який досягається за допомогою софітів, ламп (люмінісцентних та розжарювальних), прожекторів, ліхтарів, а також спеціальних приладів ультрафіолетового випромінювання та інфрачервоного освітлення. На сучасному етапі технічного дослідження документів широко застосовується прилад типу opak-ілюмінатора саме для вертикального освітлення [217].

Незамінними при технічному дослідженні документів є мікроскопи. Сучасні мікроскопи оснащуються відеокамерами, завдяки чому отримане під мікроскопом зображення виводиться на екран монітора. При косопадаючому освітленні за допомогою використання мікроскопа стає можливим виявлення ознак пошкодження захисної плівки матеріалу документа (розволокнення). Новітні технології дають змогу одночасного застосування різноманітних методів дослідження. Прикладом слугує комплексний телевізійно-спектрально-люмінісцентний мікроскоп, який робить можливим вивчення

об'єкта в безперервному діапазоні дії видимого світла, косопадаючого освітлення та ультрафіолету. Такий функціональний симбіоз дозволяє досягти масштабів збільшення зразка та рівня його освітлення до 140 разів [217].

Сьогодні велика кількість документів оснащена різноманітними системами захисту (логотипи, штрих-коди, голограми), які наносяться на документ спеціальними фарбами. Останні мають властивість світіння під дією ультрафіолету чи інфрачервоного променя. При технічному дослідженні таких документів із метою перетворення невидимого зображення у видиме за допомогою фотозйомки широко застосовуються програмно-апаратний комплекс Regula та відеоспектральний компаратор Foster+Freemen, які мають переваги у швидкості фіксації отриманого результату [217]. Також ефективним при дослідженні документів, оснащених захисними системами, є застосування приладу ESED, оснащеного оптичними лінзами та різними видами освітлення. Перевага такого приладу зумовлена незначною вагою, що дозволяє використовувати його як портативний пристрій [217].

При вивченні об'єкта в зоні невидимого спектра найчастіше використовуються портативні лампи джерела ультрафіолетових променів. Фіксація отриманих результатів здійснюється за допомогою фото- та відеокамер. Слід відзначити високу ефективність застосування ультрафіолетового випромінювача Crime-lite 2, який є симбіозом основного джерела білого світла для базового дослідження та семи допоміжних кольорових джерел інтенсивного випромінювання для посиленого ефекту при виявленні слідів на досліджуваному зразку [217]. Сучасним засобом технічного дослідження документів є раман-спектрометр, який використовується для вивчення барвників шляхом комбінацій із розсіюванням світла та дослідженням змін частоти новоутворених спектральних ліній [217]. Досить ефективним є застосування комплексних установок, які поєднують мікроскоп, комп'ютер та принтер, що дозволяє

одночасно здійснювати дослідження зразка та фіксацію отриманих результатів.

Сучасний етап технічного дослідження характеризується комплексністю як у методології експерименту, так і в засобах його здійснення. Широкого застосування набувають новітні програмно-аналітичні комплекси, які дають змогу одночасно досягти результату збільшення зображення у ту кількість разів, яка необхідна саме для цього зразка, при дії різних режимів освітлення з автоматичним вибором найбільш оптимального та фіксацією виявлених ознак підробки за допомогою фотоустановок високої цифрової якості [216]. Крім того, такі програмні комплекси забезпечують існування систематизованої електронної бази проведених експертних досліджень, яка має важливе прикладне значення для подальшої експертної діяльності. Сучасні відеокомплекси забезпечують підготовку експертних висновків із графічними зображеннями досліджуваних зразків та з виділенням тих моментів, ознак та аспектів, на які експерт опирався при складенні висновку. Слід відзначити інноваційний прогрес у такому напрямі експертного дослідження документів, як почеркознавство. Експертиза такого типу передбачає використання методів математичного моделювання та статистичних методів. Тому впровадження автоматизованого етапу обробки експертних даних є запорукою отримання точного та вчасного результату. Нині при експертизі почерку, в тому числі при експертизі текстів малого обсягу (підпис), широко використовуються програмні комплекси, що ґрунтуються на: фіксації часових меж виконання окремих фрагментів об'єкта дослідження та співставленні отриманих даних із експериментальним зразком; автоматичному вимірюванні відстаней між точками, на які умовно поділений об'єкт дослідження, та порівняльній характеристиці здобутих даних для оригіналу та досліджуваного зразка; дослідженні структурних та геометричних ознак зразків та їхніх елементів (йдеться про вивчення роздільної щільності барвника для визначення темпу письма і сили натискання) [299]. На сьогодні при такій експертизі досить ефективно

використовуються комп'ютерні програми «Цедар-Фокс», «Нейро-Скрипт», «Мувалайзер», комплексна програма «Глобалграф», в основу роботи яких покладено методи сканографії та графометрії [220].

Американська програма «Цедар-Фокс» виконує аналіз окремих ознак зразків почерку та підпису. При цьому об'єкт дослідження переводиться в оцифрований формат, а всі виявлені ознаки відображаються у вигляді систематизованих статистичних даних. Європейські програми «Нейро-Скрипт» та «Мувалайзер» спеціалізуються на обробці відсканованих зображень об'єкта дослідження в просторових та динамічних параметрах, видають результат стосовно дослідження темпу письма та натиску на матеріал письма, за необхідності, мають функцію наочної відеопрезентації експертного дослідження. Досить ефективним є використання польських програм «Рейграф» та «Кінеграф». Перша аналізує зв'язок почерку та натиску шляхом встановлення закономірностей у довжині штрихів та кутах їхнього нахилу. Друга програма досліджує лінії почерку та визначає напрямки руху письма [229].

Київським науково-дослідним інститутом судової експертизи, який входить до складу ЄМСЕУ з травня 2017 р., розроблено комп'ютерну програму VESNA, що спеціалізується на визначенні характерних ознак підписів, що виконані в нестандартних умовах [271; 229]. За допомогою цього технічного засобу стає можливим надання експертного висновку щодо справжності підпису та умов, в яких його нанесено. Слід зазначити, що такий винахід є справжнім ноу-хау українського технологічного розвитку. Цей програмний продукт доцільно вдосконалювати в напрямі забезпечення проведення не тільки експертизи текстів малого обсягу, а й повноцінної експертизи усіх реквізитів документа. Технічне дослідження документів закономірно спирається на досягнення технологічного прогресу та ґрунтується на застосуванні інноваційних технологій, що дає змогу досягти високоточних результатів.

Досліджуючи способи підробки документів та шляхи їх виявлення, слід наголосити, що найбільш розповсюдженими є заміна їхніх реквізитів шляхом підчистки, дописки, виправлення, травлення. При підчистці відбувається механічне втручання в зміст документа, про що свідчать виявлені при експертизі порушення цілісності та товщини паперу, залишки підчищених знаків. Дописка при технічному дослідженні встановлюється за допомогою таких ознак, як нерівномірність міжрядкових та міжбуквенних проміжків, неоднаковість нахилу тотожних знаків, різний ступінь інтенсивності барвника. Для виявлення факту виправлення в документі проводиться огляд щодо факту пошкодження верхнього шару документа, співставляється відтінок та інтенсивність забарвлення тексту. Ознаками травлення при технічній експертизі документа є наявність дрібних тріщин та різноманітних плям на матеріалі, що утворилися внаслідок дії хімічної речовини, а також зміна характеру поверхні [160]. При виявленні вищезазначених ознак використовуються як звичайні оптичні прилади, так і контрастні світлофільтри, хімічні контрагенти, люмінесцентні методи. Вагомим при цьому є дослідження приладдя, за допомогою якого створено текст документа, його покривальної здатності (ступінь забарвлення штриха фарбою) в окремих трасологічних проявах штрихів.

Існує також такий спосіб підробки документа, як змивання, в результаті чого відбувається видалення тексту документа за допомогою різноманітних сумішей. При цьому мається на увазі знебарвлення тексту до невидимого неозброєним оком стану. Технічне дослідження такого зразка здійснюється шляхом використання методу фотографії (зйомка об'єкта у відбитих ультрафіолетових променях) та дифузно-копіювального методу (за якого світлочутливість досліджуваного тексту змінюється внаслідок проникання в його структуру спеціальної фотоемульсії) [214]. Застосування останнього набуває все більшого значення внаслідок високої ефективності отриманих результатів. При цьому в ході експертного дослідження все частіше застосовуються нові способи виявлення підробки: сухий незасвічений

фотопапір або світла дактилоскопічна плівка, що виключають небезпеку пошкодження досліджуваного об'єкта [214]. Одним зі способів підробки документа є заміна його частин, наприклад аркушів чи окремих ділянок тексту. Ознаки такої підробки виявляються на діагностичному етапі шляхом виявлення порушення чи невідповідності в нумерації та матеріалі аркушів, наявності залишків механічного втручання (вклеювання), невідповідності ознак шрифту, відсутності відтиску печатки на вклеєній фотокартці тощо.

Існує також такий спосіб фальсифікації, як залиті та закреслені тексти. При виявленні такої підробки все частіше застосовуються методи електрофорезу та телевізійних установок [214]. Сутність методу електрофорезу полягає в тому, що під дією високої частоти струму частинки різного роду барвників рухаються в різних напрямках, що дає змогу виявити наявність сторонніх речовин, які відмінні від рідного барвника тексту. Метод телевізійних установок дозволяє зафіксувати те, що не піддається безпосередньому спостереженню. За його допомогою можна вибрати найбільш оптимальний ракурс для дослідження та встановити інтенсивність опромінення. Ефективним при виявленні залитих чи закреслених записів є використання телекамер у відбитих інфрачервоних променях [214].

Сучасні методи технологічного дослідження дають змогу відтворити зміст пошкоджених документів, навіть якщо вони піддавалися дії високих температур. Експертна практика засвідчує, що зміст документа можна відтворити, якщо він перебував під дією температури не більше ніж 250 градусів за Цельсієм [248]. Робота з такими зразками потребує ретельності та обережності. При цьому використовуються пінцети без гострих країв, скляні трубки та гумові груші, а також методи направленої потоку повітря та електризації шляхом тертя для розміщення останків обугленого документа на заздалегідь підготованій поверхні [214]. З метою усунення крихкості поверхню таких зразків обробляють гліцеринним розчином, мінеральними оліями або водяною парою, що надає зразку еластичності. При транспортуванні шматки спаленого документа також

можуть поміщати у скло або на покриту тонким шаром паперу ватну подушку. Відтворення тексту спаленого документа відбувається шляхом застосування фотографічних методів (висвітлення за наявності колірного контрасту тексту; зйомка в темряві з недопроявленням негативу при виконанні тексту графітовими олівцем чи кульковою ручкою; зйомка в інфрачервоному світлі, якщо текст виконано типографською фарбою або чорною тушшю), методів контрасту, методів обробки різноманітними розчинами (перекисом водню, флюорисцентами, підігрітим спиртом із ефіром та бензином), методів термічної обробки [214].

Окремим напрямом експертного дослідження є встановлення оригінального змісту так званих згаслих документів, тобто таких, які піддалися процесу старіння. Важливим аспектом при цьому є встановлення ознак природного (коли документ проіснував великий проміжок часу) чи штучного (коли документ було піддано дії чинників, що спричинили згасання) старіння. Характерними ознаками таких документів є наявність слідів механічного втручання (згинання, пошкодження), знебарвлення текстів, зміна кольору і властивостей матеріалу документа. При виявленні згаслих текстів використовуються найрізноманітніші методи: зйомка з використанням світлофільтрів при частковому вицвітанні тексту; метод контрасту при високій маловидимості тексту; метод проявлення, за якого зразок занурюють у проявник, а потім прикладають до чистого прозорого матеріалу (наприклад, скла); метод ультрафіолету та інфрачервоного опромінення; а також, залежно від виду речовин, які використані при написанні тексту, може застосовуватись метод хімічних реагентів (наприклад, ефективним є використання спирту при роботі з текстом, що був нанесений метиленовим барвником блакитного кольору) [214].

Вагоме місце в проведенні технічних досліджень документів посідає експертиза підпису. Підпис має посвідчувальне значення, тому встановлення його оригінальності є пріоритетним завданням експерта. Останнім часом все більшого поширення набуває саме технічна підробка підпису, що передбачає

використання спеціальної техніки. На відміну від графічної підробки, за якої відбувається наслідування почерку зі збереженням рідних властивостей почерку того, хто підробляє підпис, при технічній підробці останнє повністю виключено, що значно ускладнює процес встановлення факту підробки. Ознакою технічної підробки підпису є будь-які сліди застосування методів, за допомогою яких створено підробку (різний рівень густоти забарвлення, переривчасті штрихи, неспівпадіння фарби тощо).

Одним зі способів підробки підпису є вологе перенесення, за якого на підроблений документ за допомогою спеціального матеріалу, наприклад поліхлорвінілової плівки, переноситься фарбувальна речовина справжнього підпису зі властивою автору конфігурацією [215]. Ознакою, за яку може вхопитися експерт при дослідженні такого документа, може бути втрата оригінальної забарвленості справжнього підпису та компенсація цього аспекту шляхом нанесення нової фарби поверх перенесеного підпису.

Розповсюдженим способом підробки є використання факсиміле (кліше). Ознакою його застосування при експертизі слугує відсутність характерних жолобів на матеріалі, які залишають за собою письмові приладдя. Як правило, кліше використовують при великих обсягах документів [215]. Останнім часом все більшої популярності набуває підробка підписів за допомогою копіювально-розмножувальної техніки. При цьому відбувається перенесення фотографії підпису на підроблений документ. При технічному дослідженні такого зразка виявляються ознаки нерукописного виконання через відсутність характерного рельєфу та можливості відшарування фарби при згинанні документа.

Встановлення вищезазначених ознак відбувається за допомогою використання системи методів експертного дослідження. Так, окрім мікроскопічного спостереження, ефективним є вивчення документа в інфрачервоних променях, коли стає можливим виявити сторонній барвник. Оптимальним на сучасному етапі технологічного розвитку є застосування методу електронно-оптичного перетворювача [214]. Цей прилад дає змогу

виявити наявність сторонньої фарбувальної речовини, яка залишалася прозорою в інфрачервоному опроміненні.

Сучасним способом підробки підпису є застосування плотера, який по суті є удосконаленим пантографом. Специфіка цього способу підробки полягає в досить влучній імітації рукописного підпису. Створення підпису за допомогою плотера передбачає сканування оригіналу та переведення його в графічний редактор, в якому далі за допомогою вибраних графічних інструментів відтворюється сканований зразок, після чого підробка друкується зі збереженням усіх конфігураційних особливостей оригіналу, включно з темпом нанесення підпису. Виявлення ознак підробки в цьому випадку неможливе без використання сучасної комп'ютерної техніки [215].

Нинішній етап технічного розвитку характеризується достатньо високим рівнем динаміки. Постійно з'являються нові удосконалені копіювальні та знаковозабірні пристрої (наприклад, термовоскові та термосублімаційні принтери для високоякісного друку графічних зображень). Доступність такої оргтехніки зумовлює зростання рівня фальсифікації документів: від бланків до грошових знаків. Перед процесом технічної експертизи таких об'єктів стоять нові завдання, пов'язані з необхідністю освоєння особливостей нової техніки та виявлення характерних ознак виготовленої за її допомогою продукції.

На сьогодні вагомим значенням набуває експертиза відтисків печаток та штампів. Причини частішої фальсифікації в цьому випадку зумовлені засвідчувальною функцією такого елемента. З-поміж способів підробки печаток виділяють: високий, глибокий, плоский друк, кліше, застосування копіювальної техніки, а також малювання [227]. При експертизі зазначеного елемента вивчаються симетричність розташування знаків та особливості барвника, застосовується метод мікроскопічного дослідження, дослідження ультрафіолетовими та інфрачервоними променями. Складність експертизи в цьому випадку зумовлена появою та широкою доступністю нової техніки виготовлення печаток (штампів), зокрема шляхом лазерної гравіровки, яку

практично неможливо відрізнити від справжньої. Досить популярним на окресленому етапі є використання печаток та штампів зі штемпельною подушкою, яка слугує надійним захистом від пересихання гумової основи печатки (штампу) та забезпечує її постійну готовність до використання. При цьому надійним захистом від підробки такого елемента може бути використання багатобарвних полос на гумовій основі.

Пріоритетним напрямом технічного дослідження, переважно кримінологічної спрямованості, в сучасних реаліях є експертиза давності документів. Об'єктами такої експертизи найчастіше стають такі реквізити документів, як підпис, печатки, рукописні та друковані тексти. Важливою умовою проведення такої експертизи є надання оригіналу для дослідження. Експертиза давності документа вирішує декілька завдань: визначення часу створення кожного з наявних у документі реквізитів та визначення хронології створення цих реквізитів. Вона вимагає від експерта комплексної перевірки, за якої, окрім іншого, необхідно виключити потенційну можливість штучного зістарювання документа.

Ключовими при визначенні часу створення зразка є хроматографічні методи, які дають змогу визначити тип чорнил тексту та ступінь випаровування розчинника. Потім визначений експериментальним шляхом розчинник випаровується в лабораторних умовах, а спостереження за цим процесом дає кількісні показники для розрахунку орієнтовної дати нанесення чорнил. Додатковим методом дослідження є використання спектрографу, який дає змогу встановити наявність домішок у чорнилах, а також слідів хімічного впливу на документ [264]. Лише гармонійне поєднання комплексності методологічного підходу, спеціальних знань експерта та використання передових технологій у процесі експертного дослідження документів може слугувати надійною гарантією отримання точних та правильних висновків щодо оригінальності документа.

Таким чином, сучасне технічне дослідження документів є складним, багатофункціональним та високотехнологічним процесом. Точність та

оптимальність експертного висновку залежить від сукупності об'єктивних та суб'єктивних чинників (рівень експертних знань, вичерпність методологічного забезпечення, високий рівень технічних можливостей обладнання, дотримання правил поводження зі зразками для досліджень).

Ключовим перспективним напрямом оптимізації експертної роботи у сфері технічного дослідження документів має стати вдосконалення ідентифікаційних методик за рахунок широкого використання комп'ютерної техніки. Комп'ютерна діагностика має перевагу перед суб'єктивною, оскільки виключає можливість зробити похибку, не побачивши якусь слабопомітну ознаку. Також вона надає значні переваги в економії часу за рахунок автоматизації процесу обробки даних. На сьогодні завдання технічної експертизи документів ускладнені широким використанням новітньої техніки. Так, якщо раніше тексти підроблялися машинописним шляхом або методом аплікації, то зараз цей процес відбувається за допомогою комп'ютерних технологій. За таких умов виявлення факту наявності технічного монтажу вимагає застосування не тільки спеціальних експертних знань, а й відповідних сучасних методик.

В. Пелюшок [309] зазначила, що заміна частин документа, виконана за допомогою персонального комп'ютера (далі – ПК), називається додруковуванням та є проявом технічного монтажу документа. З-поміж ознак технічного монтажу нею виокремлено: розбіжності в структурі та тонері штрихів, неспівпадіння тотожних друкованих знаків, наявність дефектів друку, сліди підтирань та зачищень, розбіжність у загальному розміщенні знаків, зміщення вертикальних та горизонтальних ліній, відсутність захисної поверхневої сітки матеріалу документа [233]. Подібні ознаки змонтажованих документів були запропоновані вченими Н. Хамасакі, К. Накамура, Н. Нітта, Н. Бабагучі [262].

При виготовленні такої підробки широко використовуються текстові та графічні редактори, якими оснащені сучасні ПК. При цьому оригінал документа модифікується за допомогою відповідної програми комп'ютера

шляхом нанесення іншого зображення або тексту чи корекції існуючого змісту, в результаті чого друкується створена у такий спосіб підробка. Зміни в текст документа можуть бути внесені також за допомогою копіювально-розмножувальної техніки. Так, на оригінал документа накладається новий текст або зображення, після цього документ копіюється та розмножується, і, як результат, з'являється підробка. Вищезазначені способи нерідко комбінуються при фальсифікації документів, а використання допоміжної техніки при виготовленні підробинок завжди обтяжує процес експертизи та вимагає застосування відповідного обладнання.

Однією з практичних проблем проведення експертизи, передусім рукописних текстів, є відмова від надання оригіналу документа для дослідження. Це пов'язане з небажанням заінтересованих осіб втратити документ, адже існує ймовірність пошкодження чи знищення документа при експертизі, наприклад, унаслідок використання фізико-хімічних методів. Цю проблему доцільно вирішувати інноваційними способами застосування діагностичних та ідентифікаційних комп'ютерних програм, що зведе ризик пошкодження об'єкта експертизи на нуль. Ускладнює процес виявлення підробки при експертизі підпису на документі активне використання плотерів. Виконаний за допомогою плотера підпис не містить ознак сповільненої координації при його нанесенні та настільки влучно імітує рукописне нанесення підпису, що виявлення ознак фальсифікації вимагає наявності відповідних експертних знань та методичного забезпечення.

При цьому не можна не відмітити позитивну динаміку використання інтерактивних можливостей ПК при почеркознавчій експертизі документів. Широкому застосуванню сьогодні підлягають такі напрями дослідження, як комп'ютерна графометрія та сканографія [220]. За допомогою комп'ютерної графометрії відбувається структурне вимірювання текстових знаків, їхніх елементів із одночасною фіксацією виявлених подібних і відмінних ознак та узагальненням отриманих результатів. Комп'ютерна сканографія дає змогу дослідити особливості барвника, що входить до складу текстової заливки, у

найбільш розширеному форматі з урахуванням великої кількості відомих властивостей та ознак барвників.

Існує певна проблематика при проведенні експертизи давності документів. Актуальність цієї проблеми пов'язана з тим, що клопотання про таке технічне дослідження документів займає ліву частку поміж усього експертного попиту. Передусім, складнощі зумовлюються небажанням із причин процесуального характеру надати для дослідження оригінал документа. Як і при експертизі рукописних текстів, існує певна ймовірність знищення такого зразка, оскільки відповідне дослідження передбачає застосування так званих руйнуючих методів (методів фізико-хімічного впливу). Крім того, проведення експерименту, окрім базових знань у правовому полі, передбачає також наявність фундаментальних знань у сфері хімії та фізики, що дає підстави стверджувати про невід'ємну наявність високого рівня компетенції експерта.

Зараз не існує єдиної методики для проведення такого роду дослідження. Як правило, експерти використовують комплексний підхід. Тому важливим є належне багатофункціональне та різностороннє матеріально-методичне забезпечення процесу експертизи, в тому числі високотехнологічною новітньою комп'ютерно-діагностичною та копіювальною технікою.

Окремим напрямом технічного дослідження документів на сучасному етапі розвитку суспільних відносин є експертиза електронних документів. Електронний документообіг – відносно нове та недостатньо освоєне явище. Однак актуальність цього напрямку дослідження є надзвичайно високою. Нинішній діловий світ є простором інформаційних технологій (далі – ІТ), які розвиваються темпами шаленої динаміки. ІТ-індустрія в прямому сенсі витісняє паперовий документообіг, адже вона пропонує переваги в економії простору та часу, що є надзвичайно вигідним в умовах шаленого ритму життя. Прикладом значущості електронного документообігу стала пандемія 2020 р., через яку чи не весь діловий світ перейшов на відділену роботу за

допомогою інформаційного обміну. Водночас зросла необхідність експертизи документів, що містять електронні дані. Тому досить важливим є розвиток саме цього напрямку технічного дослідження документів.

У сьогоднішньому глобальному світі, який характеризується діджиталізацією, цифрові технології впроваджуються в прискореному темпі. З іншого боку, відбувається стрімке зростання фінансової злочинності, яка ґрунтується на реалізації шахрайських схем за допомогою ІТ-технологій. Закономірним є зростання потреби в боротьбі з цим видом правопорушень, що вимагає проведення високотехнологічних експертних досліджень [223]. Вчені М. Кам, Г. Філдінг та Р. Кон [274] неодноразово акцентували увагу на тому, що експертні знання надзвичайно важливі для проведення якісної експертизи, тому їх потрібно постійно вдосконалювати. На сьогодні існує певна проблематика в цій сфері, пов'язана насамперед із необхідністю мати, окрім базових, спеціалізовані знання в ІТ-галузі. Такий погляд висловлює й М. Політцер [311], яка наголошує на тому, що задля якісної експертизи доцільно поєднати знання експертів зі знаннями спеціалістів у галузі ІТ.

Дійсно, перед експертом стоять завдання відтворення видалених даних; аналізу серверної активності користувачів ПК; виявлення підозрілих акаунтів; роботи з хмарним сховищем; аналізу величезного обсягу віртуальних даних на предмет їхньої незаконності. Вирішення таких завдань неможливе без наявності високотехнологічної комп'ютерної техніки та професійних навичок її використання, що, звичайно, передбачає затратну фінансову складову. Переведення паперових документів у електронний формат (створення технічних зображень або електронних копій) також дає підстави для шахрайських маніпуляцій, за яких підробка створюється шляхом використання справжніх зображень реквізитів, однак із зміненим змістом.

На сьогодні дослідження цифрового документообігу потребує розробки та впровадження принципово нових експертних методик, оскільки традиційні методи дослідження документів орієнтуються на вирішення інших завдань.

Освоєння технологій роботи з продуктами штучного інтелекту має стати пріоритетним напрямом розвитку експертної діяльності. Отже, перехід до використання сучасних технологій є запорукою ефективної та точної експертизи. При цьому технологічне забезпечення експертної діяльності повинно виконувати інформаційно-аналітичну функцію, пов'язану з обробкою вагомого масиву даних, що підлягає дослідженню, а також надавати можливість систематизації та архівації отриманих експертних результатів. Методична функція технологічного забезпечення полягає в оснащенні процесу дослідження необхідним справним та високоефективним обладнанням. Важливою також є функція захисту як самого процесу експертного дослідження, так і отриманих результатів.

Доцільним є обмін досвідом експертної практики на міжнародному рівні й залучення транснаціональних інвестицій у розвиток науково-дослідної галузі та її прогресивне матеріально-методологічне забезпечення. Адже продуктивна та високоточна документальна експертиза є запорукою ефективної боротьби з шахрайством та фальсифікацією, що являє собою провідний напрям державної політики високорозвинених країн. Важливою є й інформаційно-аналітична складова міжнародної взаємодії в напрямі покращення експертної діяльності, зокрема, підготовка та систематичний випуск інформаційних бюлетенів, які б описували приклади проведених експертиз, та словників, які б полегшували спілкування між вченими різних країн. Запорукою розвитку експертизи документів в прогресуючому темпі має стати налагоджена взаємодія між експертами та представниками правоохоронної діяльності. Такого погляду дотримуються і вчені Г. Померанц, Н. Слайгер, М. Барба та К. Ван Тассел [313], які наголошують на необхідності чіткої та ефективної взаємодії експертних підрозділів і органів розслідування.

Таким чином, процес впровадження сучасних технологій в технічну експертизу документів є свідченням прагнення до прогресивності розвитку наукових досліджень в цій сфері та орієнтації на якісні міжнародні

стандарти.

Сучасні технології значно полегшують експертну роботу, скорочуючи витрати часу та виключаючи суб'єктивну можливість допустити помилку. Автоматизований процес дозволяє одночасно виконувати широкий набір запрограмованих операцій, як-от: ідентифікація, вимірювання, статистичний аналіз, математичне моделювання, порівняння, оцінка та фіксація результату. Перевага застосування програмних засобів при експертних дослідженнях полягає також у фіксації та аналізі тих ознак, які можуть бути непомітними при традиційному експертному дослідженні. Слід зазначити, що саме поєднання традиційних експертних методик із можливостями новітньої техніки є запорукою отримання найбільш повних та точних висновків.

4.3. Технології лінгвістичного дослідження документів

Судово-лінгвістична експертиза стала однією з практик, яка швидко розвивається в межах судового процесу в третьому тисячолітті, і така тенденція пов'язана з різким зростанням мультимодальних комунікацій серед приватних осіб і організацій [321]. Судова лінгвістика – це міждисциплінарна сфера прикладної лінгвістики, яка здебільшого аналізує мову у двох напрямках [218]. По-перше, з погляду правопорушення, що може виявитися корисним під час розслідування кримінальних правопорушень. Невід'ємною частиною судової лінгвістики цього напрямку є встановлення автора письмових або усних текстів. Таким чином, судову лінгвістику можна назвати інтерфейсом між мовою і законом [219]. Другим напрямком є дослідження та використання мови для судових процедур. Судова лінгвістика – це підрозділ лінгвістики, який особливо тісно пов'язаний із професійною й інституціональною взаємодією в юридичних контекстах, це вивчення мови в правовому контексті, причому тексти, як усні, так і письмові, складають основу вивчення, аналізу та виміру мови [241].

Лінгвістична експертологія як галузь знань вивчає розуміння використання мови в судових та судових процесах та розробляє рекомендації щодо надання лінгвістичних експертних висновків [287], доповнює юридичний аналіз, застосовуючи суворі науково прийняті принципи аналізу мови до юридичних доказів, таких як електронні листи, текстові повідомлення, контракти, листи, зізнання та записана мова [270]. У наш час потреба у спрощенні процесів механічної обробки масивів інформації, в тому числі її систематизації, автоматизації пошуку, перекладу на інші мови, анотування, стала стимулом до появи комп'ютерної лінгвістики, вироблення оптимальних моделей управління масами і підтвердила необхідність розпізнавання способів впливу на свідомість адресатів, що, у свою чергу, призводить до обґрунтування психолінгвістичного підходу як пояснювального інструменту науки [351].

Зараз лінгвісти застосовують свої знання в таких галузях, як: ідентифікація автора письмового документа або диктора аудіодокумента, практика допитів поліції, спори за договорами, юридичний дискурс, наклеп, порушення прав на торговельні марки, спори щодо авторських прав, дискримінація, комерційні попереджувальні повідомлення та різні види кримінальних звинувачень, таких як хабарництво, вимагання, відмивання грошей, погрози та шахрайство. Практично всі такі випадки включають письмові або усні свідчення, що робить їх лінгвістичний аналіз дуже актуальним. У контрактних спорах значення окремих слів і фраз (а також синтаксичні відносини) можуть формувати суперечки. У справах про плагіат, які є підмножиною авторського аналізу, виникає запитання, чи взяв відповідач текст чи зміст із документа автора чи компанії (наприклад, роману, судового висновку, сценарію чи заявки на патент) до іншого документа без належного цитування. У справах про авторське право лінгвістичні питання можуть охоплювати не лише просте запозичення слів, а й скопійовану структуру дискурсу, наприклад послідовність тем. У відповідній галузі права справи про порушення прав на торговельні марки регулярно включають мовні подібності між молодшою та старшою торговою

маркою (наприклад, фонологічний аналіз може продемонструвати, чи вони звучать подібно, а семантичний та прагматичний аналіз може з'ясувати, чи подібні їхні значення). Навіть у випадках відповідальності за копіювання певного продукту лінгвісти допоможуть підтвердити важливі свідчення, наприклад, продемонструвавши, що продукт мав недостатню, незрозумілу інформацію. Інші типи випадків у лінгвістичному аналізі можуть стати ключовими – це випадки дискримінації та клевети, коли мова підсудного може бути піддана ревізії, наприклад щодо її значення в контексті. У сучасних реаліях «мова ворожнечі» стає одним із видів шкідливого онлайн-контенту, який безпосередньо атакує або пропагує ненависть стосовно групи або окремого її члену на основі їхніх фактичних або передбачуваних аспектів ідентичності, таких як етнічна приналежність, релігія і сексуальна орієнтація. З ненависницькими висловлюваннями в інтернеті все більше зростає інтерес до їх автоматичного визначення як завдання обробки природної мови [272].

Отриманою в результаті лінгвістичної експертизи документів інформацією необхідно оперувати в ході процесуального доказування, тому її слід матеріалізувати у визначеному законом порядку і формі – засобах доказування. Тому завжди актуальним залишається питання вивчення різних видів джерел доказової інформації, особливо нових, що стосуються електронних засобів доказування [86]. Суди визнають правомірність галузі судової лінгвістики і доручають експертам надавати висновки, а деяких випадках – свідчення. Така позиція застосовується до широкого кола випадків і ситуацій. Однак, незважаючи на те, що судова лінгвістика широко впроваджується в судову практику, вона все ще є недостатньо використовуваним інструментом; водночас вона може бути застосована практично до будь-якого випадку, в якому мова може вважатися доказом, і це, звичайно, охоплює набагато більше справ, ніж ті, в яких вона активно апробується сьогодні [242].

Соціальне замовлення на здійснення судових лінгвістичних експертиз відповідно до вимог чинного процесуального законодавства України

об'єктивно потребувало професійного експертно-лінгвістичного забезпечення судового розгляду справ. Оскільки зросла кількість інформаційних і документаційних суперечок, в які виявилися залученими не тільки громадяни, юридичні особи, а й засоби масової інформації та інтернет-видання, відповідно, з'явилась об'єктивна необхідність перевести таку експертизу на рівень відпрацьованого технологічного процесу, який має здійснюватися за єдиними науково обґрунтованими методиками і відтвореними лінгвістичними технологіями [349]. Експертна технологія у цьому сенсі являє собою інформаційну модель, що містить завдання експертного дослідження, методи і методики вирішення цих завдань із метою встановлення фактичних даних у процесі судово-експертного дослідження [324]. Однак у фахівців досі немає єдиної, систематично організованої і емпірично обґрунтованої бази діагностичних та ідентифікаційних ознак, необхідних для того, щоб фундаментальні знання в лінгвістиці стали основою для розробки перевірених технологій вирішення практичних судово-експертних завдань.

Висновки експерта визнаються доказами у процесі розслідування події кримінального правопорушення. Вони незалежні від процесуального статусу особи, з ініціативи якої призначалася експертиза, не мають заздальгідь встановленої сили або переваг перед іншими доказами, підлягають перевірці, процесуальній та криміналістичній оцінці стороною обвинувачення, захисту, судом [324]. Так, 82 % опитаних слідчих і 74 % суддів вважають висновок експерта більш вагомим джерелом доказів проти інших доказів [323]. Слідчий, прокурор і суд можуть визнати висновки експертного дослідження допустимим доказом, якщо дотримані вимоги кримінального процесуального закону і нормативних актів при призначенні експертизи, методики дослідження при проведенні експертного дослідження і висновки містять достовірну доказову інформацію.

В Україні призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [285] регламентується відповідними відомчими інструкціями,

щодо яких лінгвістична експертиза мовлення є компонентом криміналістичної експертизи та здійснюється судовими експертами. Така криміналістична експертиза здійснюється виключно державними спеціалізованими установами [14], до яких належать науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. У свою чергу, згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [307] до лінгвістичної експертизи мовлення віднесені лінгвістична експертиза писемного та усного мовлення, об'єктами дослідження якої виступають продукти мовленнєвої діяльності людини, відображені у писемній та усній формах, що зафіксовані у (аудіо-, відео) фонограмі. Варто зауважити, що з 2017 р. в Україні запроваджено в Господарському процесуальному кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України [88] та Кодексі адміністративного судочинства України правовий інститут електронних доказів [284].

Сучасний видовий поділ лінгвістичної експертизи відповідно до комплексної основи «об'єкт – предмет – експертні технології» вбачається в такий спосіб: неймінгова експертиза (експертиза найменувань); лінгвістична експертиза нормативних правових актів і документів; лінгвістична експертиза рекламних текстів; екстремістських матеріалів; дифамаційних матеріалів. Лінгвістична експертиза найчастіше призначається під час розслідування у справах про хабарі, вимагання, про загрозу, про незаконний обіг наркотиків тощо [302]. Міжнародні лінгвісти пропонують такі завдання, що застосовуються під час проведення лінгвістичної експертизи мовлення [339]: ідентифікація автора, яка передбачає визначення того, чи сказала або написала щось конкретна людина, і яка ґрунтується на аналізі його ідіолекту

або конкретних моделей використання мови (словниковий запас, словосполучення, вимова, правопис, граматики); судова стилістика, яка піддає письмові або усні матеріали (або і те, і інше) науковому аналізу для визначення і вимірювання вмісту, значення, ідентифікації мовця або визначення автора при виявленні плагіату; аналіз дискурсу – стосується аналізу письмової, усної або жестової мови, а також будь-якої значущої семіотичної події; лінгвістична діалектологія – методологічне вивчення діалектів, засноване на антропологічній інформації; судова фонетика, що займається виробництвом точної транскрипції сказаного і може розкрити інформацію про соціальне та регіональне походження мовця; судова транскрипція у вигляді письмових документів, відео- й аудіозапису; внутрішньоавторські варіації – способи, якими тексти одного автора відрізняються один від одного.

Об'єктом експертного лінгвістичного дослідження виступають письмові матеріали різного типу: газетні та журнальні публікації; скрипти дикторської мови; скрипти усного мовлення учасників юридично значущих комунікативних ситуацій; книги; документи, що мають юридичну силу (договори, розписки); матеріали справи, в якій здійснюється лінгвістична експертиза (показання свідків, заяви, протоколи та ін.); тексти інтернет-комунікації (форумів, блогів, соціальних мереж). Предметом експертизи є факти і обставини справи, що встановлюються на основі дослідження закономірностей існування і використання природної або штучної мови її носіями.

Завдання лінгвістичної експертизи охоплюють: наукове тлумачення значення і роз'яснення походження слова, словосполучення, фразеологізму чи іншої мовної одиниці; тлумачення основного і додаткового (конотативного) значення мовної одиниці або мовної одиниці, актуалізованої в контексті; дослідження тексту (фрагменту) з метою виявлення його смислової спрямованості, модальності пропозицій, експресивності й емотивності мовних одиниць, їхньої формально-граматичної характеристики

і семантики, специфіки використаних стилістичних засобів і прийомів. Названі завдання конкретизуються залежно від сфери застосування спеціальних лінгвістичних знань у різних категоріях справ. На відміну від експертизи звукової мови, в ході якої виявляються акустичні характеристики мовних висловлювань, в тому числі для визначення автора мовного повідомлення, письмовий текст аналізується за цілою низкою ознак: граматичних, семантичних, прагматичних, що передбачає використання традиційних методів і підходів, обґрунтованих у лінгвістичній науці. Лінгвістична експертиза тексту встановлює зв'язок між особистістю, рівнем мови, комунікативною письмовою компетенцією, характеристиками, метою і ефектами мови; вона повною мірою використовує всі досягнення фундаментальної науки: концепцію мовної ідентичності, типологію текстів, літературної мови і спонтанного мовлення, співвідношення письмових та усних форм вираження, норми і розвиток у процесі спілкування тощо. Результат лінгвістичної експертизи – це висновок експерта, основна частина якого будується у вигляді відповіді на запити суду або сторони інформаційного спору і містить умовиводи щодо спірних виразів конфліктогенного тексту або стосовно тексту в цілому [232].

Процесуальне законодавство України регламентує діяльність експертів щодо видів проведення експертиз, до яких належать первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи. Відповідні дослідження експертів здійснюються за допомогою спеціальних знань і використання методів криміналістики й судової експертизи. Основою підставою для проведення експертизи мають бути: процесуальний документ про призначення експертизи або договір з експертом чи експертною установою, з обов'язковими посиланнями на відповідні статті законів; перелік питань, що підлягають вирішенню; об'єкти, що підлягають дослідженню. Результати проведення експертиз та експертних досліджень надаються у письмовому документі – висновку експерта, при цьому термін проведення експертного дослідження не повинен бути більше ніж 90 календарних днів. Експерти-

лінгвісти не повинні висловлювати висновків, які стосуються правових питань. До компетенції експерта-лінгвіста не належить правова оцінка досліджуваних текстів, тобто експерт не робить висновків про наявність образи, клевети, приниження честі і гідності особи (групи осіб), про непристойні форми слів тощо, а також не відносить матеріали до екстремістських, не встановлює ознаки екстремізму. Незалежно від того, наскільки сильно лінгвіст переконаний, що підсудний невинний, він повинен обмежити свою думку лише зазначенням ступеня ймовірності. Ба більше, судові лінгвісти повинні завжди залишатися неупередженими, оскільки вони виконують закони у ролі експертів і за жодних обставин не можуть стати на сторону захисту чи обвинувачення. У цьому випадку експерту необхідно з'ясувати, в якій формі наявна та чи інша інформація та надати твердження або оціночне судження.

Організація проведення судових експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження». Так, наприклад, стосовно кримінального провадження, відповідно до вимог ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України [86], висновки експерта як джерело доказів у розслідуваному кримінальному правопорушенні підлягають процесуальній оцінці з погляду належності, допустимості, достовірності. Відповідно до ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України [86] процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Документи, надані на лінгвістичну експертизу, виступають як речові докази відповідно до ст. 98 Кримінального процесуального кодексу України [86]. Для з'ясування обґрунтованості фактів, зазначених у висновку експерта, необхідно проаналізувати хід та результати експертного

дослідження. Слідчий, прокурор і суд можуть визнати висновки експертного дослідження достовірним доказом, якщо експерт проводив повне дослідження об'єкта в межах поставленого перед ним завдання і надав обґрунтовані та об'єктивні письмові висновки, доказова цінність яких прямо або побічно підтверджує факти, обставини, що мають значення для розслідування події кримінального правопорушення.

Лінгвістична експертиза письмової мови в Україні поділяється на два види – авторознавчі й семантико-текстуальні дослідження. Лінгвістична експертиза усного мовлення складається з ідентифікаційних і діагностичних досліджень усного мовлення особи і семантичних досліджень усного мовлення. Відповідно до поставлених завдань експертом-лінгвістом застосовуються типові питання та алгоритми та методи проведення експертизи. Щодо авторознавчої експертизи лінгвісти вивчають, наприклад: граматичні структури, в яких зміни у схемах пунктуації між текстами можуть сигналізувати про різних авторів; семантику, яка досліджує, як формується значення, наприклад, при розумінні письмового тексту; соціолінгвістику, що аналізує відмінності у використанні мови в різних соціальних групах. Процедура аналізу мовних особливостей тексту, прийнята в лінгвістичній експертології, містить такі аспекти вивчення його особливостей: лексико-фразеологічних характерних властивостей, граматичних і стилістичних особливостей. За наявності ознак на якомусь одному або декількох рівнях аналізу вирішується питання про їх релевантність: масовість, стійкість, що розрізняє здібності. Для проведення авторознавчої експертизи повинен бути наданий текст обсягом не менш ніж 100 слів у вигляді вільних, умовно-вільних і експериментальних зразків писемного мовлення особи, яку необхідно ідентифікувати. При цьому часто застосовується атрибуційна методика, яка поєднує якісний і кількісний підходи до атрибуції тексту. Якісний аналіз являє собою дослідження авторського індивідуального стилю як цілісного конструкту, що репрезентує мовні компетенції автора тексту і рівень володіння ними. За допомогою цього виду аналізу є можливість

створити лінгвістичну модель авторського індивідуального стилю. Кількісний аналіз являє собою екстрагування статистичних даних із текстового масиву. Ці дані допомагають зробити атрибуційну експертизу більш повною, всебічною та об'єктивною [278].

Доцільно наголосити, що у сучасних реаліях відбувається збільшення кількості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням цифрових технологій. Ці онлайн-правопорушення спрощуються завдяки анонімності та охопленням аудиторії, дозволеням на платформах соціальних мереж. Правильна ідентифікація осіб, які публікують в інтернеті загрозові, наклепницькі або неправдиві повідомлення, має першорядне значення для слідчих, так як це може допомогти захистити тих, хто піддається нападу. Встановлення авторства засноване на правильному групуванні текстів, створених одним автором, шляхом виділення текстових особливостей, характерних для цього автора. Ці особливості зазвичай пов'язані з граматичною структурою і глибоко вкоренилися в індивідуальному авторському стилі кожної людини. Встановлення авторства в соціальних мережах є складним завданням, оскільки немає «відбитка тексту» або чіткої схеми використання мови. Приклади тексту, що їх часто аналізують судові лінгвісти, охоплюють листи з шантажем, зізнання, заповіти, листи про самогубство і плагіат, онлайн-тексти, такі як журнали онлайн-чатів відверто сексуального характеру між чоловіками середнього віку і неповнолітніми дівчатами, тощо. Профілювання авторів використовується при дослідженні соціальних ботів, найбільш поширеними з яких є боти соціальної мережі «Твіттер». Соціальні боти вважаються загрозою, зважаючи на їхній комерційний, політичний й ідеологічний вплив. Ботів, створених так, щоб вони мали вигляд людських облікових записів, можна встановити переважно за інформацією в їхніх профілях, як-от: ім'я користувача, фотографія профілю та час публікації. Однак завдання діагностування ботів виключно за текстовими даними є значно складнішим завданням, що вимагає методів профілювання авторів. Зазвичай це

передбачає завдання класифікації, яка заснована на семантичних і синтаксичних характеристиках.

Предметом лінгвістичної експертизи є також встановлення смислового змісту тексту, виявлення в тексті криміналістично значущої інформації. Найбільш затребуваними на сьогодні є лінгвістичні дослідження у справах про вербальні образи, захист честі, гідності та ділової репутації, а також у справах про кримінальні правопорушення екстремістської спрямованості [305]. До справ про екстремістські кримінальні правопорушення можна віднести наявність або відсутність у тексті публікації або документа загроз скоєння певного кримінального правопорушення (вбивства, терористичного акту), закликів до повалення конституційного ладу, до захоплення державної влади, до вчинення умисних дій із метою зміни меж території або державного кордону держави, висловлювань, спрямованих на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, виразів, які можна віднести до пропаганди війни, фашизму тощо.

Матеріали надаються для проведення дослідження експерту-лінгвістові у вигляді друківаних текстів, матеріалів усного мовлення на цифрових носіях (компакт-дисках, флеш-картах, жорстких дисках комп'ютерів). Якщо досліджуваний текст надрукований у періодичному виданні, а також у книзі, на дослідження надається повний екземпляр цього видання або його повна якісна копія. У разі появи текстового документа з мережі Інтернет на дослідження необхідно надати повну цифрову копію сторінки (сторінок) із текстом для дослідження, включно з ілюстраціями, або ж роздруківку відповідної сторінки (сторінок) із зазначенням моменту, коли проводилося вилучення [328]. Крім вербальних даних, досліджувані тексти наданих матеріалів можуть мати у своєму складі невербальні складові (графічні засоби, символи, малюнки, фотографії тощо), які також виступають у ролі об'єктів лінгвістичної експертизи внаслідок того, що містять додаткову важливу інформацію. Експерту також обов'язково надаються протокол

огляду та прослуховування фонограм досліджуваних розмов із їх надрукованим текстом, оформлений відповідно до процесуальних вимог.

Для лінгвістичного дослідження можуть надаватися тексти усного мовлення (виступи на мітингах, конференціях, інтерв'ю). Обсяг мовного матеріалу повинен складати приблизно 5–10 хвилин промови особи, що перевіряється. Стосовно лінгвістичної експертизи усного мовлення ідентифікація спікерів – найбільш поширене завдання відповідного дослідження. Ця технологія передбачає порівняння мовних моделей для оцінки можливості ідентифікації спікера. Порівняння проводиться шляхом комплексного дослідження фонетичних, лінгвістичних і акустичних компонентів мовлення та може бути доповнене автоматизованими процедурами з використанням технології розпізнавання мовця. Комплексне дослідження усної фонограми проводиться сумісно експертом-лінгвістом та експертом-інженером у галузі відео-, звукозапису. Експертиза усних висловлювань охоплює аналіз проблемних ділянок записів, щоб визначити, що було сказано. Це може бути суперечка, наприклад, через галасливість обстановки, накладення мови, акцентів, діалектів. Для допомоги в цьому виді роботи може бути проведено удосконалення, яке передбачає застосування цифрових фільтрів і динамічних процесорів до записів для зменшення фонового шуму і поліпшення розбірливості мовлення. Технологія профілювання охоплює аналіз записів мовлення невідомих для отримання інформації про регіональне і соціальне походження мовця. У цьому випадку фоновий шум також може надати інформацію про те, де і коли було зроблено запис. Судові лінгвісти можуть аналізувати допити, записані поліцією, які можуть бути використані для розшифровки фактів про визнання вини людини – незалежно від того, чи була вона визнана свідомо чи ні. Також може бути встановлено, що людина «пройшла тільки допит» або тільки «зрозуміла розмову» під час слідства або допиту. Записані допити представляються в суді як важливі докази. Отже, технологія діалогового аналізу інтерв'ю використовується судовими лінгвістами, які можуть довести

чиюсь провину або невинуватість. Цей аналіз може також визначити потенційні невідповідності в процесі співбесіди та зробити записи недопустимими доказами в суді. Таким чином, захист може засвідчити, що записане мовлення не обов'язково вказує на вину обвинуваченого.

Все частіше судова лінгвістична експертиза використовує поєднання програмного забезпечення, досвіду і статистичних підходів у своєму аналізі. Вчені-інформатики розробили технології для автоматизації лінгвістичного і фонетичного аналізу. Ці підходи не вимагають наявності експерта для їх реалізації, але потребують експертної інтерпретації [254]. Обчислювальна технологія витягує біометричну інформацію (на основі фізіології голосового тракту окремої людини) зі зразків мовлення. Ці зразки можна порівняти з іншими, щоб виконати автоматичне порівняння (іноді відоме як розпізнавання) або перевірити, чи одна особа говорить у кількох зразках.

Технологічні досягнення останніх десятиліть відкрили нові можливості для судово-лінгвістичного аналізу: нові форми онлайн-взаємодії потребували більш досконалих форм комп'ютерно-опосередкованого аналізу дискурсу, а також синхронних і безпосередніх форм спілкування, таких як ті, що надані на онлайн-платформах, які дозволили користувачам спілкуватися практично з ким завгодно, перебуваючи в будь-якій точці світу, в будь-який час, з будь-якого мобільного пристрою за допомогою спілкування онлайн [329]. У цьому випадку для аналізу змісту (письмового та усного мовлення) застосовується технологія корпусної лінгвістики: програмне забезпечення обробляє сотні документів, таких як екстремістські тексти в інтернеті, й визначає ключові слова, фрази і теми, які можна використовувати для збору розвідувальних даних і слідчих цілей.

Знання автора інформації може допомогти краще визначити її надійність, що є критичним у світлі зростаючої кількості дезінформації в інтернеті, яку поширюють у мережі так звані тролі, боти та інші агітатори. Дуже багато роботи над запровадженням алгоритмів машинного навчання обчислювальними та статистичними методами для визначення авторства

текстових творів на основі стилю письма: вибір слів, використання розділових знаків, ідіосинкратичні граматичні помилки, а в новітніх цифрових текстах – використання смайлів, здійснює, наприклад, PAN, PolEval – активні міжнародні спільноти, в яких розробляються та оцінюються обчислювальні підходи до ідентифікації автора [308].

На підставі вищевикладеного доходимо висновку, що на сучасному етапі розвитку України на законодавчому рівні регламентована діяльність судових експертів щодо проведення лінгвістичної експертизи мовлення. Відповідні дії експертів здійснюються за допомогою спеціальних знань і використання методів криміналістики й судової експертизи. У процесуальному аспекті висновки експертного дослідження визнаються достовірним доказом, якщо експерт проводив повне дослідження об'єкта в межах поставленого перед ним завдання і надав обґрунтовані та об'єктивні письмові висновки, доказова цінність яких прямо або побічно встановлює факти, обставини, що мають значення для розслідування події кримінального правопорушення. Найбільш затребуваними на сьогодні є лінгвістичні дослідження у справах про вербальні образи, захист честі, гідності та ділової репутації, а також у справах про кримінальні правопорушення екстремістської спрямованості. Все частіше судова лінгвістична експертиза використовує поєднання програмного забезпечення, досвіду і статистичних підходів у своєму аналізі.

Судово-лінгвістичний аналіз матиме цінність практично у будь-якому випадку, коли усні або письмові мовні висловлювання можуть вважатися доказом [242]. Останнім часом дослідники, підкреслюючи важливу роль лінгвістів, які беруть участь у судово-лінгвістичній експертизі [265], звертають особливу увагу на міждисциплінарний характер досліджувань і підкреслюють важливість прагматики як лінгвістичної основи професійної діяльності. Ба більше, практики підкреслюють важливість збору та надання точних даних із погляду прикладних характеристик [295]. Висновки, засновані на проведеному лінгвістичному аналізі документів, набувають

статусу надійного доказу завдяки подальшим дослідженням спірних значень, застосуванню методів аналізу авторства у відповідь на нові потреби (наприклад, розслідування кіберосіб, які вчиняють кримінальні правопорушення) і спробі розробити нові теорії, наприклад синтез мови автора [29].

Важливим аспектом судової лінгвістики є визначення автора певного письмового тексту. У цьому аспекті слід виокремити певні проблеми. Так, документи, доступні для судового експертного аналізу, іноді являють собою дуже короткі уривки. Це можуть бути записки з вимогою викупу або листи, що містять матеріали для шантажу. Отже, ці документи навряд чи можна використовувати для надійної ідентифікації автора [239]. Інша проблема полягає в тому, що ще належить виявити і визначити, які мовні особливості можуть бути надійними індикаторами для визначення авторства. Достовірність лінгвістичних характеристик також є великим питанням у галузі судової лінгвістики. Існує гостра необхідність у тому, щоб визначити надійні методи атрибуції для застосування до коротких текстів. Однак кілька важливих питань залишаються відкритими щодо «вказівки автора», з-поміж яких найбільш важливим є необхідна довжина тексту. Різні дослідження і звіти показали плідні результати з короткими кримінальними текстами, які мають довжину менш ніж 1000 слів, але судові лінгвісти ще не змогли визначити мінімальну довжину тексту, яка може бути визнана надійною для встановлення автора [298].

Одне з протиріч у застосуванні судової лінгвістики – розбіжності, виявлені серед судових лінгвістів. Ця розбіжність стосується точності ідентифікації мовця. У зразку голосу мовця, наданому для перевірки, можуть бути певні «вокальні спотворення», й спеціалістам може бути дуже важко з цим впоратися. Імовірність визначення в такій вибірці є нижчою, ніж у звичайних голосових вибірках. Ця проблема може бути вирішена, якщо експерти пропонуватимуть суду зобов'язати підозрюваного надати зразок голосу, який повторює певні фрази природним розмовним голосом [240].

Зразки голосу, отримані за допомогою таких конкретних рекомендацій, зазвичай дуже підходять для цілей порівняння, але існує універсальний стандарт кількості слів, необхідних для ідентифікації. Він може варіюватися від 10 до 20 слів для різних ситуацій [290]. Використовуючи технологію спектрографічної ідентифікації голосу, можна констатувати, що варіабельність усередині технічного засобу, що записує і відтворює усну мову, відрізняється від варіабельності між різними технічними засобами. Це означає, що відмінності в однаковому вислові різних мовців помітні, але наукова теорія і дані не вважають це припущення підтверджувальним. Є певні погляди, засновані на фактичній кількості помилок, які пов'язані з професійними судженнями про них. Ба більше, «фрагментарні експериментальні результати» також впливають на ці уявлення про фактичний рівень помилок. Слід зазначити, що в цьому випадку «об'єктивним даним» не надається особливого значення, чи можна сказати, що вони не репрезентативні для результатів, коли справа доходить до судових експертиз [344].

З погляду міжнародного розвитку судової лінгвістики перед досягненням відповідного статусу постають такі завдання: комплексне вивчення судової лінгвістики/мови та права через різні судові системи та географічні кордони; розробка повторюваних методів аналізу для використання у висновках експертів із метою забезпечення внутрішньої та зовнішньої обґрунтованості дослідження; широка деталізація кодексів належної практики та поведінки; співпраця Міжнародної асоціації судової лінгвістики (IAFL) з іншими асоціаціями та товариствами криміналістичних наук [240]. Для лінгвістів у епоху міжнародних судів також важливо буде зрозуміти практику дискурсу міжнародного права та ознайомитися зі звичаями правових систем інших країн. Цілком імовірно, що в майбутньому все більша кількість тих, хто прагне потрапити в галузь судової лінгвістики, матиме додаткову кваліфікацію в таких галузях, як право, і буде отримувати більше розуміння наукових прийомів, методів та презентацій [223].

Судова лінгвістика може одночасно застосовуватись у цивільних, адміністративних та кримінальних справах для обґрунтування юридичних висновків, тому необхідно зосередитися на кожному аспекті останніх технологій, які змінюють традиційні методи розслідування та допиту у досудовому розслідуванні. Коли усні або письмові мовні висловлювання розглядатимуться як доказ, кожне лінгвістичне дослідження матиме значення [333]. Слід зазначити також назрілу необхідність розробки методичних підходів до дослідження речових продуктів, що містять іншу деструктивну інформацію, в зв'язку з такими зростаючими загрозами віртуального простору, як: тролінг, цькування (булінг); популяризація суїцидальної поведінки (в тому числі «групи смерті» в соціальних мережах); пропаганда культури андеграунду, культури насильства і жорстокості (в тому числі тюремної культури); деструктивна пропаганда з використанням контенту «фан-фікшн» та ін. [253].

Зараз нагальною є потреба в розробці методики судової авторознавчої експертизи щодо друкованих текстів із урахуванням удосконалення вже існуючих авторознавчих методик, розроблених за рукописними текстами [258]. Внаслідок того, що надруковані тексти мають особливості складання (автоматичне виправлення помилок, втручання іншої особи (виконавця) тощо), вчені наполягають на тому, що необхідно дослідити і виявити комплекс стійких для автора друкованого тексту ознак, у тому числі графічних (використання смайлів, інших позначок тощо). Оцінка достовірності та надійності корпусних процедур є дуже складною, тому що дані про лінгвістичний та фонетичний рівень населення є обмеженими, що ускладнює встановлення поширеності ознак. Це означає, що висновки не можуть бути виражені статистично або з такою самою впевненістю, як і в інших галузях криміналістичної науки. У лінгвістиці експерти використовують у своєму аналізі власні знання та досвід, а також обчислювальні методи, у фонетиці фахівці застосовують своє програмне забезпечення для обробки відповідних звуків та мови. Однак, оскільки

мінливість у межах мовця робить кожен мовний вислів унікальним, експерт не може зробити певних висновків про, наприклад, екстремістську спрямованість текстів. Обчислювальні процедури можуть бути використані за деяких обставин і дають числові висновки, які також виражають ступінь визначеності [259].

Обчислювальні методи в лінгвістиці за останні десятиліття значно розвинулись. Збільшення обчислювальної потужності комп'ютера разом зі зростаючою увагою інформатиків до обробки природної мови дозволило здійснити більш глибокі дослідження обчислювального та комп'ютерно-лінгвістичного аналізу. Розроблені складні обчислювальні системи та моделі, які дозволяють аналізувати великі обсяги лінгвістичних даних із невеликим втручанням людини з такими темпами та ступенем ефективності, з якими лінгвісти навряд чи можуть конкурувати [260]. Однак це не означає, на думку вченого, що лінгвісти не можуть бути (або не можуть діяти як) лінгвістами-обчислювачами, радше навпаки; навіть якщо лінгвісти не володіють передовими навичками програмування інформатиків, вони мають знання, необхідні для оцінки вартості обчислювальних ресурсів за певних обставин та вибору найбільш відповідних обчислювальних засобів для вирішення певної лінгвістичної проблеми. Це є особливо важливим у криміналістичних контекстах, де лінгвісти, окрім повідомлення про результати аналізу, повинні обґрунтувати свої висновки з наукового погляду та забезпечити прозорість для цілей суду.

Розвиток методів машинного навчання та, врешті-решт, штучного інтелекту (далі – ШІ) порушує нові питання для судових лінгвістів. PolEval організував на додаток до конкурсів PAN завдання, спрямоване на виявлення шкідливих твітів загалом та виявлення типу шкоди (кібербулінг або висловлювання ворожнечі) зокрема. Якщо, з одного боку, ШІ, наприклад, стане дедалі компетентнішим у створенні текстів, схожих на написаних людиною, то з іншого – (обчислювальні) судові лінгвісти зіткнуться з необхідністю розробки, випробування та вдосконалення своїх методів та

прийомів для вирішення ще більшої проблеми судово-лінгвістичної експертизи, що виникла внаслідок зростання складності комп'ютерних систем [260]. Оскільки системи ШІ працюють як чорні скриньки, результати їх аналізу не можуть бути поясненими, звичайно, тією мірою і з рівнем прозорості, якого вимагають суди; проте вони можуть відігравати ключову роль у контексті розслідування. Якщо машини здатні генерувати текст, схожий на людину, судовим лінгвістам доведеться мати можливість розрізняти тексти, створені людьми, і тексти, створені машинами. Ба більше, як зауважує вчений, криміналістам-лінгвістам може знадобитися допомога у справах машинно-генерованого тексту, щоб встановити, чи цей текст має деяку схожість із текстовою продукцією того, хто контролює систему, або навпаки, чи текст створений машиною, щоб нагадувати чужий текст.

У разі оцінки електронних засобів доказування більш дієвим було б готувати для процесу доказову базу в електронному вигляді на електронному носії та в роздрукованій формі за умови, що відповідні дані дозволяють здійснити такі дії [245]. Це дозволить суду встановити приналежність доказів, крім того, інші особи, які беруть участь в процесі, отримають перспективу для вивчення матеріалів справи. Правознавець виділяє три варіанти способів збереження електронних засобів доказування і підкреслює це необхідністю виключення втрати важливої для справи інформації в електронному варіанті, а також недопущення помилок при процесуальному оформленні, як-от: позасудові, договірні і судові, а також вносить такі пропозиції: збільшити діяльність нотаріату щодо засвідчення застосування електронних засобів доказування за рахунок внесення змін до законодавчої бази, яка вже має відповідні бланкетні норми; ввести в законодавство санкційні норми за псування доказів у вигляді грошової форми і рішень суду про присутність конкретного факту на користь іншої сторони [245].

Вирішити завдання оцінки допустимості та достовірності результатів експертного дослідження допоможуть слідчому, прокурору, захиснику, судді такі криміналістичні рекомендації: з'ясувати, чи володіє експерт науковими,

технічними або іншими спеціальними знаннями, необхідними для дачі висновку щодо наданих на дослідження об'єктів; перевірити, чи попереджений експерт про відповідну кримінальну відповідальність; перевірити, чи є обставини, що виключають можливість проведення експертного дослідження, або чи підлягає експерт відводу; встановити, чи правильно зрозумів експерт поставлене завдання та чи не вийшов він за межі своєї компетенції; з'ясувати, чи повідомляв експерт стороні обвинувачення, захисту, суду про неможливість проведення експертизи через відсутність необхідних знань або недостатність об'єктів; з'ясувати, чи звертався експерт зі клопотанням про надання додаткових матеріалів і зразків для дослідження; перевірити, чи отримував експерт дозвіл ініціатора експертизи на повне або часткове знищення об'єкта експертного дослідження або зміну його властивостей; перевірити, чи використовував експерт сучасні досягнення науки і техніки, методи і засоби, способи і прийоми при проведенні експертизи; з'ясувати, чи проводив він особисто дослідження об'єктів; перевірити, чи використовував експерт спеціальні знання при формуванні висновку; чи є логічно обґрунтованими умовиводи за результатами дослідження; перевірити, чи вказані експертом у висновку відомості, виявлені в ході проведення дослідження, з приводу яких йому не були поставлені запитання, але такі, що мають значення для розслідування кримінального правопорушення [248].

Отже, для лінгвістів у сучасну епоху міжнародних судів важливо буде зрозуміти практику дискурсу міжнародного права та ознайомитися зі звичаями правових систем інших країн. Слід зазначити також назрілу необхідність розробки методичних підходів до дослідження речових продуктів, що містять іншу деструктивну інформацію, в зв'язку зі зростаючими загрозами віртуального простору. Вирішити завдання процесуальної перевірки результату експертного дослідження, об'єктивності висновків допоможуть слідчому, прокурору, захиснику, судді запропоновані вченими криміналістичні рекомендації.

4.4. Технології комплексного дослідження документів

Стрімкий інформаційно-технічний розвиток суспільства дещо скоригував поняття документа загалом та загальні методики криміналістичного документознавства зокрема. Види та форми документів, які досліджуються експертами-криміналістами сьогодні, суттєво відрізняються від подібних об'єктів минулого. З появою електронних документів, цифрових електронних підписів, чіпованих пластикових карток, нових елементів захисту документів завдання криміналістичних досліджень суттєво змінились, а усталені форми їх проведення не завжди можуть давати потрібний результат.

Переходячи до розгляду практичного значення комплексного експертно-криміналістичного дослідження документів, зазначимо, що криміналістичні знання, засоби та методи насамперед застосовуються для вирішення завдань кримінального провадження. Проте нині загальноновизнано, що досягнення криміналістики та судової експертизи повинні активно застосовуватись і в адміністративному, цивільному, господарському судочинстві. Вони цілком слушно використовуються й у сервісній діяльності державних органів, наприклад при здійсненні реєстрації транспортних засобів, у нотаріальних процедурах та ін.

Щодо першого питання слід зазначити, що у нормативних актах, які регулюють експертну діяльність, останнім часом спостерігається досить однозначний підхід до диференціації судової експертизи та експертного дослідження залежно від процесуальної природи. Так, поняття судової експертизи визначено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [133]. Тобто судова експертиза по суті є дослідженням, яке проводиться у зв'язку з вирішенням завдань у певній галузі судочинства.

Водночас для позначення експертизи, що проводиться поза сферою судочинства, в нормативно-правових актах вжито поняття експертного дослідження. Зокрема, в п. 1 розділу I Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 17 липня 2017 р., вказано, що експертне дослідження – це дослідження, що проводиться експертом на основі спеціальних знань, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, за зверненням юридичних або фізичних осіб [57].

С. Перлін відзначає неоднозначність питання про співвідношення термінів «судова експертиза» та «експертне дослідження», які у різних джерелах вживаються як синоніми, як ціле і частина або як зовсім різні відокремлені поняття. На думку вченого, ці поняття відрізняються передусім залежно від підстав проведення. Судова експертиза проводиться у кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту, у той час як безпосередньо експертні дослідження здійснюються в усіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством [118, с. 283, 286].

На нашу думку, слід визнати, що поняття судової експертизи та експертного дослідження все ж таки мають співвідноситись як форма та зміст. Адже проведене експертом дослідження для вирішення завдань судочинства є судовою експертизою, а експертне дослідження поза сферою судочинства також є експертизою, проте не судовою. Будь-яка судова експертиза є дослідженням, тоді як не всяке експертне дослідження – судовою експертизою. Тому вбачається некоректним протиставлення судової експертизи та експертного дослідження, адже вони не є однопорядковими категоріями. Правильніше говорити про те, що поняття експертного дослідження, яке відображає зміст будь-якої експертизи, є загальним. У свою чергу, експертизи слід класифікувати насамперед залежно від сфери

застосування (судочинство або інші галузі суспільного життя), а потім – за іншими підставами (галуззю спеціальних знань, суб'єктами, часом тощо).

Отже, на нашу думку, у галузі нормативно-правового регулювання експертної діяльності слід переглянути підходи до термінології. Поняття експертного дослідження є відображенням змісту діяльності експерта, тоді як поняття експертизи означає форму її реалізації (судову та позасудову). Тобто можна виокремити два типи експертиз – судову та позасудову.

Судові експертизи проводяться у зв'язку з вирішенням завдань судочинства і є більш суворо регламентованими, зважаючи на виключно важливе значення їхніх результатів у доказуванні.

Позасудова експертиза застосовується у повсякденній діяльності державних органів, суспільних інституцій тощо. Прикладом позасудових експертиз можуть бути усі різновиди позасудової діяльності експертних установ і приватних експертів, які зараз іменуються експертними дослідженнями. Також ними є антикорупційні експертизи нормативних актів, санітарно-епідеміологічні експертизи продукції та ін., експертні дослідження, не пов'язані з вирішенням завдань судочинства. Такі експертизи не мають ознак, що притаманні експертизі судовій, вони характеризуються досить вузьким функціональним призначенням у певній сфері суспільного життя.

У науковій літературі значну увагу приділено питанням класифікації та диференціації судових експертиз. М. Щербаковський обґрунтовує позицію про те, що критерієм розмежування родів (видів) експертиз є спеціальний об'єкт дослідження (інформаційні поля). Саме він вимагає застосування спеціальних методів (методик) дослідження, які обумовлюються певними спеціальними знаннями, що в цілому визначає умови виконання поставленого перед експертом завдання. Класифікація судових експертиз за спеціальним об'єктом дозволить, не порушуючи системності пропонованих родів, видів експертиз, витримати наукові вимоги (одна підстава поділу, конкретний предмет або явище повинні знаходитися тільки в обсязі одного видового поняття і не входити в обсяг іншого), а також за необхідності

доповнити класифікацію новими виникаючими експертизами у разі появи принципово нових об'єктів дослідження або додати їх до вже існуючої. Саме спеціальний об'єкт дослідження є системоутворюючим елементом, який вимагає використання відповідних спеціальних знань і методів та інтегрує рішення експертних завдань [215, с. 125].

Підтримуючи зазначену позицію, зауважимо, що стосовно експертно-криміналістичного дослідження документів можна чітко визначити, що таким є її спеціальний об'єкт – документ. Цей об'єкт має нормативно-правове закріплення, що встановлює його ознаки, які мають юридичне значення.

У теорії судової експертизи широко відомо, що виділення видів експертиз можливе за умови виникнення нових наукових відомостей (досягнень) у галузі криміналістичної техніки. Свого часу, коли відбувалась дискусія з приводу віднесення до криміналістичних експертиз матеріалів, речовин та виробів, прихильники такого кроку обґрунтовували цю доцільність тим, що вказані дослідження вийшли за межі звичайних технічних досліджень, одержали криміналістичну спрямованість, потребували застосування специфічних методів і мали на меті допомогу органам правосуддя у досягненні істини. У свою чергу, противники такого підходу заперечували, зважаючи на те, що не можна штучно змішувати знання з різних наук, і пропонували вирішувати питання не шляхом інтеграції знань в одну експертизу, а за допомогою широкого впровадження комплексних експертиз. Проте в результаті було реалізовано перший підхід, адже інтегративна функція криміналістики якраз і полягає у пристосуванні даних природничих і технічних наук до вирішення поставлених завдань. Тому виникнення нового напрямку експертних досліджень, що обслуговує кримінальне провадження, закономірно зумовлює потребу у розгляді питання про розширення кола криміналістичних експертиз.

С. Гонгало до сфери комплексної експертизи відносив експертні дослідження новітніх документів (через необхідність використання

програмних засобів, прийомів, методів та технічних засобів, необхідних для вирішення поставлених завдань). Зокрема, електронних документів, а також документів, які містять у собі ознаки як аналогових, так і електронних [31, с. 15].

Таким чином, необхідність звертатися до комплексних експертних досліджень у зв'язку з використанням новітніх науково-технічних засобів і методів, дослідження складних об'єктів, що є одночасно джерелами різної інформації, зафіксованої у різні способи.

Криміналістичні дослідження документів сьогодні мають усі ознаки комплексних експертиз або досліджень залежно від процесуального використання. Прикладом можуть слугувати, на наш погляд, дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби при проведенні реєстраційних процедур. Проведені наукові дослідження свідчать, що вказані документи складають 13,4 % від загальної кількості проведених експертиз [14, с. 11]. Важливе значення при проведенні вищезгаданих досліджень має порівняння даних, відображених на вузлах та агрегатах транспортного засобу, з відомостями в документах на цей засіб. Тому, якщо призначати різні експертизи, може знижуватись якість проведеного дослідження через відсутність у експерта достатньої кількості об'єктів. Водночас криміналістичні дослідження транспортних засобів і документів до них, проведені в комплексі, дозволяють досягнути максимальної ефективності.

На нашу думку, необхідно розрізняти комплексну судову експертизу як процесуальну категорію та комплексне експертне дослідження як фактичний прояв змісту експертної діяльності. Щодо першої обов'язковою умовою є не просто застосування різних галузей спеціальних знань, а й участь кількох експертів, що формулюють спільний висновок. Водночас комплексне експертне дослідження, як поняття іншого порядку, може бути застосоване і щодо випадків його проведення одним експертом, який володіє спеціальними знаннями у різних галузях науки, техніки чи мистецтва або є фахівцем у різних напрямках однієї галузі знань.

Отже, в сьогоднішніх умовах регламентації судово-експертної діяльності й розвитку теорії судової експертизи комплексне експертно-криміналістичне дослідження документів являє собою відповідний напрям практичної експертної діяльності – комплекс взаємопов'язаних досліджень. Водночас судова експертиза, як одна з форм такого дослідження, у процесуальному сенсі не буде вважатися комплексною.

Слід зауважити, що реалізація цієї пропозиції дасть змогу вдосконалювати методика проведення вказаної експертизи шляхом інтеграції методів із трасології та криміналістичного документознавства, а в перспективі й інших галузей криміналістичної техніки.

Отже, слід передбачити єдиний підхід до розуміння комплексної експертизи в усіх галузях судочинства, закріпивши його в Законі України «Про судову експертизу», і в такий спосіб запобігти плутанині в умовах конкуренції норм.

Необхідність чіткого розрізнення поняття комплексної судової експертизи як процесуальної категорії та комплексного експертного дослідження (або, іншими словами, комплексу досліджень) як сфери практичної діяльності є актуальною та потребує законодавчої підтримки.

Криміналістичні дослідження документів, що проводяться із залученням декількох об'єктів, вимагають звернення до спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки, тобто одному експерту цілком під силу володіти всіма необхідними методиками. Тому достатньо затвердити їхній комплексний характер, здійснити розробку (або затвердження) відповідної методики та визнати в правовий спосіб доцільність здійснення цих досліджень одним експертом.

Висновки до розділу 4

Почеркознавчі експертизи відіграють ключову роль у кримінальних розслідуваннях, ідентифікуючи авторів рукописних текстів і підписів. Вони базуються на порівняльному аналізі зразків, враховують мову, час виконання та спосіб написання, проводяться із застосуванням фізичних, хімічних, медичних і психологічних методів. Проте понад 50 % експертиз не дають чітких висновків через недостатність зразків чи вплив сучасних технологій, що ускладнює аналіз. Для підвищення ефективності пропонується запровадити відсоткову оцінку ймовірності авторства за допомогою таблиць ознак.

Технічне дослідження документів спрямоване на встановлення їхньої справжності, виявлення підрбок і відновлення змісту. Воно використовує загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема мікроскопію, фотографію, хімічний і фізичний аналіз. Сучасні технології, як-от комп'ютерна діагностика та аналіз голограм, підвищують точність, але ускладнення викликають нові способи фальсифікації, наприклад із використанням плотерів чи копіювальної техніки.

Лінгвістична експертиза аналізує мову письмових і усних текстів, щоб встановити авторство чи зміст у юридичних контекстах. Вона охоплює авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження, застосовуючи методи фонетики, стилістики й аналізу дискурсу. Проблеми включають труднощі з ідентифікацією автора коротких текстів і потребу в нових методиках для цифрових документів, особливо в умовах зростання кіберзлочинності.

Комплексне дослідження документів інтегрує методи різних дисциплін для аналізу складних об'єктів, таких як електронні документи чи чіповані картки. Воно актуальне в кримінальному, цивільному та господарському судочинстві, але потребує чіткого нормативного розмежування між судовою експертизою та позасудовим дослідженням, а також удосконалення методик для врахування сучасних технологій.

Загалом розвиток інформаційних технологій вимагає вдосконалення методик, ширшого використання комп'ютерних засобів і міжнародного обміну досвідом для підвищення точності та ефективності експертиз.

Отже, слід передбачити єдиний підхід до розуміння комплексної експертизи в усіх галузях судочинства, закріпивши його в Законі України «Про судову експертизу», і в такий спосіб запобігти плутанині в умовах конкуренції норм.

Необхідність чіткого розрізнення поняття комплексної судової експертизи як процесуальної категорії та комплексного експертного дослідження (або, іншими словами, комплексу досліджень) як сфери практичної діяльності є актуальною та потребує законодавчої підтримки.

Криміналістичні дослідження документів, що проводяться із залученням декількох об'єктів, вимагають звернення до спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки, тобто одному експерту цілком під силу володіти всіма необхідними методиками. Тому достатньо затвердити їхній комплексний характер, здійснити розробку (або затвердження) відповідної методики та визнати в правовий спосіб доцільність здійснення цих досліджень одним експертом.

РОЗДІЛ 5

ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

5.1. Криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів

Як відомо, гроші і цінні папери нерідко стають об'єктами підроблення. Виявлення і вилучення підроблених грошових знаків та цінних паперів є одним із завдань правоохоронних органів. Саме тому проблеми криміналістичного дослідження грошових коштів і цінних паперів неодноразово ставали предметом наукових розвідок вчених у галузі криміналістики.

Зокрема, криміналістичне документознавство стало предметом досліджень В. Бірюкова [332]. О. Воробей присвятила свою дисертацію криміналістичному дослідженню паперових грошових знаків [23]. Криміналістичну характеристику фальшивомонетництва надано у праці Г. Куцкір [91, с. 147–153]. Способи вчинення кримінальних правопорушень із використанням цінних паперів вивчав К. Лещук [95, с. 189–195]. Специфіка проведення обшуку у справах про фальшивомонетництво знайшла своє відображення у працях О. Калужної [61, с. 558–564]. Особливості розслідування фальшивомонетництва досліджував і О. Мацишин [102]. У працях Б. Храпака надано характеристику особливостям техніко-криміналістичного дослідження паперових грошей [198, с. 15–16].

Гроші та цінні папери становлять предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 199 КК України. Так, у ч. 1 ст. 199 КК України встановлено кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут незаконно виготовленої, одержаної чи підробленої національної валюти України у виді

банкнот чи металеві монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї. Також у ст. 200 КК України закріплено кримінальну відповідальність за підробку засобів доступу до електронних грошей [84]. Отже, криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів стає необхідним під час досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень.

Г. Куцкір визначає підроблені гроші або державні цінні папери як виготовлені будь-якою особою всупереч встановленому законодавством порядку на відповідних носіях інформації предметні зображення їхніх реквізитів, елементів дизайну та захисту, що робить їх подібними до справжніх (оригіналів) [279, с. 152]. Погоджуючись із цим визначенням, пояснимо, що питання про справжність чи підроблення грошей або цінних паперів повинно вирішуватися у встановленому процесуальному порядку.

Як передбачено п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12 квітня 1996 р., питання про те, чи є грошові знаки або державні цінні папери підробленими, який спосіб підробки при цьому використовувався, чи не були раніше грошові знаки або державні цінні папери з аналогічними ознаками підробки предметом криміналістичного дослідження тощо, повинні вирішуватися за допомогою криміналістичної експертизи, яка проводиться у відповідних експертних установах [131, с. 132]. Таким чином, визначення підробки грошей або цінних паперів потребує спеціальних знань у галузі криміналістики.

У ст. 192 Цивільного кодексу України поняття «гроші» охоплює грошову одиницю України – гривню та іноземну валюту [201].

Г. Куцкір зазначає, що сьогодні рівнозначного поширення набули дві форми грошового обігу – готівкова та безготівкова. Традиційна готівкова форма передбачає використання грошових знаків, які виражені в матеріальних об'єктах, тобто паперових грошей та металевих монет. Під час

безготівкових розрахунків використовується символічне позначення грошових знаків без їх прямої передачі між сторонам [279, с. 135]. Отже, гроші можуть виступати як у паперовій, так і в електронній формах.

Відповідно до ст. 194 Цивільного кодексу України цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам [286]. Як передбачено ч. 5 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» в Україні можуть існувати пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні та товаророзпорядчі цінні папери [134]. Залежно від обставин кримінального провадження певні цінні папери можуть стати об'єктом криміналістичного дослідження.

Паперові грошові кошти або цінні папери мають статус речового доказу у кримінальному провадженні відповідно до ст. 98 КПК України. Огляд речей проводиться відповідно до ст. 237 КПК України. Підстави та порядок тимчасового вилучення речей регулюються ст. ст. 167–168 КПК України [86]. Отже, при виявленні паперових грошових коштів або цінних паперів із ознаками підроблення слідчий повинен їх оглянути і долучити до кримінального провадження як речові докази.

К. Лещук наголошує, що спрямованість огляду певного цінного паперу залежить від того, яку імовірну роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення відіграв той чи інший цінний папір – був головним знаряддям вчинення кримінального правопорушення чи предметом посягання [95, с. 194].

О. Калужна наполягає, що огляд грошових знаків та державних цінних паперів із ознаками підроблення повинен бути спрямований на встановлення трьох груп криміналістично значущих ознак:

- 1) спільні (родові) ознаки, котрі дозволяють віднести їх до роду предметів, що схожі з банкнотами, монетами та цінними паперами;
- 2) окремі ознаки – елементи дизайну чи захисту, які відрізняють підробку від оригіналу;
- 3) групові ознаки – спеціальні параметри (шаблон) їх схожості з оригіналами, які впливають із норми ст. 199 КК України і підлягають доказуванню у справах про фальшивомонетництво [61, с. 563].

В. Бірюков зазначає, що в процесі огляду необхідно ретельно оглянути купюру і визначити способи друку, наявність захисних елементів, відповідність купюри справжній, папір, наявність водяних знаків, захисної стрічки, мікротекстів, прозорих елементів і сполучних зображень, прихованих зображень та ін. [9, с. 216]. Отже, у разі виявлення і вилучення паперових грошових коштів або цінних паперів, щодо яких є сумніви у їхній справжності, їх огляд повинен бути спрямований на встановлення ознак підроблення.

Водночас підтвердити ознаки підроблення грошових знаків у паперовій формі та цінних паперів можна лише під час проведення експертизи. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [88]. Встановлення і підтвердження ознак підроблення грошових знаків і цінних паперів потребує спеціальних знань у галузі криміналістики.

Характеризуючи криміналістичне дослідження паперових грошових знаків, науковці акцентують на таких аспектах. О. Воробей наголошує, що криміналістичне дослідження паперових грошей України у своїй основі є комплексним. Паперові гривні НБУ як речові докази являють собою складну систему з інформаційним полем, яке умовно можна поділити на три групи об'єктів пізнавальної діяльності: 1) власні, до яких належать реквізити та матеріали банкнот, 2) технологічні, тобто технологічні процеси та технічні

засоби, які застосовані для виготовлення банкнот, 3) надбані, а саме сліди рук, речовин, предметів та ін. Особлива увага у роботі експерта-криміналіста приділяється питанням встановлення єдиного джерела походження фальшивих гривень НБУ, а це можливе лише на основі професійного встановлення способу підробки та проведення ідентифікаційних досліджень вилучених купюр [24, с. 23]. Отже, криміналістичне дослідження грошових знаків здійснюється в порядку проведення техніко-криміналістичної експертизи.

В. Мацішин зазначає, що за своїм змістом техніко-криміналістична експертиза паперових грошових знаків є комплексним дослідженням, основними складовими частинами якого є такі. По-перше, це дослідження реквізитів, яке передбачає встановлення наявності і відповідності регламентованих реквізитів, визначення якості відтворення реквізитів, встановлення наявності й якості активних елементів захисту, вивчення метричних та фізичних властивостей паперу, фарби й елементів захисту. По-друге, це дослідження поліграфії, до якого належить визначення способу поліграфічного друку зображень, визначення виду друкованих форм та способу їх виготовлення та встановлення конструктивних особливостей пристрою для друку. По-третє, це дослідження матеріалів банкнот, до якого належить фізико-хімічне дослідження паперу та фарби, а також вивчення виду матеріалів елементів захисту [102, с. 27].

О. Калужна звертає увагу на те, що всі вилучені фальшиві банкноти повинні направлятися до ДНДЕКЦ МВС України з метою перевірки за картотекою фальшивих грошових знаків та порівняння з підробленими грошовими знаками, раніше зареєстрованими в Інтерполі. Результати перевірки оформляються довідкою, яка відсилається разом із грошовим знаком слідчому. Крім того, про кожний факт виявлення фальшивих грошових знаків правоохоронні органи зобов'язані негайно інформувати штаб-квартиру Інтерполу за обліковими формами, прийнятими міжнародним співтовариством [61, с. 560]. Таким чином, перевірка грошових знаків із

ознаками підробки за картотекою фальшивих грошових знаків та проведення техніко-криміналістичної експертизи паперових грошових знаків є двома способами криміналістичного дослідження паперових грошових коштів. Метою такого дослідження є підтвердження або спростування факту підробки вилучених банкнот.

К. Лещук стверджує, що криміналістичне дослідження цінних паперів за своєю методикою єдине з експертизою грошових знаків і вирішує однотипні завдання, пов'язані з їх виготовленням. Тому рекомендується направляти експертів не тільки підроблені, але й справжні цінні папери, аналогічні тим, які будуть піддаватися дослідженню. Дослідник також наголошує на тому, що під час дослідження цінних паперів комп'ютерно-технічна експертиза призначается при вчиненні кримінальних правопорушень на ринку цінних паперів із використанням спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких правопорушники втручаються і змінюють бази даних реєстраційних і депозитарних компаній. Її завданням є вирішення низки специфічних питань, пов'язаних із функціонуванням комп'ютерних систем, несанкціонованим втручанням в їхню роботу, внесенням змін в інформацію [95, с. 190]. Отже, встановлення факту того, що цінні папери або грошові кошти є справжніми або підробленими, відбувається за однаковими методиками в межах криміналістичної експертизи документів.

Б. Храпак наголошує на тому, що до безпосередніх об'єктів експертизи паперових грошей можна віднести: реквізити банкнот, тобто малюнки, тексти та інші зображення, водяні знаки, захисні волокна, голографічні зображення та ін., матеріали, а саме папір, фарби, клеючі речовини та ін., технічні засоби для виготовлення підроблених купюр, до яких належить поліграфічне обладнання, друкарські та фотоформи, комп'ютери, принтери, копіювальні апарати та іншу офісну техніку, ножі для обрізання паперу та ін. [198, с. 14]. Пояснимо, що вказані вище об'єкти, призначені для експертного дослідження, експерт повинен отримати від слідчого, який призначив

техніко-криміналістичну експертизу паперових грошових знаків.

Відповідно до п. 3.3.1. Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р., під час призначення технічної експертизи друкарських форм експерту можуть бути поставлені такі запитання:

1. Чи відповідає представлений цінний папір (акція, облігація, сертифікат, вексель тощо) за своїми характеристиками аналогічним цінним паперам, що виготовляються Держзнаком України?

2. Чи відповідає надана банкнота за своїми характеристиками аналогічним банкнотам, що випущені в обіг Національним банком України? [13].

Цей перелік рекомендований Міністерством юстиції України для суддів або слідчих будь-якого правоохоронного органу України.

Науковці у галузі криміналістики пропонують власні переліки питань, які можуть бути поставлені експерту під час дослідження грошових коштів та цінних паперів із ознаками підробки. Наприклад, Г. Куцкір наводить такий:

1. Чи є представлена банкнота підробленою? Яким засобом вона виготовлена?

2. Які матеріали використовувалися при її виготовленні?

3. Якщо купюра є справжньою, то чи не підлягали підробці окремі її частини: номінал, серія, номер, мікротекст?

4. Чи є однаковими матеріали, використані при виготовленні банкноти, як порівняти з матеріалами, які були знайдені у підозрюваного?

5. Чи використовувалися чи ні предмети (обладнання) гр-на N при виготовленні підроблених банкнот [215, с. 147]?

Подібні питання можуть бути поставлені експерту і під час дослідження цінних паперів.

Натомість В. Бірюков пропонує в постанові слідчого про призначення

експертизи зазначити такі запитання:

1. Чи виготовлено грошовий знак державним підприємством – виробником грошових знаків?
2. Які обладнання та приладдя використовувались для відтворення реквізитів наданого для дослідження грошового знака?
3. Чи виготовлено зображення реквізитів грошового знака за допомогою друкарських форм, наданих на експертизу?
4. Які ознаки відмінності досліджуваного грошового знака від справжнього зразка?
5. Який ступінь підготовленості особи, що виготовила зазначений грошовий знак [277, с. 220]?

О. Калужна пропонує на вирішення техніко-криміналістичної експертизи банкнот, державних цінних паперів виносити комплекс таких запитань: 1) чи відповідає наданий на дослідження грошовий знак, цінний папір справжнім грошовим знакам такого самого номіналу та року випуску? 2) якщо не відповідає, то яка якість відтворення на ньому елементів дизайну та органолептичних елементів захисту та чи можуть ознаки розбіжності зі справжнім грошовим знаком такого самого номіналу і року зразка бути сприйняті сенсорними відчуттями людини (зір, слух, дотик) без спеціальних пристроїв? [61, с. 560]. Наведені переліки запитань доповнюють один одного.

О. Воробей пропонує при дослідженні металевих грошей ставити на розгляд експерту такі запитання:

1. Чи є монета справжньою, яким засобом і з якого матеріалу вона виготовлена?
2. Які матеріали використовувалися при виготовленні фальшивої монети?
3. Чи використовувалися предмети, знайдені у гр-на N, для виготовлення монети? [25, с. 19].

Звичайно, виявлення підроблення металевих грошей потребує інших досліджень, ніж з'ясування підроблення паперових грошових коштів. Тож і

для експерта під час призначення експертизи необхідно ставити інші запитання, ніж під час дослідження паперових грошей.

Результати експертного дослідження грошей повинні бути відображені у висновку експерта. Згідно з ч. 1 ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [86]. О. Воробей стверджує, що у висновку техніко-криміналістичної експертизи паперових гривень НБУ експерт на основі проведеного дослідження шляхом використання спеціальних знань повідомляє судово-слідчим органам свій висновок про те, чи відповідає наданий грошовий знак України за якістю та наявністю всіх необхідних реквізитів та захисних елементів зразку гривень НБУ такого самого року випуску та номіналу. Якщо ні, то яким способом та із застосуванням якого обладнання він був виготовлений [25, с. 25]. Отже, висновок експерта щодо того, чи є паперові грошові кошти або цінні папери справжніми або підробленими, має вирішальне значення як у кримінальному провадженні, так і в криміналістичному дослідженні грошей та цінних паперів.

Варто зазначити, що основна кількість підробок виявляється в установах Національного банку України, тобто на етапі, коли попередження, розслідування, пошук правопорушника вже не має сенсу. О. Воробей також звертає увагу на цей суттєвий недолік криміналістичної практики: «Щоденно в різних регіонах України вилучаються підроблені гроші, але більшість підробок виявляється у відділеннях банків та ощадних касах уже на стадії перерахування готівки. Тому значна кількість таких вилучень так і залишається «мертвими» фактами» [26].

Згідно з чинним законодавством, первинні дослідження об'єктів техніко-криміналістичної експертизи грошових знаків провадять місцеві експертно-дослідні установи органів внутрішніх справ та науково-дослідні інститути судових експертиз у межах проведення технічної експертизи

документів. Під час вирішення питань експертизи застосовують різноманітні методи: якісний і кількісний хімічний аналіз, тонкошарову хроматографію, спектрофотометрію, емісійний спектральний аналіз, рентгенофлуоресцентний і рентгенофазовий аналізи тощо. Однак необхідність у застосуванні методів судової хімії чи судової фізики в техніко-криміналістичній експертизі грошових знаків не змінює суті останньої, вона не стає «хімічною» чи «фізичною» експертизою. Оскільки підроблені гроші в більшості випадків є спрощеними моделями справжніх грошей, то знання судових експертів щодо технології виготовлення грошей дають змогу провадити експрес-аналіз грошових знаків у межах надання послуг населенню в разі відповідної заяви власника грошових купюр.

Співробітники експертних установ надають подібні послуги, як-от огляд транспортного засобу, документів, що його супроводжують та ін. Переважна більшість таких послуг надається при здійсненні громадянами або установами актів купівлі-продажу, завдатку, викупу та під час інших пов'язаних із обігом грошових знаків юридичних фактів.

Тому здійснення судовими експертами, які залучені до надання послуг населенню, експертизи грошових знаків є доцільним із погляду попередження та профілактики обігу підроблених грошей. Така новація, безумовно, стане певною перешкодою економічним збиткам держави щодо існування в обігу певної кількості підроблених купюр та буде затребуваною громадянами та установами при здійсненні грошових операцій.

Таким чином, криміналістичне дослідження грошей та цінних паперів передбачає як огляд грошових знаків або цінних паперів із ознаками підробки, так і проведення їх техніко-криміналістичної експертизи. Під час проведення обшуку або огляду місця події можуть бути виявлені грошові кошти або цінні папери з ознаками підробки. У разі виявлення і вилучення паперових грошових коштів або цінних паперів, щодо яких є сумніви у їхній справжності, їх огляд повинен бути спрямований на встановлення ознак підроблення.

Для підтвердження факту підроблення грошових коштів або цінних паперів призначається техніко-криміналістична експертиза грошових коштів. Основними питаннями, які вирішуються під час проведення цієї експертизи, є відповідність цінного паперу або банкноти аналогічним цінним паперам або банкнотам, що виготовляються Держзнаком або Нацбанком України. Результати експертного дослідження повинні бути викладені й оформлені у висновку експерта.

5.2. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених на пластиковій основі

Під час становлення ринкових відносин та у процесі європейської інтеграції Україна знаходиться на етапі розвитку, який характеризується збільшенням кількості документів, що посвідчують особу або засвідчують право власності на рухоме чи нерухоме майно, які, в свою чергу, містять певну інформацію. Такі документи, що посвідчують ті чи інші факти та призначені для довгострокового використання, часто стають об'єктами протиправних посягань із боку третіх осіб.

Неможливо переоцінити цінність та важливість різного роду документів у будь-якій сфері суспільного життя та діяльності людей. Існує велика кількість та різноманітність документів. У сучасному світі в різних державах уже доволі тривалий час використовують документи, які виготовлені на пластиковій основі [340].

Науково-технічний прогрес зумовив удосконалення й документів, які з кожним роком стають зручнішими у використанні і захищаються від підробки найнадійнішими засобами. Проте, незважаючи на способи та форми захисту документів, в Україні й досі існує практика підроблення документів. Підробка документів у будь-якому випадку значно порушує діяльність осіб,

підприємств, громадських формувань, держави і, як наслідок, завдає значних збитків та шкоди [300].

Документи виступають засобом засвідчення фактів і мають велике правове значення. Документи, як носії певної інформації, є факторами та об'єктами, які сприяють поліпшенню організації підприємств та установ, а також є підставами для прийняття рішень [300].

Останніми роками, внаслідок науково-технічного прогресу, з'явилися нові засоби та способи підробки документів і запровадження таких документів у загальний документообіг. Саме поява можливості друку документів на типографських пристроях або на пристроях із великою роздільною здатністю спричинила збільшення випадків підробки документів, які виготовлені на пластиковій основі. Це можна пояснити тим, що документи, які виготовляються в такий спосіб, підлягають все складнішому розрізняттю їх за якістю друку, а відповідно, стає складніше встановити факт їх підроблення. Зумовлене це також тим, що в сьогоденнішніх реаліях будь-яка особа може придбати для себе обладнання для друку документів та в кустарних умовах самостійно виготовляти документи, які за способом друку будуть відповідати оригіналам [244].

Для захисту документів, які виготовляються на пластиковій основі, використовуються сучасні технології, а також різні види персоналізації. Захист документів завжди передбачає наявність сукупності певних ознак та характеристик, якими оснащуються документи при їх виготовленні і які потрібно дослідити. Слід зазначити, що існують два види документів, що виготовляються на пластиковій основі:

1. Децентралізовані – ті, які оформлюються в установах, що видають відповідні документи;

2. Централізовані – ті, оформлення яких відбувається на підприємстві виробника, що виготовляє бланк відповідного документа [290].

Відповідно до міжнародної класифікації документи, які виготовляються на пластиковій основі, поділяються на три види: ID 1, ID 2,

ID 3. ID 1 – це документ, який видається у форматі банківської карти; ID 2 – це формат документа, який має розміри 105x74 мм; ID 3 – це документ формату закордонного паспорта. Перший вид (ID 1) характеризується друкуванням реквізитів за допомогою використання лазерного або струминного кольорового принтера, а персональні дані особи – власника документа – наносяться термосублімаційним способом друку. Для другого виду (ID 2) характерним є використання бланка, на який наносяться вторинні персональні дані особи за допомогою використання монохромного лазерного принтера. Особливістю третього виду (ID 3) є використання формату документа у вигляді обрізної книги в м'якій обкладинці, яка зшита нитками, а усі сторінки цього формату надруковані на папері із захисними властивостями з і100 % вмістом деревної маси. На сьогодні день найбільш захищеними видами документів є сучасні паспорти у форматі ID 1 та ID 2, які мають полікарбонатну сторінку даних [231].

Серед підроблених документів, які виготовляються на пластиковій основі, слід виділити підроблені пластикові документи на транспортні засоби. Документи, котрі супроводжують транспортні засоби, відіграють дуже важливу роль при здійсненні експлуатації відповідного транспортного засобу, забезпеченні дорожнього руху та передачі права власності на такий транспортний засіб. Відповідно, до таких документів повинні існувати й жорсткіші умови щодо їх захисту та експлуатації.

Адаптація українського законодавства до міжнародного законодавства, уніфікація нормативно-правових актів відповідно до міжнародних стандартів, створення нововведень, які відбуваються у сфері обігу документів, потребують від фахівців експертної служби Міністерства внутрішніх справ України вирішення низки складних завдань. Згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України у 2017 р. експертною службою МВС було проведено 1868 експертиз, об'єктами яких були свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів [330]. Як приклад можна навести пункт пропуску, що знаходиться на Львівщині, під назвою

«Рава-Руська», де за три місяці в 2016 р. під час здійснення незаконного переміщення через кордон було виявлено понад 30 транспортних засобів із підробленими супроводжуваними документами [343].

Розвиток новітніх технологій відбився й на виготовленні вищенаведених документів. Так, особи, які займаються підробкою документів, знайшли способи вдосконалення підробки водійських посвідчень та інших документів, використовуючи для цього комп'ютерні системи та новітні технології. Складна ситуація, що склалася в Україні, а саме ведення проти України війни та тимчасова окупації Автономної Республіки Крим, призвела до збільшення кількості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері незаконного заволодіння транспортними засобами з метою їх продажу. Зважаючи на вищенаведене, актуальною проблемою є дослідження свідцтва про реєстрацію транспортного засобу, оскільки незаконний автомобільний бізнес являє собою доволі поширений вид кримінального правопорушення, що приносить особам, котрі займаються таким протиправними діями, прибуток у великих сумах.

Історія існування українського свідцтва про реєстрацію транспортного засобу та посвідчення водія бере свій початок із 1993 р. із поліграфічних фірм «Фотон» та «Оріана», які розміщували документи на незахищеному папері та без будь-якої системи захисту від підробки документів. Проте вже Державне підприємство з виготовлення цінних паперів Поліграфічний комбінат «Україна» в 1995 р. розпочало друкувати зовсім нові свідцтва про реєстрацію транспортних засобів.

Перехід від паперових свідцтв про реєстрацію транспортного засобу до нового зразка у вигляді пластикових карток розпочався в 2005 р. відповідно до вимог Європейського Союзу, які стосувалися захисту документів згідно з міжнародними стандартами. На таку пластикову карту наносилася вся необхідна інформація [245]. Друкуванням документів на пластиковій основі в той час займалося Товариство з обмеженою

відповідальністю «Знак», а вже починаючи з 2012 р. таку діяльність здійснював Поліграфічний комбінат «Україна».

Практика експертів, які працюють у галузі технічної експертизи документів, свідчить, що існують труднощі під час проведення відповідної експертизи щодо встановлення факту підробки документів, які виготовлені на пластиковій основі. Дуже часто така підробка документів стосується саме свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, який виступає основним документом, що посвідчує право власності на автомобіль [312].

При дослідженні оригінальності свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, виготовленого на пластиковій основі, експерт повинен дотримуватися таких етапів дослідження: встановити оригінальність бланка, на якому виготовляється таке свідоцтво; при дослідженні оригінальності свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу потрібно встановити всю сукупність ознак технічної підробки в цьому свідоцтві, наприклад сліди додруковування, підчистки, травлення, зміни первісного змісту тексту документа та ін. У випадку коли експертом при дослідженні оригінальності свідоцтва було встановлено хоч одну із вищенаведених ознак, можна констатувати факт підробки відповідного свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу.

Свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу спочатку оформлюється на паперовому пластиковому бланку і містить усі необхідні елементи захисту та дані, які, в свою чергу, будуть вказувати на вид такого документа та право, яке ним посвідчується. Після цього на відповідний бланк наносяться персональні дані особи, тобто проводиться персоналізація власника автомобіля та самого автомобіля.

Експертами Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України визначено, що на території Хмельницької області були встановлені свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів, які проте не зазначені у відповідних державних обліках [145]. Також фахівцями з технічного дослідження документів

вищенаведеного центру МВС України був проведений експеримент із оригінальним бланком свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, на якому були зазначені всі необхідні персональні дані про автомобіль та власника такого автомобіля, тобто такий бланк був оригінальним. Суть цього експерименту полягала в тому, що бланк свідоцтва було поділено на чотири рівнозначні частини. В кожній із відповідних частин декількома способами було знято захисну плівку. В першому випадку це було здійснено механічно, з використанням леза. У другому ж випадку це здійснювалося за допомогою впливу на захисну плівку хімічних реактивів, а в останніх двох випадках вплив на захисну плівку здійснювався за допомогою використання кип'яченої води. Під час застосування зазначених способів у різних місцях розміщення текстової інформації було здійснено відшарування тексту персоналізації від основи пластику. При подальшому проведенні експерименту мікроскопічним дослідженням ділянок із видаленим текстом було встановлено відсутність будь-яких ознак, які б свідчили про змивання персональних даних [322]. Отже, вищенаведений експеримент дозволяє дійти висновку, що на бланки свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу та інших документів, які виготовляються на пластиковій основі, є можливим нанести будь-яку інформацію щодо персональних даних без появи явних ознак якогось втручання у первісний варіант тексту документа. Цей експеримент також засвідчує, що особи, які мають намір вчинити кримінально протиправне діяння, можуть вносити зміни у необхідний документ без явних ознак втручання.

Наступним різновидом документів на пластиковій основі, які можна охарактеризувати, є паспорт громадянина України у формі ID-картки. Дослідження цього документа пов'язане насамперед із тим, що останнім часом все частіше виникає інтерес до достовірної ідентифікації особи, яка є власником такого документа, насамперед через збільшення рівня нелегальної міграції та зростання вчинення терористичних актів у світі. Тому для збереження публічного порядку в державі та забезпечення національної

безпеки потрібно створити умови, за яких стане неможливим використання документів та персональних даних, які посвідчують особу, для подальшого вчинення кримінально протиправних діянь.

20 липня 2015 р. Радою національною безпеки і оборони України було прийнято рішення «Про додаткові заходи щодо запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом», яке було введено в дію Указом Президента України від 18 серпня 2015 р. № 478 [242] і на основі якого була розроблена Концепція створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Відповідно до цієї концепції одним із напрямів здійснення ідентифікаційної реформи виступає запровадження державними органами захищених документів, що посвідчують особу, які важко підробити. Документ, що посвідчує особу, у формі ID-картки забезпечує захищеність особи від викрадення її особистих даних, так званої крадіжки особистості [304]. Такий документ повинен відповідати низці криміналістичних вимог, а саме: реквізити такого документа мають забезпечити своє призначення, а також відповідний документ повинен мати довершену систему захисту. Національна система ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства встановлює, що функціональні характеристики та захисні знаки, котрі властиві паспорту громадянина у формі ID-картки, допомагають зменшити фальсифікацію бланка до мінімуму.

Під час видачі паспорта громадянина у формі ID-картки, щоб встановити дійсні дані про особу – майбутнього власника такого документа, встановлюється дворівнева перевірка:

- 1) спочатку встановлюються дані про особу за допомогою використання інформаційних ресурсів, а саме: бази даних реєстрації актів цивільного стану та бази даних Державної міграційної служби України;

- 2) відбувається встановлення даних про особу за допомогою використання всіх зовнішніх ресурсів. У цьому пункті йдеться насамперед про бази даних інших державних органів, які наведені в першому пункті, а

саме бази даних Міністерства юстиції України. Проте всі необхідні перевірки остаточно здійснює Державна міграційна служба України [228].

Під час видачі паспорта громадянина у формі ID-картки запроваджується надійний механізм верифікації персональних даних особи – власника такого документа, що, у свою чергу, зменшує ризик фальсифікації інформації в цьому документі. Відповідний паспорт розробляється та видається згідно з національними та міжнародними стандартами безпеки документів, що забезпечує спеціальний захист документа. Також створено новий спосіб захисту даних особи – власника паспорта громадянина, який видається у формі ID-картки, а саме: внесення даних про особу на вбудований безконтактний електронний носій [306].

У 2020 р. на Рівненщині та Львівщині працівниками Служби безпеки України було викрито схему підробки документів паспортів громадян Європейського Союзу. Підпільні типографії, які займалися підробкою документів, здійснювали свою діяльність на території Дрогобича, Львова та Рівненщині. Зазначеною підробкою документів займалися двоє мешканців Львівщини та один мешканець Рівненщини. Вони розшукували людей, які бажали працювати в Європі, та виготовляли для них фальшиві ID-картки громадян країн Східної Європи. За комплект документів вони брали від 300 євро [286]. Як ще один приклад можна навести викриття Службою безпеки України разом із правоохоронними органами Сполучених Штатів Америки протиправного угруповання, яке займалося підробкою документів та рекламуванням їх у мережі Darknet. Це злочинне угруповання діяло на території Львова. Зловмисники виготовляли високоякісні фальшивки, здебільшого ID-картки країн Європейського Союзу, а також інші дозвільні документи [249].

Зважаючи на практичну діяльність працівників експертних служб, які спеціалізуються на технічній експертизі документів, виготовлених на пластиковій основі, велика частина підроблених документів і досі

знаходиться в обігу, але експерти в таких випадках, на жаль, не в змозі встановити оригінальність та автентичність цих документів [281; 25].

Отже, вищенаведені проблеми та питання можна вирішити, тільки якщо буде відбуватися тісна взаємодія та співпраця органів досудового розслідування, експерта, який здійснює експертизу документів, виготовлених на пластиковій основі, та підприємства, діяльність якого спрямована на випуск таких документів. Також вирішення проблем стане можливим, якщо експертні служби Міністерства внутрішніх справ України будуть співпрацювати та допомагати суду та органам досудового розслідування у вирішенні всіх питань, які виникають під час дослідження осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері виготовлення документів на пластиковій основі. Така співпраця дозволить забезпечити повне, об'єктивне, неупереджене та всебічне розкриття кримінальних правопорушень.

5.3. Криміналістичне дослідження електронних документів

Електронну (цифрову) інформацію, або цифровий контент, становлять «будь-які відомості чи дані в електронній (цифровій) формі, що містять об'єкти авторського права та/або суміжних прав і можуть зберігатися та/або поширюватися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет» [126]. Водночас сучасні розслідування мають враховувати цю відносно нову сферу у провадженнях, пов'язаних із запобіганням та розкриттям кримінальних правопорушень, що тісно пов'язані з концептами захисту даних та політикою безпеки в комп'ютерних мережах. Вони спонукають до визначення перспектив розвитку криміналістичних способів із використанням відповідних інструментів для розкриття правопорушення.

У кримінальному процесуальному кодексі України відсутнє поняття «електронна цифрова інформація», але зазначені «комп'ютерні дані», що

можуть бути встановлені під час огляду відповідно до ст. 237 КПК України [86]. Комп'ютерні дані визначаються як будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки в комп'ютерній системі, включно з програмою, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою [69]. «Дані» формулюються як «інформація, яка подана у формі, придатній для її оброблення електронними засобами» [127], а «електронні дані – будь-яка інформація в електронній формі» [128]. Слід зазначити, що за своєю суттю електронна (цифрова) інформація являє собою двійковий код, записаний за допомогою нулів та одиниць, який призначений для зчитування, обробки та передачі за допомогою інформаційних технологій. У первозданному вигляді вона є непридатною для людського сприйняття без застосування комп'ютерних засобів.

Важливою характеристикою електронних документів є спосіб їх зберігання у форматі файлу, який пропонується розглядати як кримінальну процесуальну форму цифрової інформації [103]. Існують різноманітні формати файлів, які використовуються під час підготовки, обробки, зберігання електронних документів. Існуючі формати файлів прийнято поділяти на текстові (TXT, RTF, PDF, DOC та ін.), графічні (векторні формати DXF, TPS, CGM та ін.; растрові формати BMP, TIFF, GIF, JPEG та ін.), формати електронних таблиць, формати баз даних, відео- та аудіоформати, формати архівного зберігання (сімейство форматів PDF-A та ін.) та так звані мови розмітки, що дозволяють відобразити інформацію про документ (SGML, HTML, XML).

Електронний документ визначається законодавцем як «документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» [127]. Науковці вважають електронним документом інформацію в електронній (цифровій) формі, яка може бути використана як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [115]. Аналіз наведених формулювань дає

підстави вважати, що у кримінальному процесуальному аспекті поняття «електронна (цифрова) інформація», «комп'ютерні дані» «електронний документ» можна використовувати як синоніми. Однак із практичного та процесуального поглядів доцільно виокремити поняття електронних документів в широкому та вузькому сенсах. У першому значенні електронним документом слід вважати будь-яку інформацію, представлену в електронній формі, формування та існування якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів [199]. Варто зазначити, що поняття електронного документа у широкому розумінні охоплює багато різних категорій, а саме: документи бухгалтерської та податкової звітності, інтернет-сторінки, вебсайти, аудіо-, відеозаписи, які створені, передані, отримані в електронній формі, сторінки месенджерів, листування за допомогою e-mail тощо. У вузькому значенні електронний документ – це документ, що має електронні реквізити – обов'язкові дані, наприклад електронний підпис або електронну печатку, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [127].

Слід зазначити, що комп'ютерні правопорушення постійно розвиваються з огляду на нові сфери та можливості діяльності, що впливає з глобального поширення доступу до інноваційного документообігу. Це поняття охоплює правопорушення проти конкретного пристрою, а також стосується доступу до кіберпростору. Важливо те, що такі дії все частіше виступають доменом організованих злочинних груп, навіть міжнародного характеру. У багатьох випадках мова йде про ефективне використання можливостей, що надаються цифровим світом та загальноновживаними інструментами обробки, передачі та зберігання інформації для здійснення діянь, відомих криміналістиці протягом останнього часу. Криміналістика в цифровому світі стикається з труднощами термінологічного характеру. Це

пов'язане з багатограним характером інформації в цифровій формі, яка насправді може бути застосована для різних цілей, що є несумісними з чинним законодавством і ведуть до правопорушення.

Еволюція осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з підrobкою електронних документів та платіжних засобів, несприятлива для безпеки громадян та громадського порядку. Нехтування законом та органами правового захисту сприяє поширенню у суспільстві відчуття загрози безпеці. Органи, відповідальні за стан безпеки громадян та порядок, зобов'язані брати конкретну відповідальність для стримування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фальсифікаціями [348]. Попри значне збільшення злочинності досі застосовуються традиційні схеми боротьби. Такі чинники серйозно підривають ефективність протидії, що включає невідповідність організаційних структур правоохоронних органів та судової влади вимогам продуктивності дій. Наукою, головним завданням якої є відпрацювання оптимальних та сучасних методів супротиву злочинності, є криміналістика. За допомогою наукових методів криміналістики можна активно використовувати навички для розвідки, виявлення, доказу та профілактичної діяльності в процесі боротьби з підrobкою електронних документів. Вона постійно вдосконалює тактику засобів та форм своєї діяльності, використовуючи досягнення технічних наук, розробляє судово-медичні технології. Герметичність організованих систем та їхня солідарність демонструють обмеженість ефективності протидії, що вимагає насамперед серйозного залучення бюджетних ресурсів, а також добре навчених та комплексно підготовлених правоохоронних та судових органів.

У сучасному світі електронна злочинність становить серйозну соціальну проблему. І у протидії їй криміналістична тактика відіграє головну роль. Завданням останньої є глибокий аналіз основних питань, які є постійними у ході боротьби, починаючи від виявлення загроз, виявлення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, збору доказів та запобігання правопорушенням. Такі знання необхідні для виконання

повсякденної діяльності працівників, які розглядають кримінальні справи щодо підробки електронних документів. Криміналістика електронних документів виявляє механізми протиправної діяльності та розробляє тактико-технічні заходи щодо виявлення, доведення та супротиву [225; 227]. Зловмисник несе відповідальність за скоєння встановленого вчинку, а судова влада забезпечує доведення його вчинення певними доказами. Інакше поширюється процес безкарності, що спонукає до наступного протиправного діяння. У боротьбі з такими правопорушеннями слід брати до уваги той факт, що закони і найкраща підготовка судової влади в галузі знання нормативних актів не визначають продуктивності такого феномена. Тільки співпраця кваліфікованих фахівців, прокурорів і на належному рівні підготовлених суддів, які розглядають кримінальні справи, а також громадськості може суттєво посприяти збільшенню кількості викритих осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та зменшенню кількості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, у подальшому.

У сфері боротьби з підробкою електронних документів криміналістика поступово розвиває внаслідок попиту правоохоронних органів та судової влади такий універсальний та ефективний набір методів та засобів, що дозволяє в умовах поширення такого виду кримінального правопорушення раціонально виявити правопорушників та довести їхню провину. Практика судово-медичної експертизи стосується діяльності зі встановлення винних у діяннях. Вона виступає основою для формування справедливості у розкритті порушень щодо електронного документообігу. Під концепцією реалій кримінального права розуміється динамічний розвиток небезпечних явищ для внутрішньої та зовнішньої безпеки держави, у тому числі тих, що вимагають здійснення довгострокових стратегічних дій щодо їх стримування та знешкодження. Стратегія криміналістики електронних документів базується на аналізі визначення прогнозу перебігу явища з подальшою розробкою методів запобігання йому та використання набору ресурсів для майбутньої боротьби. Такими прикладами є науково встановлені

індивідуальності лінійних зразків відбитків пальців людини, особливості почерку або голосу, що дозволяють проводити ідентифікаційні тести. На цьому етапі оперативна діяльність є законодавчо визначеною і конфіденційною в межах протидії фальсифікації документообігу [252; 296].

Випадки шахрайства з документами, в тому числі електронними, залишаються однією з найбільших проблем, оскільки підробка часто є ключовим елементом для здійснення інших злочинних дій. Експертиза стає важливим аспектом боротьби з цими кримінальними правопорушеннями з огляду на швидкий розвиток та вдосконалення методів фальсифікації. Незважаючи на посилення заходів безпеки, злочинці використовують нові методи, що включають отримання автентичних документів під фальшивим приводом. Ці механізми ускладнюють виявлення порушень для відповідних органів влади. Для посилення ролі боротьби з шахрайством із документами важливо створити конкретну систему завдань, ціллю яких є протидія загрозам, пов'язаним із полегшенням розпізнавання фальшивих документів. Необхідно проводити експертні навчання з питань виявлення підробки електронних документів, брати активну участь у розробці аналітичних звітів, практикумів та навчальних посібників, обмінюючись знаннями та навичками з питань криміналістики. План дій зосереджується на ідентифікації та встановленні особи, що скоїла правопорушення, а також усуненні будь-яких прогалин шляхом тісної співпраці між державою та відповідними установами.

Хоч підробка електронних документів є загальним терміном, насправді вона охоплює безліч різних методів. Існує декілька форм злодіянь, які становлять загрозу: повне відтворення документа, але на практиці така форма не залишається непоміченою, оскільки відображення оригіналу часто здійснюється погано; модифікація одного або декількох елементів за автентичною інформацією; чисті документи, викрадені для персоналізації; документи, повністю створені зловмисником. Отже, ризик фальсифікації на сьогодні дуже великий і становить важливе питання, адже правопорушники

застосовують дедалі складніші техніки і не соромляться регулярно повертатися для реалізації своєї мети. Злочинники зміцнюються та диверсифікуються, дедалі вдаючись до форм співпраці, спрямованих на полегшення їхньої діяльності. Специфіка форм залежить від тенденції важливих вроджених або соціально зумовлених постійних рис особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, тоді як ситуативні фактори, що характеризують злочинне діяння, недооцінюються. Тому необхідно застосовувати конкретні заходи та рішення, які можуть бути адаптовані до правової системи, процедур соціальних, політичних та економічних особливостей держави. Впровадження цих програм є складним і трудомістким процесом, а їхня ефективність на сучасному етапі розвитку криміналістики достатньо обмежена [352].

Феномен підробки електронних документів висуває злочинну діяльність на вищий рівень розвитку, чому сприяють динамічне зростання економічної сфери і доступ до фінансових видів передових технологій низького рівня безпеки. Внаслідок створення різних форм оплати з'явилася нова категорія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення шляхом використання електронних носіїв інформації, платіжних карток. Помічений і активний розвиток цього виду порушення законодавства через широке використання карток. З іншого боку, відіграють роль стандартні електронні документи, такі як контракти, рахунки-фактури та інші, за допомогою яких може бути вчинено велику кількість різних видів злочинів. Найпоширенішим є незаконне використання викраденого ідентифікатора або обробка третіми сторонами особистих електронних носіїв. Тому заходи щодо запобігання підроблених електронних документів залежать від методів технічної експертизи та соціального ступеня правового розвитку технічних умов та суспільства в цілому. Збільшення деталізації певних характеристик документа протидіє шахрайству, адже чим складнішими є їхня читабельність та зовнішній вигляд, тим важчим стає втілення процесу фальсифікації. Електронний доказ персоналізується візуально та в електронний спосіб у

процесі його видачі. Візуальну персоналізацію можливо зробити за наявності підтвердженого доказу захищеності.

Система захисту електронних документів повинна базуватися на компромісі між простотою та ефективністю. Сучасні технології дозволяють перетворити величезний електронний компонент в цілісну службу та сервісну функції. Кількість цих функцій має бути обмежена, щоб мінімізувати ризик непередбачених подій, які можуть зашкодити інтересам суб'єкта [250]. Важливість перевірки електронних документів часто відходить на другий план через людський фактор, тому вироблення звички їх перевірки дозволяє мінімізувати ризик підробки. Користуючись такими перевагами сучасних технологій, слід звертати увагу на стандарти безпеки, які забезпечують належний захист від фальсифікації. Підробка документів, що посвідчують особу, сьогодні широко використовується у вигляді шахрайства. Це передбачає внесення змін до існуючого документа, що посвідчує особу. На відміну від цільної підробки, де документ повністю відтворюється, мова йде лише про внесення змін, які можуть бути простими або дуже складними. Тому виявити їх не завжди легко. Значні інтерпретації можуть спричинити повну модифікацію ідентичності оригіналу документа. Цей тип порушень часто трапляється під час встановлення віддалених відносин. Злочинник використовуватиме іншу особу, щоб скористатися послугою, до якої він не має доступу.

Відправною точкою для роздумів щодо теорії та практики запобігання фальсифікаційним кримінальним правопорушенням є посилення на індивідуальні, екологічні, соціальні та макроекономічні детермінанти злочинності. Особливий акцент спрямовано на боротьбу з електронною злочинністю шляхом зміни самої ситуації. Програми профілактики та протидії спрямовані на нейтралізацію соціальних явищ, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, або на зміну окремих рис правопорушника. Невдоволення філософією запобігання кримінальним правопорушенням, заснованою на етіологічному підході, привело до більш

детального аналізу обставин його вчинення, фізичних умов та мотивації, що виникає в результаті. Прихильники ситуаційного напрямку в кримінології вважають, що потенціал особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, як правило, не діє на імпульс більшою чи меншою мірою, свідомо аналізуючи ситуацію до вчинення кримінального правопорушення і прийняття рішення щодо того, як це здійснити. Поява ситуативної течії щодо попередження порушення не має означати відмову від методів профілактики, що враховують окремі соціальні фактори, які сприяють супротиву підробці електронних документів. Двовимірна типологія програми запобігання правопорушенням спрямована на широкий загальний і соціальні групи ризику, що вступають у конфлікт із законом або стають жертвами злочинця [229; 234].

Підробка електронних документів у судовій практиці зустрічається достатньо часто. Для правопорушників достатньо отримати доступ до комп'ютера, на якому зберігається електронний підпис у вигляді цифрового файлу. Копіюючи підпис, зловмисники отримують можливість укласти від імені жертви різного роду угоди. Таким способом вони можуть отримати доступ до електронного гаманця і безперешкодно зняти гроші з електронного рахунку, використовуючи при цьому підробку підпису.

Фізичні та юридичні особи мають права, несуть обов'язки, можуть їх створювати шляхом підписання відповідних рішень або актів. Підпис підтверджує, що правами або обов'язками розпоряджається саме та особа, яка зазначена в документі.

Проблема підробки підпису з метою протиправної імітації чужого волевиявлення має багатовікову історію. Питання застосування електронного підпису в сучасних умовах не викликають суспільного резонансу, поки широкої популярності не отримали випадки електронного шахрайства документів, де був використаний чужий електронний підпис. Технологія виготовлення ключів електронного підпису відповідно до українських алгоритмів дуже надійна, способів її математичної підробки не існує, тому довіра до сертифікованих засобів електронного підпису і, як наслідок, до

механізмів автентифікації з їх використанням, достатньо висока. Іншою важливою умовою законного обороту є довіра до інформації, внесеної в сертифікат електронного підпису, що визначається впевненістю процедури ідентифікації особи, яка отримує сертифікат. З огляду на те, що порядок і умови ідентифікації в чинному законодавстві недостатньо описані, виникають первинні передумови для порушення закону. Чинне законодавство містить цілий комплекс заходів, що регулюють вимоги безлічі новацій, але, як і раніше, не приділяють достатньої уваги процедурам ідентифікації. Важливо уникнути надмірного обмеження можливості застосування електронного підпису [331].

Монополізація випуску сертифікатів електронного підпису державою несе ризик зниження зручності і потенційних економічно сприятливих умов, не вирішуючи проблему в корені її виникнення – на рівні розпізнання власника сертифіката та внесення відповідної інформації до електронного підпису. Розглядаючи пропозиції про посилення вимог до чинного законодавства, необхідно зазначити, що наразі інформація про доведені випадки заподіяння прямих збитків у результаті фальсифікаційної діяльності відсутня, а припущення про системні порушення не підтверджуються судовою практикою. Це побічно свідчить про недостатність вжитих організаційних заходів задля забезпечення відповідальності зловмисників. Водночас статистика свідчить, що правопорушення в окресленій сфері переважно пов'язані з недостатнім рівнем ідентифікації осіб, що призводить до прогалин у регулюванні процедур перевірки електронних документів. Причиною виникнення подібних злочинів можна вважати відносно доступну можливість реалізації злочинних планів через незаконне придбання та використання електронної інформації, а також підпису. Протиправні дії призводять до того, що матеріальний носій електронного підпису стає знаряддям скоєння правопорушення в руках виконавця.

Розслідування такого роду кримінальних правопорушень, як підробка електронних документів, вимагає спеціальних навичок і серйозних зусиль від

правоохоронних органів. Важливо попереджати такі кримінальні правопорушення, модифікуючи правове поле у сфері обігу електронних носіїв та інформації в цілому. Прямих шляхів вдосконалення законодавства два: регулювання порядку та умов ідентифікації особи при введенні в обіг його особистих матеріалів, а також забезпечення всебічної відповідальності учасників взаємин у цій сфері, в тому числі превентивно – на ранніх етапах обороту електронного підпису [314].

Зростаюча залежність інформаційного суспільства від технологічних інструментів електронного документообігу робить сферу діяльності правоохоронних органів постійно зацікавленою у цифровому світі внаслідок розширення і збільшення кримінальної структури у цьому просторі. Визначаючи принципи відповідальності за підробку електронних документів, законодавець визнає, що підготовча діяльність до цього виду фальсифікації також карається. Прикладом підготовчих заходів є спілкування з іншою особою для вчинення кримінального правопорушення, складання плану дій, збір інструментів чи інших засобів, необхідних для вчинення забороненого діяння. Тенденції розвитку криміналістики визначатимуться напрямами інноваційних технологій. Це багатовимірні технологічні явища, які змушують розглянути питання різних юрисдикцій, пов'язаних із судовою експертизою. Проблема надлишку пристроїв, які потребують одночасного використання з метою аналізу збільшення мобільності та портативності, пригнічує процес вдосконалення електронної безпеки. З використанням криптографічних механізмів відбувається обмеження свободи проведення судових досліджень та аналізів. Головним їхнім викликом, безумовно, є підтримка та використання дослідницьких методів і процесів протидії підробці електронних документів у період швидкої еволюції непередбачуваного цифрового світу. Такі виклики для судово-експертного спостереження здатні успішно активізувати структуру продуктивного переслідування осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в електронному аспекті [224; 238].

Виявлення винних у фальсифікації електронних документів передбачає проведення конкретних слідчих дій, а також вимагає спеціального знання мотивів особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, та обставин скоєння злочинів. Кримінальна відповідальність покладається не лише на особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення, пов'язане зі створенням неправдивого документа, а й на будь-яку особу, яка використовує його. Умовою судимості є, звичайно, те, що прокурор демонструє, що особа, яка використовує такий документ, знала, що він підроблений. Зазвичай факт такого усвідомлення очевидний. Завдяки зростаючому значенню криміналістичних методів, що досягається в результаті використання нових технологій, включно з дослідженнями, проведеними на цифрових платформах, викриття осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, майже завжди пов'язане з низкою складних заходів, що виявляють факти кримінального правопорушення. Знання та навички перевірки справжності електронного документа та обробки даних моніторингу, зібраних за період скоєння правопорушення, допомагають оцінити результативність доказів. У ході реалізації слідчих дій проводиться низка алгоритмів, спрямованих на виявлення та підтвердження особи винного. Широко відомі методи діяльності необхідно модернізувати, адже класичні часто використовувані механізми у боротьбі з підробкою документів виявляються неможливими і неефективними. Зростання ролі криміналістичних методів у ефективності розслідувань створює на ринку праці попит на спеціальні знання з техніки і тактики ефективного проведення розслідування в цій галузі [275].

Розвиток технологій, безсумнівно, підтримує та підвищує ефективність роботи експертів. Використання сучасних програм і пристроїв у багатьох випадках забезпечує підвищену точність, достовірність та ефективність ідентифікації та виявлення особи, що скоїла підробку електронних документів. Заміна ручної роботи не тільки пришвидшує діяльність фахівців, але й покращує підготовку матеріалів із більшою точністю. Хоч конкретна форма електронного документа не важлива з погляду кримінального

законодавства, вона, безсумнівно, має матеріальний характер, оскільки є конкретним об'єктом або носієм інформації. Тому, чи є документ офіційним чи приватним, положення законодавства все одно мають регулювати найрізноманітніші питання щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, для боротьби з підробкою у сфері електронного документообігу. Коли ризик реалізації ознак цього правопорушення є значним, передбачається обов'язок представити та подати на вимогу суду всі види документів, що стосуються таких фактів і мають значення для вирішення справи. Кожен може бути зобов'язаний подати за рішенням суду у визначені час та місце електронний документ або певну інформацію, що перебуває у розпорядженні та є доказом факту вчинення злочиння [251; 226].

Слід зазначити, що впливу від повномасштабної військової агресії зазнали всі сфери життя, в тому числі й криміналістика, яка зіштовхнулася з новими викликами в нових реаліях військових дій. Одночасно з розвитком цифрових технологій постають нові виклики у сфері техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації. Правоохоронні органи потребують нових ефективних методів та інструментів виявлення, дослідження та використання доказів на електронних носіях інформації. А техніко-криміналістичні дослідження електронних носіїв інформації є важливими при зібранні доказової бази у межах розслідування кримінальних правопорушень, що скоєні під час війни, у тому числі з боку військових осіб. Експертні установи сьогодні активно впроваджують цифрові технології, розробляють нові методи дослідження, які, зокрема, дозволяють автоматизувати пошук і обробку цифрової інформації [63]

Сучасність створює нові виклики у криміналістиці. Так, кримінальні правопорушення, що вчиняються в кіберпросторі мають, як звичні для криміналістики сліди, так і новітні «цифрові» сліди, для дослідження яких необхідно використовувати широкий спектр експертиз комп'ютерної техніки, обладнання і засобів; програмних продуктів; технічної експертизи

документів; відеозаписів; документів та засобів у сфері інтелектуальної власності [36, с. 137].

Техніко-криміналістичне дослідження документів, як різновид криміналістичного дослідження документів, вивчає способи виготовлення документів та розробляє і вдосконалює методи, прийоми та засоби дослідження документів для встановлення їхньої справжності [332, с. 43]. Дані, що їх використовують для проведення техніко-криміналістичних досліджень, потребують удосконалених технологій, зокрема використання програмного забезпечення Magnet AXIOM, Magnet Forensics, «Мобільний криміналіст», Belkasoft Evidence Center. Це програмне забезпечення дозволяє отримати дані з програм обміну повідомленнями, електронної пошти, щодо історії відвідування в мережі Інтернет, геолокації, видалені дані та інформацію [333, с. 137].

У межах криміналістичного дослідження документів здійснюються розробки щодо огляду та долучення їх до матеріалів справи, дослідження із застосуванням природничо-наукових методів, розроблення заходів, що ускладнюють підробку документів. Документи, як джерела розшукової, доказової та орієнтуючої інформації, зокрема в умовах воєнного стану, є об'єктами криміналістичного дослідження, що мають окрему вагу для суспільства. Криміналістика застосовує термін «документ» до таких об'єктів, як відеодокументи, фотодокументи, кінодокументи, фонодокументи, електронні документи [332].

До носіїв електронних документів відносять об'єкти комп'ютерно-технічного дослідження: лазерні диски, системні блоки, сервери, дані з персональних комп'ютерів, портативні комп'ютери, всі інші комп'ютерні носії інформації, флеш-накопичувачі, планшетні комп'ютери, термінали мобільного зв'язку (комунікатори, мобільні телефони, smart-годиники, смартфони), відеореєстратори тощо [36, с. 137].

Такий чинник, як наявність електронних документів, цифрових і електронних носіїв інформації, якісно змінив злочинність, зумовив її

транскордонний характер, ускладнив способи дослідження та виявлення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, зокрема у сферах кредитування, страхування, заподіяння майнової шкоди, крадіжки, шахрайства, незаконного підприємництва за допомогою комп'ютерних технологій [332].

Одним із сучасних новітніх електронних носіїв інформації є дані відео- та фотоспостереження з безпілотних літальних пристроїв, що дають змогу здійснювати електронний контроль за пересуванням осіб чи техніки з можливостями ідентифікації людей. А засоби штучного інтелекту повинні активно впроваджуватись у роботу для дослідження доказів в умовах війни [212, с. 44].

В. Гусева здійснила характеристику криміналістичних досліджень осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством в умовах воєнного стану. Авторка зазначає, що ця категорія осіб не втратила своєї актуальності у зв'язку з військовими подіями в Україні, а навпаки, підвищилась їхня суспільна небезпека. Особливо наболілим зазначене питання є для агровиробників як експортерів продукції, які є вразливою категорією бізнесу в умовах воєнного стану. А сліди протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації відображаються у електронних та письмових документах, що характеризуються слідами матеріальної або інтелектуальної підробки. Актуальність дослідження вказаних засобів підвищується в умовах військових дій на території України [35].

В умовах повномасштабного вторгнення техніко-криміналістичний напрям дослідження електронних засобів інформації є одним із перспективних напрямів протидії та розслідування кримінальних правопорушень. В. Шевчук говорить про «військово-польову криміналістику» як наступний напрям наукового розвитку та запровадження інноваційних засобів дослідження доказів для здійснення оптимізації боротьби зі злочинністю. Сюди слід віднести такі техніко-криміналістичні засоби, як дослідження інформаційних технологій, електронних баз знань,

методів збору і фіксації доказової інформації у кримінальних правопорушеннях, вчинених в умовах воєнного стану. Особливу увагу вчений акцентує на дослідженні електронних засобів інформації для електронної ідентифікації людини – за ознаками ходи, зовнішності, райдужної оболонки ока, ДНК [334].

Таким чином, швидкий розмах технологій визначає темп поширення такому виду кримінального правопорушення, як підrobка електронних документів. Широке розповсюдження в Україні інноваційних технологій привело до формування нових механізмів електронного автоматизованого документообігу, заснованого на сучасних платформах. В його основі лежить створення повноцінного електронного документа, що принципово замінить техніку його формування, залишаючи при цьому актуальність властивостей та функцій. Тобто, об'єктами криміналістичного дослідження стають електронні оригінали та копії різних фінансових і процесуальних документів, що містять відповідну інформацію, а також технічні пристрої, для яких характерні багатофункціональність та найсучасніша висока якість копіювально-розмножувальних властивостей. Кількість правопорушень у сфері комп'ютерних технологій невпинно збільшується, з чим пов'язані недостатньо розроблені методики криміналістичної діяльності та високий рівень латентності, які заважають ефективному розкриттю кримінального правопорушення і своєчасному реагуванню. У сучасному світі без закріплення конкретних правовідносин не може обійтися жодна галузь соціального життя, оскільки в суспільній практиці законодавство за своїм застосуванням має важливе юридичне, наукове, історичне, технічне та політичне значення для держави загалом. З метою протидії зазначеним кримінальним правопорушенням в Україні прийнято низку нормативно-правових законодавчих актів, серед яких найважливішими виступають Кримінальний кодекс України, постанови Кабінету Міністрів України, Кримінальний процесуальний кодекс України, які стосуються діяльності в окресленій сфері та регулювання електронних і магнітних документів. Адже

останні доволі вразливі проти паперових матеріалів і знаходяться у прямій залежності від апаратного забезпечення, яке формує специфіку логічної та фізичної структур, що не збігаються з традиційними уявленнями. Тому подальший розвиток криміналістичної справи у цьому аспекті нерозривно пов'язаний із модернізацією організаційно-правового забезпечення.

Для роботи з електронними документами експерту варто розуміти основні технології їх використання, що зумовлюють сучасні можливості. Це дозволить отримати важливу інформацію про устаткування та матеріали, спосіб виготовлення, кваліфікацію і навички особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, причетної до процесу фальсифікації. У структурі криміналістичного дослідження шляхом використання ефективного комплексу спеціалізованих знань судово-технічної та комп'ютерної експертиз електронного документообігу формується певна система ознак способу виготовлення та підробки, що допомагають реалізувати продуктивну ідентифікацію. Отже, використання інноваційних технологій у підробці електронних документів ставить перед судовою експертизою низку завдань, із-поміж яких основними є: вдосконалення наявних і створення нових експертних методів боротьби з цією діяльністю, правове регулювання їх застосування, розробка апаратно-технічного і методичного забезпечення, підготовка кваліфікованих спеціалістів, удосконалення чинної законодавчої бази.

Висновки до розділу 5

Криміналістичне дослідження об'єктів документознавства, зокрема грошей, цінних паперів, документів на пластиковій основі та електронних документів, відіграє ключову роль у протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із підробкою. Аналіз грошей і цінних паперів, як об'єктів кримінальних правопорушень, вимагає комплексного підходу, що

охоплює огляд, вилучення та техніко-криміналістичну експертизу. Огляд спрямований на виявлення ознак підробки, таких як відповідність реквізитів, елементів дизайну та захисту, тоді як експертиза, проведена за участю спеціалізованих установ, встановлює факт підробки, спосіб її здійснення та походження матеріалів. Дослідження паперових грошей і цінних паперів охоплює аналіз реквізитів, поліграфічних технологій і матеріалів, а також порівняння з картотеками фальшивок, зокрема через співпрацю з Інтерполом. Визначено, що основна частка підробок виявляється на етапі банківського обігу, що вказує на необхідність посилення превентивних заходів, таких як експрес-аналіз для громадян та установ.

Криміналістичне дослідження документів на пластиковій основі, зокрема свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів та ID-карток, ускладнене через сучасні технології підробки, які дозволяють створювати високоякісні фальшивки. Захист документів передбачає персоналізацію та використання захисних елементів, однак їх підробка залишається значною проблемою через доступність обладнання для друку. Експерименти, проведені експертними установами, демонструють можливість внесення змін до документів без явних ознак втручання, що підкреслює потребу в удосконаленні методів експертизи та співпраці між органами досудового розслідування, експертами та виробниками документів. Особливо актуальним є дослідження документів, що посвідчують особу, в умовах зростання нелегальної міграції та злочинності, що вимагає впровадження надійних механізмів верифікації даних. Електронні документи, як об'єкти криміналістичного дослідження, характеризуються складністю через їхню цифрову природу та різноманітність форматів. Підробка електронних документів, зокрема шляхом використання електронного підпису, становить серйозну загрозу, оскільки правопорушники можуть отримувати доступ до фінансових ресурсів чи укладати угоди від імені інших осіб. Техніко-криміналістична експертиза електронних документів передбачає аналіз комп'ютерних даних, носіїв інформації та програмного забезпечення із

використанням сучасних інструментів, таких як Magnet AXIOM чи Belkasoft Evidence Center. У контексті воєнного стану в Україні особливого значення набувають дослідження цифрових слідів, зокрема для виявлення військових осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, що вимагає впровадження інноваційних методів, таких як аналіз даних із безпілотних пристроїв чи штучного інтелекту. Недостатня законодавча урегульованість процедур ідентифікації та верифікації даних створює прогалини, які сприяють злочинності, що вимагає вдосконалення нормативної бази та підготовки кваліфікованих фахівців.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – розроблено концепцію теоретико-методологічних та правових засад криміналістичного документознавства, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення доктринального, правотворчого та правозастосовного підходів до розуміння документа у кримінальному провадженні.

1. Криміналістичне дослідження документів пройшло достатньо довгий шлях історичної еволюції. У своєму сучасному вигляді воно склалося у другій половині ХХ ст. завдяки поєднанню теоретичних положень та спеціальних методів, що були запозичені з природних та технічних наук. Це дозволило максимально точно визначати технічні особливості виготовлення того чи іншого документа або його частини, ототожнюючи використані при цьому засоби та матеріали.

2. Документ за своєю суттю є унікальним, оскільки виступає предметом дослідження різних галузей знань і сфер суспільної діяльності. Документ асоціюється передусім із папером, хоча справочинство загалом і юриспруденція зокрема розглядають можливість фіксації інформації на будь-якому матеріальному носієві.

3. На міжнародному рівні сьогодні фактично немає єдиної загальновизнаної дефініції поняття «документ», адже як в актах міжнародного права, так і в законах різних країн, державних і галузевих стандартах, наукових працях надається значна кількість визначень одного поняття. На міжнародному рівні найбільш загальновизнаним є таке визначення документа, котре детермінує його як запис інформації, що може бути використана як одиниця в документаційному процесі. Відповідно до стандартів ІСО інформація може бути записаною в будь-який спосіб фіксування будь-яких відомостей, тобто за допомогою не тільки знакового письма, але й зображення, звуку тощо. Таке визначення дозволяє додати до

категорії документів всі матеріальні об'єкти, які можна використати для передачі інформації в суспільстві.

4. Документ (загалом) – це обов'язковий та невід'ємний елемент будь-якої діяльності (управлінської в цілому чи певної, галузевої). Це закріплення певним способом (графічним (писемним), усним (словесним), картографічним, топографічним, стенографічним, живописним, нотним, образотворчим, аудіовізуальним тощо) інформації на певному матеріальному носії (як-от: папір, фото-, відео-, аудіоносій, фото-, кіноплівка, фото-, кінокадр, електронний накопичувач інформації (flash-карта), диск, дискета, касета, перфокарта тощо).

5. Усі ділові папери різняться за своїм призначенням, конкретною функцією, тому рівень регламентації та стандартизації їх буде різним, а саме низьким або високим. Юридичний документ – це письмовий акт, який складається згідно з правовими вимогами та містить правову інформацію (підтвердження прав, обов'язків або підтвердження юридичних фактів, подій чи дій, що тягнуть виникнення певних прав та обов'язків). В адміністративному праві поняття «документ» використовується для характеристики функцій різних адміністративних органів, визначення змісту і форми актів управління, а також реєстрації актів цивільного стану. У кримінальному праві документ виступає як предмет кримінальних правопорушень, що їх вчиняють конкретні особи (підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання). У кримінальному процесі поняття «документ» розуміється ширше, адже до документів відносять зліпки зі сліду, фотознімки місця події, фонограми допиту. Документом у кримінальному процесуальному розумінні можна вважати будь-які предмети матеріального світу, придатні для фіксації та передачі у часі і просторі інформації (відомостей) з метою її збереження та суспільного використання. У трудовому праві з поняттям і видами документів пов'язане виникнення, припинення, здійснення трудових відносин: прийом на роботу, переведення, звільнення з роботи, трудовий стаж, відпустка, підвищення звання чи посади.

У цивільному праві поняття «документ» пов'язане з урегулюванням різноманітних видів цивільно-правових угод (договори, зобов'язання) тощо.

6. У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Основним досягненням криміналістики є те, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення подробиць документів. Криміналістична практика свідчить про те, що документами вважають, як правило, предмети, на яких тим чи іншим способом зафіксовані відомості про обставини (факти), що мають значення для встановлення істини у справі.

Юридичні документи: регулюють суспільні відносини, які належать до сфери правового регулювання; супроводжують усі стадії правового регулювання; є результатом цілеспрямованої діяльності людини; створюються під час практичної діяльності суб'єктів права; складаються у межах компетенції державних органів або посадових осіб чи правоздатності громадян (установ, організацій); встановлюють права та обов'язки; породжують юридичні наслідки; мають обов'язковий характер; повинні бути складені відповідно до вимог юридичної техніки; дозволяють досягти стабільності та визначеності у відносинах між людьми.

7. Проведене дослідження проблем криміналістичного документознавства свідчить про те, що, попри велику кількість наукових досліджень у цьому напрямі та систематичне застосування правового інституту криміналістичного документознавства на практиці, залишається чимало питань, які потребують вдосконалення або навіть додаткового дослідження. Зокрема, залишаються остаточно невирішеними, а отже, можуть стати предметом самостійних наукових пошуків, питання щодо розробки спеціального методичного забезпечення документування змісту криміналістичного дослідження, розроблення типових зразків документів, де мають фіксуватися виявлені фактичні дані, а також відобразитися результати

та наслідки застосування тих чи інших дій. Предметом криміналістичного документознавства є способи, засоби та методи дослідження документів та інформації у кримінальному провадженні з метою визначення авторів, оригінальності, особливостей виготовлення чи написання, а також інших обставин, які мають значення для розслідування та встановлення істини у справі. Аналіз наукових позицій сучасних вчених дозволяє констатувати, що система криміналістичного документознавства містить у собі криміналістичне дослідження текстів та техніко-криміналістичне дослідження документів. Також варто підкреслити, що криміналістичне документознавство як правова категорія має подвійну правову природу, адже, з одного боку, являє собою систему знань про документознавство, а з іншого – про криміналістичну техніку.

8. Під криміналістичним документознавством слід розуміти галузь криміналістичної техніки, яка вивчає поняття та зміст документів, способи їх виготовлення, практику їх використання зі протиправною метою, а також діяльність науковців, криміналістів, експертів та інших уповноважених осіб зі збирання, дослідження та оцінки документів із метою розслідування вчинених протиправних дій (осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, або проступків) та їх попередження. Основне призначення криміналістичного дослідження документів полягає у комплексному вивченні особливостей, способів, засобів та методів виготовлення документа, внесення в нього змін або його знищення, що має ключове криміналістичне значення.

Підтримано учених, які вважають, що юридичне документознавство – це система науково обґрунтованих засад щодо юридичної техніки та лінгвістичних вимог до створення юридичних документів. Нормативно-правова база юридичного справочинства дуже розгалужена, охоплює законодавчі акти України у сфері інформації та документації, укази і розпорядження Президента України, що регламентують питання документаційного забезпечення на найвищому рівні; правові акти органів

виконавчої влади; інструкції, державні стандарти. Діловодство відіграє важливу роль у праводіловій сфері, що залежить як від технічного оснащення, так і від документаційного чинника. Тому нині надзвичайно важливим є вдосконалення його системи. Документообіг – рух документів в організації з моменту їх створення чи одержання до завершення виконання або відправлення. Організація документообігу – це правила, відповідно до яких відбувається рух документів в установі. Організація документообігу передбачає раціональний рух документів, що охоплює як операції з документами, так і всі їх переміщення в апараті управління, тобто їх одержання, розгляд, передачу на виконання, організацію виконання, засвідчення, оформлення та відправлення.

9. Дослідження правових і організаційних засад щодо проблемних питань понятійного апарату та правозастосування порядку збирання, перевірки та оцінки документів як джерел доказів у кримінальному провадженні надає підстави стверджувати, що документом як одним із процесуальних джерел доказів є спеціально створений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуків, зображення тощо відомості, який може бути використаний як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження та мають значення для нього, який відповідає вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності.

10. Електронним документом у процесуальному значенні запропоновано вважати не тільки окремий електронний файл, що містить відомості, котрі мають значення для кримінального провадження, а й фізичний носій електронної інформації, який містить такий файл. Із метою усунення недоліків та неузгодженостей у порядку витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів як джерел доказів пропонуємо вдосконалити національне кримінальне процесуальне законодавство в дослідженому

напрямі, а саме доповнити частину 2 ст. 93 КПК України текстом такої редакції: «Сторона обвинувачення здійснює витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок шляхом надсилання постанови, яка має відповідати вимогам, передбаченим ст. 110 КПК України. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службові та фізичні особи, яким надіслано постанову слідчого, дізнавача, прокурора про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання постанови надати слідчому, дізнавачу, прокурору витребувані речі, відомості, інформацію, документи та копії документів, крім відомостей із обмеженим доступом і документів, у яких міститься інформація з обмеженим доступом. Строк розгляду постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок може бути продовжено до десяти робочих днів, якщо витребування стосується надання значного обсягу інформації або потребує збору та перевірки інформації серед значної кількості даних, про що слідчого, дізнавача, прокурора письмово повідомляють не пізніше п'яти робочих днів зі дня отримання відповідної постанови з обґрунтуванням причин такого продовження. У процесі тримання речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок слідчий, дізнавач, прокурор складає відповідний протокол. Невиконання постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження».

11. Констатовано, що зростання кількості випадків використання цифрових документів і швидкі темпи технологічних змін створили значні виклики для експертів. Однією з головних проблем є відповідність методів

дослідження документів сучасним технологіям, згідно з якими вони створюються. Крім того, розвиток технології deepfake, яка використовує штучний інтелект для маніпулювання аудіо- та відеоконтентом, створює ще більше викликів для експертів та спеціалістів. Лише систематичне вдосконалення законодавства, а також зміна організації криміналістичного дослідження документів зі впровадженням нових методів та способів дослідження носіїв даних здатні запобігти розриву між якісною діяльністю експертів та діяльністю правопорушників щодо підробки й інших маніпуляцій із документами. Організаційні аспекти криміналістичного дослідження документів в Україні потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, необхідно дослідити різні аспекти роботи з електронною документацією, такі як аналіз електронного підпису, електронної пошти, ціль-даних та інших цифрових слідів; автоматизований аналіз документів: можливості та обмеження.

12. Акцентовано увагу на подальшому вивченні питань процесуальних гарантій прав експерта та спеціаліста під час збору та використання документів як джерел доказів у кримінальному дослідженні. Зокрема, проведене дослідження визначило основні права експерта та спеціаліста, захист яким необхідно забезпечити під час реалізації останніми своїх повноважень у ході кримінального провадження.

13. Правове регулювання документообігу відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної юридичної практики, організуючи рух документів від їх створення до архівації з мінімальними витратами часу та ресурсів. Система документообігу, що охоплює вхідні, вихідні та внутрішні документопотоки, базується на чітких нормативних засадах, таких як статuti, накази та державні стандарти. Номенклатура справ систематизує зберігання, а експертиза цінності документів визначає їхню подальшу долю. В Україні це регулювання має глибокі історичні корені, починаючи від «Руської правди» і до сучасної нормативної бази, що охоплює закони про інформацію, електронний документообіг і державну таємницю. Юридичне

документознавство, поєднуючи юридичну техніку, лінгвістику та цифрові технології, адаптується до сучасних викликів, зокрема через розвиток електронних документів. У кримінальному процесі документи виступають важливими джерелами доказів, відповідаючи критеріям належності й допустимості, але потребують вдосконалення нормативного регулювання, зокрема щодо витребування та адаптації до нових технологій. Подальший розвиток системи документообігу вимагає гармонізації з європейськими стандартами та інтеграції інновацій, що забезпечить ефективність правової комунікації та захист прав людини.

14. Процесуальні гарантії експертів та спеціалістів мають вирішальне значення у процесі винесення рішення у кримінальному провадженні. Так, експертом є особа, що наділена фаховими знаннями та уповноважена проводити судову експертизу у кримінальному розслідуванні. Тоді як спеціаліст також є особою, яка має спеціальні знання, котрі необхідно застосовувати здебільшого для внесення ясності у хід розслідування. У цьому і полягає ключова відмінність їхніх ролей та функцій – експерт безпосередньо бере участь у провадженні та проводить власне незалежне розслідування, а спеціаліст допомагає слідству, надаючи спеціальні знання.

15. На відміну від експертів, спеціалісти мають більш обмежену роль у кримінальному провадженні, оскільки в більшості випадків вони застосовують свої фахові знання та навички замість того, щоб проводити незалежні розслідування. Вони допускаються до участі у збиранні та аналізі доказів, однак не мають повноважень надавати незалежні висновки (останні мають додатковий характер). Спеціалісти зобов'язані співпрацювати зі слідчими та прокурорами, консультуючи їх, ґрунтуючись на власному досвіді та знаннях. Їхня участь має ключове значення для роз'яснення технічних аспектів справи, гарантуючи, що докази будуть правильно інтерпретовані. Незважаючи на те, що спеціалісти володіють цінними знаннями, вони мають діяти у встановлених законом межах та не можуть діяти незалежно, як експерти.

16. Документ можна вважати комплексним об'єктом дослідження, який залежно від завдань, що цікавлять замовника експертизи, може направлятися на різні види судових експертиз. Однак якщо вести мову про документ як об'єкт криміналістичного документознавства, то сучасна судова експертологія передбачає такі експертні спеціальності, що дозволяють досліджувати документ та вирішувати завдання саме цієї галузі криміналістики: 1) почеркознавча та лінгвістична експертизи документів: 1.1) дослідження почерку і підписів; 1.2) лінгвістичне дослідження писемного мовлення; 1.3) лінгвістичне дослідження усного мовлення; 2) технічна експертиза документів: 2.1) дослідження реквізитів документів; 2.2) дослідження матеріалів документів; 2.3) дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів. Крім того, залежно від способу та засобів фіксації інформації в документі, а також способу його виготовлення та матеріалу документи можуть бути об'єктами дослідження й інших видів судових експертиз, таких, наприклад, як трасологічна, комп'ютерно-технічна, фототехнічна, портретна та голографічних зображень, відео-, звукозапису тощо.

Під об'єктом криміналістичного документознавства доцільно розуміти документи та пов'язані з їх виготовленням та зміною конкретні предмети, речовини або процеси, які за допомогою криміналістичних засобів, методів та прийомів мають бути досліджені з метою пізнання їхніх сутності, закономірностей розвитку, ознак та властивостей.

Доведено, що важливим аспектом об'єкта криміналістичного документознавства є матеріальна природа об'єкта дослідження та його інформаційна роль у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження. Документ є складним комплексним об'єктом криміналістичного документознавства, тому потребує дослідження не лише його матеріальна складова, але й змістовна (інформаційна).

17. Впровадження сучасних наукових здобутків за допомогою таких нових методів, як, наприклад, тонкошарова хроматографія, електрофорез,

лазерний люмінесцентний аналіз, спектрофотометрія, електронна мікроскопія та ін., дозволяє розширити коло досліджуваних об'єктів, виявити нові властивості, ознаки, встановити їхню взаємозалежність, визначити кількісні характеристики досліджуваних ознак, підвищити можливості виявлення малої кількості матеріалів та їхніх властивостей. Як правило, використанню нового методу під час проведення досліджень передують встановлення можливостей його застосування для вирішення поставлених перед правоохоронними органами завдань.

18. Методичні основи проведення почеркознавчої експертизи базуються на правилах підготовки і проведення комплексних криміналістичних експертиз, враховують наявну класифікацію за об'єктами й завданнями досліджень, містять низку обов'язкових вимог щодо підготовки матеріалів для дослідження та можливих варіантів підробки рукописних текстів і підписів. Одним із проблемних питань почеркознавчої експертизи є низький відсоток отримання експертних висновків, що мають значення для розслідування кримінальних проваджень. Понад 50 % проведених експертиз містять висновок про неможливість зробити будь-який висновок після проведення дослідження. Доцільним є внесення змін у технологію проведення цього виду експертиз із метою формування відсоткового висновку щодо досліджуваного зразка почерку. Одним із елементів технології проведення цієї експертизи є складання таблиці ознак та пошук відповідей щодо наявності/відсутності конкретної ознаки в досліджуваному зразку. На підставі результатів, що містяться в таблиці, експерт має зробити висновок про наявний відсоток збігів ознак досліджуваного зразка з еталоном. Результуючий відсоток отримується шляхом підсумовування позитивних відповідей і множення цієї суми на ваговий коефіцієнт відповіді. Ваговий коефіцієнт відповіді в цьому разі отримується шляхом поділу 100 на кількість порівнюваних ознак (або рядків таблиці). Висновок експерта, що містить відсоток імовірності авторства підозрюваної особи, є значно більш

інформативним для розслідування, ніж висновок про неможливість ідентифікації.

19. Сучасні технології значно полегшують експертну роботу, скорочуючи витрати часу та виключаючи суб'єктивну можливість допустити помилку. Автоматизований процес дозволяє одночасно виконувати широкий набір запрограмованих операцій, як-от: ідентифікація, вимірювання, статистичний аналіз, математичне моделювання, порівняння, оцінка та фіксація результату. Перевага застосування програмних засобів при експертних дослідженнях полягає також у фіксації та аналізі тих ознак, які можуть бути непомітними при традиційному експертному дослідженні. Слід підкреслити, що саме поєднання традиційних експертних методик із можливостями новітньої техніки є запорукою отримання найбільш повних та точних висновків.

20. Для лінгвістів у цю епоху міжнародних судів важливо буде зрозуміти практику дискурсу міжнародного права та ознайомитися зі звичаями правових систем інших країн. Слід зазначити також назрілу необхідність розробки методичних підходів до дослідження речових продуктів, що містять іншу деструктивну інформацію, у зв'язку зі зростаючими загрозами віртуального простору. Вирішити завдання процесуальної перевірки результату експертного дослідження, об'єктивності висновків допоможуть слідчому, прокурору, захиснику, судді криміналістичні рекомендації, запропоновані вченими.

21. Слід передбачити єдиний підхід до розуміння комплексної експертизи в усіх галузях судочинства, закріпивши його в Законі України «Про судову експертизу» і в такий спосіб запобігти плутанині в умовах конкуренції норм. Необхідність чіткого розрізнення понять комплексної судової експертизи як процесуальної категорії та комплексного експертного дослідження (або, іншими словами, комплексу досліджень) як сфери практичної діяльності є актуальною та потребує законодавчої підтримки. Криміналістичні дослідження документів, що проводяться із залученням

декількох об'єктів, вимагають звернення до спеціальних знань у галузі криміналістичної техніки, тобто одному експерту цілком під силу володіти всіма необхідними методиками. Тому достатньо затвердити їхній комплексний характер, здійснити розробку (або затвердження) відповідної методики та визнати в правовий спосіб доцільність здійснення цих досліджень одним експертом.

22. Почеркознавчі експертизи відіграють ключову роль у кримінальних розслідуваннях, ідентифікуючи авторів рукописних текстів і підписів. Вони базуються на порівняльному аналізі зразків, зважаючи на мову, час виконання та спосіб написання, із застосуванням фізичних, хімічних, медичних і психологічних методів. Проте понад 50 % експертиз не дають чітких висновків через недостатність зразків чи вплив сучасних технологій, що ускладнює аналіз. Для підвищення ефективності пропонується запровадити відсоткову оцінку ймовірності авторства за допомогою таблиць ознак. Технічне дослідження документів спрямоване на встановлення їхньої справжності, виявлення підрбок і відновлення змісту. Воно використовує загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема мікроскопію, фотографію, хімічний і фізичний аналіз. Сучасні технології, як-от комп'ютерна діагностика та аналіз голограм, підвищують точність, але ускладнення викликають нові способи фальсифікації, наприклад використання плотерів чи копіювальної техніки.

23. Криміналістичне дослідження грошей та цінних паперів передбачає як огляд грошових знаків або цінних паперів із ознаками підробки, так і проведення їхньої техніко-криміналістичної експертизи. Під час проведення обшуку або огляду місця події можуть бути виявлені грошові кошти або цінні папери з ознаками підробки. У разі виявлення і вилучення паперових грошових коштів або цінних паперів, щодо яких є сумніви у їхній справжності, їх огляд повинен бути спрямований на встановлення ознак підроблення.

Для підтвердження факту підроблення грошових коштів або цінних паперів призначається техніко-криміналістична експертиза грошових коштів. Основними питаннями, які вирішуються під час проведення цієї експертизи, є відповідність цінного паперу або банкноти аналогічним цінним паперам або банкнотам, що виготовляються Держзнаком або Нацбанком України. Результати експертного дослідження повинні бути викладені й оформлені у висновку експерта.

24. Для роботи з електронними документами експерту варто розуміти основні технології їх використання, що зумовлюють сучасні можливості. Це дозволить отримати важливу інформацію про устаткування та матеріали, спосіб виготовлення, кваліфікацію і навички особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення і причетна до процесу фальсифікації. У структурі криміналістичного дослідження шляхом використання ефективного комплексу спеціалізованих знань судово-технічної та комп'ютерної експертиз електронного документообігу формується певна система ознак способу виготовлення та підробки документів, що допомагають реалізувати продуктивну ідентифікацію. Отже, використання інноваційних технологій у підробці електронних документів ставить перед судовою експертизою низку завдань, із-поміж яких основними є: вдосконалення наявних і створення нових експертних методів боротьби з такою діяльністю, правове регулювання їх застосування, розробка апаратно-технічного і методичного забезпечення, підготовка кваліфікованих спеціалістів, удосконалення чинної законодавчої бази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П. Є., Антощук А. О., Вакулик О. О. та ін. Криміналістика : підруч. Київ, 2021. Тема 9 : Криміналістичне дослідження документів. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : <https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec9.html>.
2. Бабіков О. П. Висновок спеціаліста не є доказом в кримінальному провадженні щодо злочинів. *Правова система та державотворення: історичний вимір і сучасні тенденції : матеріали II наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 16-17 лют. 2024 р.). Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2024. С. 109–111.
3. Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. Т. 1 / за заг. ред. Тація В. Я. та ін. Харків : Право, 2012. 768 с.
4. Бездрабко В. В. Історичне документознавство в Україні: сучасний стан і перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 4. С. 4–23.
5. Безсонна Т. Ф. Проблеми призначення технічної експертизи документів. *Право і безпека*. 2021. Вип. 1. № 80. С. 72–76.
6. Бибик С. П. Ділові документи та правові папери. Харків : Прапор, 2012. 493 с.
7. Бідняк Г. С. Проблемні питання підготовки матеріалів до почеркознавчого дослідження. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 210–214.
8. Білодід І. К. Академічний словник української мови : в 11 т. Т. 2 / АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1971. 731 с.
9. Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Криміналістичне документознавство : практич. посібник / за заг. ред. В. В. Бірюкова. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 332 с.
10. Бовнегра І. В. Залучення адвокатом експерта в кримінальному провадженні. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в*

діяльності підрозділів кримінальної поліції : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 бер. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 188–192.

11. Бондаренко О. О. та ін. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

12. Будзієвський М. Ю. Історичний аналіз виникнення криміналістичного документознавства. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 224–230.

13. Будзієвський М. Ю. Етапи розвитку судово-технічної експертизи документів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 238–242. URL : https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/ur_2011_1/238-242.pdf.

14. Будзієвський М. Ю. Техніко-криміналістичне дослідження документів на транспортні засоби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2009. 20 с.

15. Бюлетень НКЮ УРСР. 1923. № 47–48. С. 50–51.

16. Вапнярчук В. В. Щодо витребування та отримання як способів збирання доказів. *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 12–13 черв. 2015 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2015. С. 23–25.

17. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1428 с.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1719 с.
22. Веліканов С. В. Структура причинно-наслідкового зв'язку в теорії причинності в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. № 15. С. 73–83.
23. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошових знаків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2004. 28 с.
24. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей : посібник. Київ : НАВСУ, 2003. 180 с.
25. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.
26. Все про почеркознавчу експертизу. *Протокол*. URL : https://protocol.ua/ua/vse_pro_pocherkoznavchu_ekspertizu.
27. Гаврилишин В. М. Спеціаліст у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 26 трав. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 50–53.
28. Галій М. С. Історія становлення та розвитку юридичного діловодства в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 307–315.
29. Гиляка О. С. Юридичний документ: поняття, особливості, види : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2017. 238 с.
30. Глущик С. В. та ін. Сучасні ділові папери : навч. посіб. для вищ. та серед. спец. навч. закладів. 3-є вид., перероб. і доп. Київ : А.С.К., 2002. 400 с.
31. Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 21 с.

32. Гонгало С. Й. Сучасний стан судової техніко-криміналістичної експертизи документів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2010. № 2. С. 1–11.
33. Гора І. В., Попович І. І. Комплексне дослідження окремих об'єктів судово-технічної експертизи документів при вирішенні питання щодо встановлення давності їх виконання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. № 63. С. 288–292.
34. Кучеренко М. С. Граматичні труднощі перекладу англомовних юридичних текстів українською мовою : пояснювальна записка дипломного проекту (роботи). Дніпро, 2018. 58 с. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/168413774.pdf>.
35. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242–252.
36. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 204 с. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4725>.
37. Дацків І. Б. Документознавство : навч.-метод. посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. Тема 16. Ділові документи. *Studfiles*. URL : <https://studfile.net/preview/11423416/page:15>.
38. Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у кримінальному процесі. *Правова інформатика*. 2008. № 2 (18). С. 57–60. URL : <http://ippi.org.ua/sites/default/files/08dvdvdp.pdf>.
39. Демкова М., Фігель М. Інформація як основа інформаційного суспільства: поняття та правове регулювання. URL : www.oa.edu.ua/loadnew/000/5.doc.
40. Дереча Л. Історія розвитку судово-експертних установ. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 1. С. 527–538.

41. Десятник А. В. Письмова мова та її значення для встановлення виконавців рукописних документів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 762–766.

42. Диба Ю. Р. Найстарша архітектурна спадщина Перемишля у новішому освітленні польських дослідників. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. № 5. С. 254–259.

43. Добродумов П. О. Діловодство і документація : навч.-метод. посібник. Суми : УАБС НБУ, 2014. 209 с.

44. Документ, його роль та місце в державному управлінні та місцевому самоврядуванні. *Uchebniks.com*. URL : <http://ucebniks.com/book/26-dilovodstvo-v-organax-derzhavnogo-upravlinnya-ta-miscevogo-samovryaduvannya-pidruchnik-ivanova-tv/5-11-dokument-jogo-rol-ta-misce-v-derzhavnomu-upravlinni-ta-miscevomu-samovryaduvanni.html>.

45. Документація з кадрових питань: загальна характеристика. Реферат. *Osvita.ua*. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/dilovodstvo/24342>.

46. Дрозд В. Г. Відсторонення від посади як запобіжний захід у кримінальному провадженні: законодавчі підстави та проблеми застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 389–392. URL : https://lsej.org.ua/8_2025/81.pdf.

47. Дрозд В. Г. Відсторонення від посади за Кримінальним процесуальним кодексом України: від інтересів правосуддя до забезпечення прав та свобод людини. *Правові новели*. 2025. № 26. С. 485–491.

48. Дрозд В. Г. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок: кримінальна процесуальна та криміналістична характеристика. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 201–212.

49. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять (62403). *ДНАОП*. URL : https://dnaop.com/html/62403/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_2732_2004.

50. Журавель В. А. Методи в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 21–31.
51. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
52. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
53. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
54. Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 18 с.
55. Іванова Т. В., Піддубна Л. П. Діловодство в органах державного управління та місцевого самоврядування : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 360 с.
56. Імплементация європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку в сфері кримінальної юстиції : монографія / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 228 с. URL : <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/16798>.
57. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень в установах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17 липня 2017 р. № 591. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.
58. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
59. Іщенко А. В. Сучасні проблеми розуміння документів у криміналістиці. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. № 1 (3). С. 145–154.

60. Каляянова О.Д. Сучасні підходи до складання комплексу завдань криміналістичної експертизи почеркових об'єктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 194–197.

61. Калужна О. М. Обшук у справах про фальшивомонетництво. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія : юридична*. 2003. Вип. 38. С. 558–564.

62. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Одеса, 27 лист. 2013 р.) / МОН України. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 223–229.

63. Кобилянський О. Л., Корнєєва В. А. Криміналістичне дослідження документів. *Dictum factum*. 2022. № 1 (11). С. 40–56. URL : <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/217>.

64. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 237–245.

65. Ковальов А. Features of the legal status of a specialist in criminal process. *Prihodko.com.ua*. URL : <https://prihodko.com.ua/en/media/media/article/features-of-the-legal-status-of-a-specialist-in-criminal-process/>.

66. Ковальов К. М. Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 2 (36). С. 31–43.

67. Ковальов К. М., Меленевська З. С., Шпакович Н. Г. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 34 с.

68. Когутич І. І. Про методологічний аспект перспективи графології як галузі криміналістичного знання. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 204–218.

69. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. Ратифікована Законом України від 07.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

70. Конспект лекцій з дисципліни «Юридичне документознавство» / уклад. : Н. П. Черняк, А. Г. Гаркуша. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 16 с. URL : <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0916/9.1.pdf>.

71. Конспект лекцій з дисципліни «Юридичне документознавство» / уклад. : Н. П. Черняк, А. Г. Гаркуша. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 16 с. URL : <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0916/9.1.pdf>.

72. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

73. Корж А. В. Юридичне документоведення : навч. посібник для студ. вищ. закл. освіти МВС України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького НАН України, 2001. 168 с.

74. Корж І. Ф. Об'єкт і предмет наукового дослідження в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 22–29.

75. Красницька А. В., Підвисоцький В. В. Юридичне документознавство : мультимед. навч. посібник. Київ : НАВС, 2019. Тема 1. Юридичне документознавство як фундаментальна і прикладна наукова дисципліна. Юридичний документ як основний носій правової інформації. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec1.html.

76. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Парламент. видавництво, 2006. 538 с.

77. Красницька А. В., Підвисоцький В. В. Юридичне документознавство : мультимед. навч. посібник. Київ : НАВС, 2019. Тема 1. Юридичне документознавство як фундаментальна і прикладна наукова

- дисципліна. Юридичний документ як основний носій правової інформації. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec1.html.
78. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 1. Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В. та ін. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 384 с.
79. Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
80. Іщенко А. В., Пясковський В. В., Самодін А. В., Черноус Ю. М. та ін. Криміналістика у питаннях і відповідях : навч. посібник. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 118 с.
81. Антонюк П. Є., Антошук А. О., Вакулик О. О. та ін. Криміналістика : підруч. Київ, 2021. Тема 9 : Криміналістичне дослідження документів. *Національна академія внутрішніх справ*. URL : <https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec9.html>.
82. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підруч. / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-е вид., перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
83. Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Криміналістичне документознавство : практ. посібник / за заг. ред. В. В. Бірюкова. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 332 с.
84. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
85. Тацій В. Я., Бандурка О. М., Портнов А. В. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
86. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

87. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.
88. Критерієм істини є досвід. Літопис Експертної служби Харківщини. Харків : НДЕКЦ в Харківській області, 2010. 280 с.
89. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник. Київ : Кондор, 2003. 192 с.
90. Кулешов С. Г. Загальне документознавство : навч. посібник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 123 с.
91. Куцкір Г. М. Криміналістична характеристика фальшивомонетництва: особливості предмета доказування. *Право і суспільство*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 147–153.
92. Кушнарєнко Н. Н. Документознавство : підруч. 7-е вид. Київ : Знання, 2006. 459 с.
93. Ланцедова Ю. О. Криміналістика : навч. посібник. Київ : НАУ, 2017. 360 с.
94. Легеза Л. А. Юридичне документознавство: еволюція і перспективи. *Theoretical aspects of Education development : III International scientific and practical conference (Warsaw, Poland, 24-27 of January 2023)*. Warsaw. 2023. С. 199–210.
95. Лещук К. Б. Про способи вчинення злочинів з використанням цінних паперів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (52). С. 189–195.
96. Лисиченко В. К. Криміналістическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1974. 233 с.
97. Лисиченко В. К. Криміналістическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1974. 66 с.

98. Лісіна С. О. Документні ресурси : навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 240 с.

99. Лоза О. В. Діловодство та документування управлінської діяльності : навч. посібник. Київ : Вид-во УАДУ, 1997. 67 с.

100. Лук'янчиков Є. Д. Співвідношення висновку експерта з висновком спеціаліста в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2023. Вип. 76. № 2. С. 176–177.

101. Ляшук А. В. Графічні особливості юридичного письма. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 318–321.

102. Мацишин В. С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 29 с.

103. Метелев О. П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 42–53.

104. Мирошниченко Т. М. Окремі аспекти правового регулювання оцінки доказів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Т. 2. С. 181–185.

105. Мізіна О. Еволюція тлумачення терміна «документ» від античності до сьогодення. *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 25 лист. 2020 р.). Полтава, 2020. С. 33–39.

106. Мінченко С. І., Павлова Н. В. Предмет шахрайського посягання: криміналістичний аналіз теоретико-прикладних проблем в умовах війни та цифровізації. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 264–270.

107. Мінченко С. І. Єфімов М. М. Криміналістичний аналіз обстановки вчинення протиправного діяння як елементу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти моральності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 636–638. URL : https://lsej.org.ua/10_2024/153.pdf.

108. Мінченко С. І., Пиріг І. В. Організація і тактика огляду місця події при розслідуванні крадіжок з житлових будинків садибного типу. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 596–601.

109. Мінченко С. І., Христов О. Л. Організація взаємодія підрозділів кримінальної поліції та дізнання під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми теорії та практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 511–514. URL : https://lsej.org.ua/12_2024/120.pdf.

110. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

111. Про прийняття та скасування національних стандартів : наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 01.07.2020 № 144. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144774-20#Text>.

112. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 1. Київ : Вид-во «Аконіт», 2001. 910 с.

113. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. 243 с.

114. Оскарження висновку експерта у кримінальному провадженні. *Центр економіко-правових досліджень*. URL : <https://el-research.center/2023/04/04/oskarzhennya-vysnovku-eksperta-u-kryminalnomu-provadhenni/>.

115. Остапчук Л. Г., Смаль І. А. До питання правової природи електронного документу та його місця у системі доказів кримінального процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (43). С. 124–128.

116. Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Загальне документознавство : навч. посібник. Київ : Ліра-К, 2009. 434 с.

117. Папакін Г. В. Писемні джерела. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. / НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2019. 842 с.

118. Перлін С. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 283–287.

119. Підволоцький І. Н., Зінін А. М. Особливості огляду та попереднього дослідження нових носіїв портретної інформації. *Судова експертиза*. 2016. № 1 (45). С. 57–65.

120. Піддубна Л. П. Документ та його основні характеристики: сутність, поняття, властивості, атрибути. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2012. Вип. 1. С. 165–172.

121. Піддубна Л. В., Павліченко М. В. Інформаційна безпека в системах електронного документообігу. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. Т. 4. № 95. С. 59–66.

122. Поняття «документ» в сучасній документології. URL : <http://referat-ok.com.ua/dokumentoznavstvo-dilovodstvo/ponyattya-034dokument034-v-suchasni-dokumentologiji>.

123. Поняття документу. Призначення та класифікація документів. Документообіг. Загальні правила оформлення документів : методична розробка практичного заняття з інформатики. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/01008v7u-4694.doc.html>.

124. Попович І. Пліуралізм думок щодо поняття документу у криміналістиці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Право*. 2011. Вип. 15. С. 95–98.

125. Правнича лінгвістика. Лекція № 1. Юридична лінгвістика як навчальна дисципліна. *Філологічний факультет*.

URL : <https://fif.nuos.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/1.-Правничалінгвістика-Аліна.doc>.

126. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

127. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

128. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовтня 2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>.

129. Про затвердження Порядку формування та перевірки е-паспорта і е-паспорта для виїзду за кордон, їх електронних копій : постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 911. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2021-%D0%BF#n89>.

130. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

131. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-96#Text>.

132. Про реалізацію експериментального проекту щодо застосування відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у паспорті громадянина України у формі картки, та відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у паспорті громадянина України для виїзду за кордон : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2020 № 278. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278-2020-%D0%BF#Text>.

133. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

134. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.

135. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упоряд. О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.

136. Проценко Г. П., Шестопалова О. Ф., Гусаров С. М. Правнича лінгвістика : навч. посібник. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2010. 312 с.

137. Резворович К. Р. Адаптація норм надання державних електронних послуг в Україні в умовах цифрової трансформації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 153–159.

138. Резворович К. Р. Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 125–129.

139. Руколянська Н. В. Конспект лекцій з дисципліни «Юридичне документознавство». Дніпро, 2016. 13 с. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0912/7.1.pdf>.

140. Садовнича В. В. Сучасні ділові документи та папери. Як правильно оформити і підготувати. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. 608 с.

141. Щербаковський М., Сезонов В. Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 10–23.

142. Сезонов В. С. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за підробку документів. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 21-22 серп. 2020 р.) Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 21–25.

143. Сезонов В. С. Аспекти збирання і використання документів як джерел доказів. *Modern research in world science : the 5th International*

scientific and practical conference (Lviv, Ukraine, August 7-9, 2022). Lviv, 2022. С. 1016–1019.

144. Сезонов В. С. Аспекти правових та організаційних засад збирання та використання електронних документів як джерел доказів. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 17 черв. 2021 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. С. 193–195.

145. Сезонов В. С. Аспекти правового регулювання документообігу в Україні. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 451–455.

146. Сезонов В. С. Аспекти техніко-криміналістичного дослідження електронних документів. *Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю від дня народження Процевського О. І., присвячено до 220-ї річниці з дня заснування університету* (м. Ломжа, Республіка Польща; м. Харків, Україна, 29 бер. 2024 р.). Ломжа ; Харків : MANS ; ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 490–493.

147. Сезонов В. С. Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 133–140.

148. Сезонов В. С. Дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби: експертно-криміналістична характеристика. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : зб. тез доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення університету* (м. Харків, 22 лист. 2019 р.). Харків, 2019. С. 417–420.

149. Сезонов В. С. Історико-правові засади формування системи правового регулювання документообігу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 178–183.

150. Сезонов В. С. Криміналістична характеристика підробки свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження : матеріали круглого столу* (м. Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 253–255.

151. Сезонов В. С. Криміналістична характеристика розкрадань у сфері обігу криптовалют. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 25 лист. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 375–377.

152. Сезонов В. С. Криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 245–254.

153. Сезонов В. С. Криміналістичне дослідження документів: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 324–326.

154. Сезонов В. С. Об'єкти криміналістичного документознавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 248–260.

155. Сезонов В. С. Основи правового регулювання документообігу в Україні. *Scientific discussion (Praha, Czech Republic)*. 2020. Vol. 2. No 48. С. 44–53.

156. Сезонов В. С. Особливості отримання зразків для криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 19 лист. 2020 р.). Київ, 2020. С. 369–371.

157. Сезонов В. С. Особливості підготовки та призначення криміналістичної експертизи транспортних засобів та реєстраційних документів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 191–202.

158. Сезонов В. С. Поняття документа в криміналістиці. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 215–224.

159. Сезонов В. С. Поняття документа в юриспруденції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 200–208.

160. Сезонов В. С. Приклад виявлення факту спроби легалізації викраденого транспортного засобу. *Актуальні проблеми протидії легалізації викрадених транспортних засобів : матеріали наук.-практ. семінару* (м. Вінниця, 27-29 вер. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 33-36.

161. Сезонов В. С. Проблеми криміналістичного дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2019. № 3 (65). С. 253–258.

162. Сезонов В. С. Суб'єкти криміналістичного документознавства. *Правовий дискурс : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закл. вищ. освіти* (м. Черкаси, 12 жовт. 2023 р.) Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2023. С. 224–225.

163. Сезонов В. С. Судове документознавство: окремі питання процесуальної регламентації. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 лют. 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 227–230.

164. Сезонов В. С. Сучасні проблеми криміналістичної ідентифікації електронного документа. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 26 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 339–341.

165. Сезонов В. С. Теоретичні та прикладні криміналістичні дослідження в умовах війни (український досвід техніко-криміналістичного

дослідження електронних носіїв інформації). *Innovations and Prospects for the Development of Science and Technology in the 21st Century: Challenges of the Future : materials of the International scientific conference* (Poland, December 25, 2022). Lodz, 2022. С. 167–171.

166. Сезонов В. С. *Юридичний документ як спеціальний науковий термін. Термінознавство: традиції та перспективи розвитку : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 15 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 46–47.

167. Сезонов В. С. Проблеми формування комплексних експертних досліджень у галузі криміналістичного документознавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 239–242.

168. Сезонов В. С., Дікевич К. Г. Компонентний склад чорнил, фарб та барвників як важлива складова захисту документів від підробок. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 381–391.

169. Кульчицький Т. Р., Ковальчук Ю. М., Сезонов В. С. Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України. *Академічні візії*. 2023. № 16. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/174>.

170. Литовченко В. П., Сезонов В. С., Диська Д. Г. Стандарти безпеки біометричних документів: реалізація в Україні та ЄС. *Академічні візії*. 2023. № 15. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/96>.

171. Сезонов В. С., Охріменко С. С., Антонюк О. В. Система криміналістичного документознавства: зарубіжний досвід. *International scientific journal «Internauka». Series : «Juridical sciences»*. 2021. № 1 (35). С. 89–97.

172. Сезонов В. С., Піддубна А. В. Проблемні питання збирання і використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 111–119.

173. Сезонов В. С., Сезонова О. М. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 27. № 1. С. 40–47.

174. Скидан Р. О., Сезонов В. С., Ястремська Н. М. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку юридичного документознавства в Україні. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/254>.

175. Сімакова-Єфремян Е. Б. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 32–34.

176. Скібіцька Л. І. Діловодство : навч. посібник. 2-е вид. Київ : Кондор, 2012. 219 с.

177. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 184–190.

178. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; ред.кол.: І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970. 1980. Т. 2 : Г–Ж / ред. тому : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с.

179. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; ред.кол.: І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970. 1980. Т. 5 : Н–О / ред. тому : В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 840 с.

180. Сокирник І. В. Діловодство – конспект лекцій. 1.3. Документ - матеріальний носій інформації. Класифікація документів. *Букліб*. URL : <https://buklib.net/books/27318>.

181. Тальянчук Л. С. Можливості криміналістичного дослідження підроблених документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України. *Криміналістичний вісник*. 2016. Т. 1. № 25. С. 126–131.

182. Тарасенко О. С., Стрільців О. М. Особливості використання технологій штучного інтелекту Національною поліцією України під час

здійснення оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. № 1 (48). Ч. 2. С. 122–132.

183. Тарасенко О. С. Окремі засади адміністративно-правового регулювання суб'єктів державного фінансового моніторингу: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 575–579. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2023/136.pdf.

184. Тарасенко О. С. Підстави повідомлення особі про підозру у кримінальному процесі України: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 272–278.

185. Тарасенко О. С., Єрмаков Ю.О. Форми та стадії оперативного пошуку, як організаційно-тактичної форми діяльності оперативних підрозділів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 120–126.

186. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посібник / авт. кол. : О. В. Воробей, А. В. Кофанов. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

187. Тележкіна О. О., Лисенко Н. О. та ін. Ділове спілкування. Усна і писемна форми : навч. посібник. Харків : Смуґаста типографія, 2015. 383 с.

188. Токарська А. С., Кочан І. М. Культура фахового мовлення правника : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. С. 24–32.

189. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів : підруч. Київ : Знання, 2008. 413 с.

190. Тонконожко Є. Спеціаліст у нормі. *Pravo.ua*. URL : <https://pravo.ua/articles/spetsialist-u-normi/>.

191. У Давосі Україна заявила, що матиме найкращу податкову систему в світі, а в адмінсудах працюватиме штучний інтелект. *ZN,UA*. URL : <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/udavosi-ukrajina-zajavila-shcho-matime-najkrashchu-podatkovu-sistemu-v-sviti-a-vadminsudakh-pratsjuvatime-shtuchnij-intelekt.html>.

192. Удалова Л. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. № 11. С. 80–87.

193. Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навч. посібник / уклад. : О. А. Лисенко, В. М. Пивоваров, О. В. Прудникова, О. А. Шумейко. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. 227 с.

194. Українська мова (за професійним спрямуванням). Тексти лекцій / упоряд. Н. М. Сизоненко, Н. Ф. Мельник, С. Г. Різник, Н. І. Тесля, Н. О. Швець. Полтава : РВВ ПДАА, 2011. 336 с.

195. Дядюра Г. М., Кухарева-Рожко В. І., Ракшанова Г. Ф. та ін. Українська мова за професійним спрямуванням для студентів усіх форм навчання усіх спеціальностей. Черкаси : ЧДТУ, 2010. URL : <https://studfile.net/preview/5470052>.

196. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. ДСТУ 4163-2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055609-03#Text>. (втратив чинність)

197. Участь у судовому засіданні: роль експерта в кримінальному процесі. *Консультант*. URL : <https://consultant.net.ua/consultant-article/6964>.

198. Храпак Б. В. Особливості техніко-криміналістичного дослідження паперових грошей. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 15–16.

199. Хижняк С. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2017. № 4 (58). С. 81–86.

200. Царьова І. В. Юридичне документознавство : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 172 с.

201. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

202. Чуприна І. А. Інформатика 1 курс. 2020. *Кам'янський фаховий коледж фізичного виховання*. URL : https://www.dkfv.dp.ua/wp-content/uploads/2020/03/informatika_t_4.pdf.

203. Шаблистий В. В. Цифрова ера кримінального процесу: можливості ІТ-систем у досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 630–633. URL : https://www.lsej.org.ua/1_2025/148.pdf.

204. Шаблистий В. В., Юнін О. С. Законодавчі новели в сфері надання адміністративних послуг: дозвіл на зброю у період воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 604–606. URL : https://lsej.org.ua/1_2023/141.pdf

205. Шаблистий В. В., Юнін О. С. Забезпечення адміністративних послуг з отримання дозволу на зброю під час війни в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 230–234.

206. Шаблони та формуляр-зразки документа. Реквізити документа. Правила оформлення сторінки // Інформатика. Вибіркові модулі : електрон. посібник. URL : <https://sites.google.com/view/dcptoformat/informatika-10-11/модуль-основи-електронного-документообігу/документи-та-документообіг/1-3-шаблони-та-формуляр-зразки-документа-реквізити-документа/>.

207. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 23 с.

208. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять : навч. посібник. Київ : Знання, 2011. 319 с.

209. Швецова-Водка Г. М. Типологія документа : навч. посібник для студ. ін-тів культури / Рівнен. держ. ін-т культури. Київ : Кн. палата України, 1998. 78 с.

210. Шевчек Н. І. Яблука допіли, яблука червоні! *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/00220b-2327.doc.html>.

211. Шевчук В. М. Перезавантаження криміналістики в умовах війни: проблеми, завдання, перспективи. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації : тези наук.-практ. конф.* (м. Харків, 22 черв. 2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. URL : <https://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/SAIT/PDO-2022.pdf#page=40>.

212. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посібник (для студ. вищ. навч. закл.). 2-е вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

213. Шрамко О. Спеціаліст у кримінальному провадженні: права, обов'язки, відповідальність. *2024: Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Тернопіль, 19-20 квіт. 2024 р.). Тернопіль, 2024. С. 225–227.

214. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

215. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 5 : П – С. Київ : Укр. енцикл., 2003. 736 с

216. Янкович Г. М. Судово-технічне дослідження документів нового покоління. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. № 1. С. 285–290.

217. Ahmed H. R. The Role of Forensic Linguistics in Crime Investigation: Uses in Legal Proceedings. *ANGLISTICUM : Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*. 2021. No. 10 (2). P. 23–31.

218. Ahmed H., Arcelus-Ulibarrena J. M. The Role of Forensic Linguistics in Understanding Legal Documents in Court Proceedings: Controversies and Future Perspectives. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*. 2021. No. 3 (II). URL :

https://www.researchgate.net/publication/350801750_The_Role_of_Forensic_Linguistics_in_Understanding_Legal_Documents_in_Court_Proceedings_Controversies_and_Future_Perspectives.

219. Alishaev S. T. Issues of improving the procedure for preparing a criminal case for trial. *World Bulletin of Management and Law*. 2023. No. 25. P. 1–4. URL : <https://scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/3042>.

220. Angel M., Kelly J. S. Forensic document examination in the 21st century. *CRC Press*, 2020. 220 p.

221. Antoshchuk A. Category «special knowledge» in the criminal process of Ukraine and in other types of legal proceedings. *Lex Humana*. 2024. No. 16 (1). P. 588–599. URL : <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2977>.

222. Ariania M. G., Sajedi F., Sajedi M. Forensic linguistics: A brief overview of the key elements. *Materials of the 14th International Language, Literature and Stylistics Symposium, Procedia – Social and Behavioral Sciences* (Izmir, Turkey 15th to 17th October 2014). 2014. No. 158. P. 222–225.

223. Baeza-Yates R.A., Ribeiro-Neto B. Modern information retrieval. London : Addison Wesley, 1999.

224. Baker J. N. Law of disputed and forged documents. *Michigan Law Review*. 1956. No. 54 (5). P. 730–732.

225. Bandurka O. M., Litvinov O. M. The concept and content of special criminological crime prevention. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. 2016. No. 2 (13). P. 98–108.

226. Baxendale D., Renshaw I. D. The large-scale searching of handwriting samples. *Journal of the Forensic Science Society*. 2019. No. 19 (4). P. 245–251.

227. Belous I. Passport of a citizen of Ukraine in the form of an ID-card as a modern tool for electronic and forensic identification. *Forensics and Forensics*. 2019. No. 63. P. 258–268.

228. Bergman M. The Deep web: surfacing hidden value. *Journal of Electronic Publishing*. 2001. No. 7 (1). DOI : <https://doi.org/10.3998/3336451.0007.104>.

229. Bezdrabko V. Hans Henrich Booms and archival appraisal. *Symu's Historic-Archival Journal*. 2019. No. 32. P. 5–11.

230. Bocharova O., Dyatlov O., Kirilyuk E., Ritvinskaya T., Rybalko E. Biometric identity documents: forensic aspects of protection against personal forgery data. *East-West: Partnership for Forensics. Current issues theories and practices of forensic examination : proceedings of the international scientific-practical conference*. 2014. P. 32–33.

231. Bogoslavskaya M. O. Current issues of modern linguistic examination. *Theory and practice of forensic science and criminology : materials of the III All-Ukrainian scientific-practical conference*, 2020.

232. Бичков А., Кравчук О., Сич Є. Проблемні питання дослідження підроблених пластикових документів на транспортні засоби. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_3_6.

233. Casey E. Digital evidence and computer crime. London : Elsevier Academic Press, 2011. 840 p.

234. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

235. Chornous Y., Leliuk T. Organization of forensic examinations in criminal proceedings as a condition for the effectiveness of the investigation of criminal offences. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2023. Vol. 13. No. 2. DOI : <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/2.2023.50>.

236. Christensen M. J. The Elites of International Criminal Justice: Complementing and Challenging the State. *iCourts Working Paper Series*. 2023. No. 333. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4506585.

237. Christlein V., Riess C., Jordan J., Riess C. An evaluation of popular copy-move forgery detection approaches. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*. 2012. No. 7 (6). P. 1841–1854.

238. Ciobanu F. C. Tactics of using special knowledge in the process of crime investigation. *Romanian Journal of Forensic Science*. 2023. No. 134.

239. Coulthard M. Experts and opinions: In my opinion // The Routledge handbook of forensic linguistics. Routledge, 2020. 728 p. P. 523–538. URL : <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429030581-41/experts-opinions-malcolm-coulthard>.

240. Coulthard M., Johnson A., David W. An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence. London : Routledge, 2017. 270 p.

Umiyati M. A Literature Review of Forensic Linguistics. *International Journal of Forensic Linguistics*. 2020. No. 1 (1). P. 23–29.

241. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 липня 2015 року «Про додаткові заходи щодо запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом» : Указ Президента України від 18 серпня 2015 р. № 478/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/478/2015#Text>.

242. Dhieb T., Njah S., Boubaker H., etc. Towards a novel biometric system for forensic document examination. *Computers & Security*. 2020. No. 97. 101973.

243. Diaper V. Use of achievements of science and technology in expert activity. *Forensic Herald*. 2021. 1 (35). URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19500/1/Visnyk_1-35-2021-1_p048-057.pdf.

244. Document security and migration policy: conclusions and recommendations of international working groups for Ukraine. *Europe Without Barriers*. URL : <https://europewb.org.ua/bezpeka-dokumentiv-ta-migraciynapolitika-visnovki-ta-rekomendaciyi-mizhnarodnih-robochih-grup-dlya-ukrayini/>.

245. Dror I. E., Scherr K. C., Mohammed L. A., MacLean C. L., Cunningham L. Biasability and reliability of expert forensic document examiners. *Forensic science international*. 2021. No. 318. 110610.

246. Ellen D., Day S., Davies C. Scientific examination of documents: methods and techniques. Boca Raton : CRC Press, 2018. 266 p.

247. Expertise of ruining & damage documents. URL : https://pidru4niki.com/1100080560813/pravo/doslidzhennya_poshkodzhenih_zruynovanih_dokumentiv.

248. Fake ID-cards were made in Lviv. *OPTIONS*. <https://varianty.lviv.ua/82423-u-lvovi-vyhotovlialy-falshyvi-id-kartky>.

249. Ferreira L., Huang J., Cai R. A Copy-proof scheme based on the spectral and spatial barcoding channel models. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security, Tampere*. 2020. No. 15. P. 1056–1071.

250. Fialka M. I. Forgery of documents as a way to evade military service (criminal law analysis). *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. 2018. No. 2 (19). P. 77–86.

251. Fialka M. I. The mechanism of individual criminal behavior associated with falsification of documents. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2019. No. 5. P. 266–270.

252. Filipova M., Iliev K., Yuleva-Chuchulayn R. A Transhumanist Legal Worldview: Responding to the Challenges of Time (Requirement, or Necessity?). *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1. No. 1. P. 28–37. DOI : <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.03.25.5>.

253. Forensic Language Analysis.. URL : <https://www.forensiclinguistics.net/POST-PN-0509.pdf>.

254. Gering E. Die Gründerund Mitbegründerder Deutschen Gesellschaft für Dokumentation imdeutschen NS-Staa. P. 18–20. URL : <https://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/GeringKruess.pdf>.

255. Ghadan N. V. Modern Technologies and Their Impact on Forensic Expert Activities // *Forensic Expertise: Contemporary Problems and Development Prospects*. Drogobych : Prosvit, 2020. P. 361–367.

256. Gillett M. Expert Evidence and Digital Open Source Information: Bringing Online Evidence to the Courtroom. *Journal of International Criminal Justice*. 2023. Vol. 21. No. 4. P. 661–693. DOI : <https://doi.org/10.1093/jicj/mqad050>.

257. Голобородько К. Ю. Лінгвістична експертиза тексту: юридичний та мовний аналіз. *Український світ у наукових парадигмах*. 2020. Вип. 7. С. 11–17.

258. Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States. URL : https://rm.coe.int/168074827a#_Тoc409171470.

259. Gupta S., Kumar M. Forensic document examination system using boosting and bagging methodologies. *Soft Computing*. 2020. No. 24. P. 5409–5426.

260. Habernal I. et al. Mining legal arguments in court decisions. *Artif Intell Law*. 2024. No. 32. P. 1–38. DOI : <https://doi.org/10.1007/s10506-023-09361-y>.

261. Hamasaki N., Nakamura K., Nitta N., Babaguchi N. Discrimination Between Handwritten and Computer-Generated Texts Using a Distribution of Patch-Wise Font Features. *Asia-Pacific Signal and Information Processing Association Annual Summit and Conference* (Lanzhou, China, November 18–21, 2019). Lanzhou : Lanzhou University, 2019. P. 1665–1671.

262. Hicklin R. A., Eisenhart L., Richetelli N., etc. Accuracy and reliability of forensic handwriting comparisons. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2022. No. 119 (32). 2119944119. DOI : [10.1073/pnas.2119944119](https://doi.org/10.1073/pnas.2119944119).

263. Hora I. V., Popovych I. I. Issues of Appointment and conduction of forensic technical expertise of documents in order to establish the prescription of

their manufacture. *Science Herald of Flying Academy. Edition: Economic, Management & Right*. 2021. Vol. 3. No. 4. P. 156–165.

264. Houtman H., Suryati S. The History of Forensic Linguistics as an Assisting Tool in the Analysis of Legal Terms. *Sriwijaya Law Review*. 2018. No. 2 (2). P. 215–232.

265. Hryhorovych T. V. Possibilities of forensic handwriting examination and technical examination of documents during the investigation of crimes in the sphere of economic activity. *Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2022. 34, 58.

266. Ingram J. L. *Criminal Evidence*. 14th ed. Routledge, 2021. 1026 p. DOI : <https://doi.org/10.4324/9781003092360>.

267. Instruction or appointment of experts. Law Society EU AGIS 06 Project. *ECBA*. URL : https://www.ecba.org/extdocserv/projects/expertwit/ComparativeMatrixfromMemberStates_2.pdf.

268. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

269. Ionova S. V. Aspects of the study of the written text as an object of linguistic expertise. *VolSU Bulletin. Series 2 : Linguistics*. 2017. No. 16 (2). P. 28–38.

270. Kachalova T. Legal basis of international cooperation between the MIA and ENFSI. *Young Scientist*. 2020. Vol. 11. No. 87. P. 302–306.

271. Каламайко А. Ю. Електронні докази в цивільному процесі : монографія. Харків : Право, 2017. 178 с.

272. Kaluzhna O., Shunevych K. Evidence in the international criminal court – the role of forensic experts: the Ukrainian context. *Access to justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. No. 4–2. P. 52–65. DOI : <https://doi.org/10.33327/ajee-18-5.4-a000435>.

273. Kam M., Fielding G., Conn R. Writer identification by professional document examiners. *Journal of Forensic Sciences*. 1997. Vol. 42. No. 5. P. 1–33.

274. Kanungo T., Haralick R., Phillips I. Global and local document degradation models. *Proceedings of 2nd International Conference on Document Analysis and Recognition (ICDAR '93)* (Tsukuba, Japan, 20-22 October 1993). London : IEEE, 1993. P. 730–734.

275. Kelly J. S., Lindblom B.S. *Scientific Examination of Questioned Documents*. 2nd ed. Taylor and Francis Group, 2006. 464 p.

276. Khashashneh T. et al. The Importance of Digital Technology in Extracting Electronic Evidence: How Can Digital Technology be used at Crime Scenes? *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. No. 15 (4). P. 69–85.

277. Khomenko A. Yu. Linguistic attributional study of short written texts: qualitative and quantitative methods. *Political Linguistics*. 2019. No. 2 (74). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskoe-atributsionnoe-issledovanie-korotkih-pismennyh-tekstov-kachestvennye-i-kolichestvennye-metody/viewer>.

278. Khosha V. V. Expert opinion as a procedural source of evidence. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. No. 10. P. 682–685. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/165>

279. Klasén L., etc. The invisible evidence: digital forensics as key to solving crimes in the digital age. *Forensic science international*. 2024. Vol. 362. P. 112133. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2024.112133>.

280. Kluev O. M., Ugrovetskiy O. P., Simakova-Efremyan E. B., etc. *Current issues forensic examination and criminal science : scientific-practical conference dedicated to the 150th anniversary of the day birth of M.S. Bokarius*. Kharkiv : KhNDISE, 2019. URL : https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2019/sbornik_150.pdf

281. Kutskir H. M. Modern Technical Techniques for Forging Signatures with Using of Technical Means // *Forensic Expertise: Contemporary Problems and Development Prospects*. Drogobych : Prosvit, 2020. P. 354–361.

282. Kuvshynov O. D. Participation of a specialist in criminal proceedings: the experience of the usa and some countries of the European Union. *Law and society*. 2023. No. 3. P. 284–292. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.42>.

283. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.

284. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

285. Lazurkevich S. In Lviv and Rivne regions, the scheme of forgery of passports of European Union citizens was exposed. *ZAXID.NET*. URL : https://zaxid.net/na_lvivshhini_ta_rivnenshhini_vikrili_shemu_pidrobki_pasportiv_gromadyan_yes_n1508902.

286. Leonard R. A., Ford J. E. R., Christensen T. K. Forensic Linguistics: Applying the Science of Linguistics to Issues of the Law. *Hofstra Law Review*. 2017. No. 45(3). Article number 11.

287. Levin B. Criminal Justice Expertise. *Fordham L. Rev.* 2021. No. 90. 2777. URL : https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.cgi?handle=hein.journals/flr90&section=91.

288. Lytvytska O. I., Lytvytskiy O. P. Phototechnical Investigations: The Possibility of Using the Search Tools for Identifications of Interventions into an Original Image // Forensic Expertise: Contemporary Problems and Development Prospects. Drogobych : Prosvit, 2020. P. 367–371.

289. Machado T. J., Vieira F. J., de Oliveira M. A. *Forensic Speaker Verification Using Ordinary Least Squares*. *Sensors*. 2019. No. 19 (20). P. 43–85.

290. Makarova O. P. International experience of using expert opinions in criminal proceedings. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2024. No. 106 (3). P. 207–217. DOI : <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.17>.

291. Mamatkulova K. General characteristics of proving in criminal proceedings. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*. 2023. No. 5 (08). P. 126–130. DOI : <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume05Issue08-22>.

292. Massini F., Ebert L., Ampanozi G., Franckenberg S., Benz L., Sieberth T. Comparison of superficial wound documentation using 2D forensic photography, 3D photogrammetry, Botscan and VR with real-life examination. *Forensic Science, Medicine and Pathology*. 2021. No. 17 (3). P. 422–430.

293. Melnychenko N. Claim and its modern modifications : definitions of the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1. No. 1. P. 4–11. DOI : <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.03.25.1>.

294. Meluzzi C., Cenceschi S., Trivillini A. Data in Forensic Phonetics from theory to practice. *TEANGA, the Journal of the Irish Association for Applied Linguistics*. 2020. No. 27. P. 65–78.

295. Solomon M. G., Rudolph K., Tittel E., Broom N., Barrett D. *Computer forensics jump start*. Medway : Sybex, 2011. 336 p.

296. Miguel Angel O. E., etc. Digital evidence as a means of proof in criminal proceedings. *Environmental & Social Management Journal/Revista de Gestão Social e Ambiental*. 2024. No. 18 (4). DOI : <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n4-028>.

297. Najam-Us-Sahar. *A Critical Forensic Linguistic Analysis of Media Discourse on Court Decisions in Pakistan* : thesis for the degree of master of philosophy. Islamabad : International Islamic University Islamabad, 2020. 96 p.

298. Naumenko S., Bruhan S., Kataraga O. Some aspects of forensic research on small texts. *Theory & Practice of Forensic Expertise*. 2021. Vol. 2. No. 24. P. 123–135.

299. Naumenko S.. Regarding the issue of forgery of identification documents. 2019. No. 7. P. 23–25.

300. Nestor N., Baulin O. Procedure for conducting forensic examination in Ukrainian criminal proceedings. *Criminalistics and forensics*. 2022. No. 67. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.03>.

301. Nikishin V. D. The place of forensic examination of materials of a religious nature of extremist-terrorist orientation in the classification of forensic examinations. *Journal of the OE Kutafin University*. 2018. No. 7. P. 187–198.

302. Norton J., Nagel H. (2024). Sources of proof. *Encyclopedia Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/topic/evidence-law/Sources-of-proof>.

303. Про схвалення Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2015 р. № 1428-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1428-2015-%D1%80>.

304. Про внесення зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : наказ Центрального управління Служба безпеки України від 18.03.2025 № 95. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-25#Text>.

305. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС : наказ МВС України від 08.02.2017 № 102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17#Text>. (втратив чинність)

306. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

307. Ordoñez J., Soto R. R., Chen, B. Y. Will Longformers PAN Out for Authorship Verification? Notebook for PAN at CLEF 2020. *Working Notes of CLEF 2020 : Conference and Labs of the Evaluation Forum* (Thessaloniki,

Greece, September 22-25, 2020). Thessaloniki, 2020. URL : http://ceur-ws.org/Vol-2696/paper_220.pdf.

308. Peliushok V. G. Differentiation of the concept of «additional printing» and «technical montage» in the technical examination of documents. *Forensic Herald*. 2021. Vol. 1. No. 35. P. 48–57.

309. Pirig I. Modern problems of expert support pre-trial investigation. *Topical Issues of Forensic Examination and Criminology: A Collection of International Materials. Scientific-Practical Conference, Dedicated to the 150th Anniversary of the Birth of M. Vocarius*. Kharkiv : KhNDISE, 2019. P. 58–60.

310. Politzer M. Building a tech-forward forensic accounting team. *Financial Management*. URL : <https://www.fm-magazine.com/news/2020/jun/build-a-tech-forward-forensic-accounting-team.html>.

311. *Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М. Я. Сегая* (м. Київ, 4-5 лип. 2018 р.). Київ : КНДІСЕ Мінюст. України, 2018.

312. Pomerantz G., Sliger N., Barba M., Tassel K. Forensic Accounting Skills in Investigations. *Global Investigations Review*. URL : <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2021/article/forensic-accounting-skills-in-investigations>.

313. Powers D. Evaluation: From precision, recall and f-measure to roc. *International Journal of Machine Learning Technology*. 2011. No. 2 (1). P. 37–63.

314. Rechtman Y., CPA, CFE, CITP, CISM. The Past, Present, and Future of Forensic Accounting. *The CPA Journal*. URL : <https://www.cpajournal.com/2020/04/10/the-past-present-and-future-of-forensic-accounting/>.

315. Рогатинська Н., Підгородецька Ю. Процесуальний статус спеціаліста в кримінальному провадженні. *Наукові записки. Серія : Право*.

2022. № 12. С. 147–151. DOI : <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-147-151>.

316. Ruzimurodova Z., Mamatov D. K. Peculiarities of the use of computer technologies in teaching engineering graphics. *World Bulletin of Management and Law*. 2021. No. 4 (11). P. 136–140. URL : <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/304>

317. Savchuk O. Y. Review of the Most Popular Computer Programs Used in Modern Forensic Handwriting Examination // *Forensic Expertise: Contemporary Problems and Development Prospects*. Drohobych : Prosvit, 2020. P. 322–327.

318. SC judges and experts discussed the admissibility of electronic evidence obtained from open sources. *Судова влада України*. URL : <https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1282146/>.

319. Semkow D. Material falsification of the document. Legal and forensic aspects. *The origins of the institution of conditional discontinuation of criminal proceedings*. 2019. No. 25. P. 40.

320. Seyari A., Bagheri M. S. Perspectives of Forensic Linguistics Research in Iran. *Language Horizons*. 2019. No. 3 (1). P. 187–205.

321. Sezonov V. S., Pidlybna A. V. Problematic issues of collection and use of documents as sources of evidence in criminal proceedings. *Scientific notes of Taurida national V.I. Vernadsky university. Series : Juridical sciences*. 2021. No. 1. P. 111–119. DOI : <https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.1/20>.

322. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

323. Щербаковский М. Г. Условия формирования достоверного заключения эксперта. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вып. 13. С. 232–241.

324. Shinkaruk O. M. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series : Legal Sciences Electronic scientific professional publication*. 2017. <https://nadpsu.edu.ua/nauka/visnyk-derzhavne->

upravlinnia-natsionalnoi-akademii-derzhavnoi-prykordonnoi-sluzhby-ukrainy-elektronne-vydannia/.

325. Signorelli W. P. Criminal law, procedure, and evidence. Routledge, 2011. 460 p.

326. Singh A., etc. An Algorithm for Crime Detection in Digital Forensics. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*. 2023. Vol. 10. No. 3S. P. 1281–1290. DOI : <https://doi.org/10.17762/sfs.v10i3S.136>.

327. Соколова-Височина Я. А. Призначення лінгвістичної експертизи мовлення при розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України. *Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М. Я. Сегая* (м. Київ, 4-5 лип. 2018 р.). Київ : КНДІСЕ Мінюст. України, 2018. С. 217–220.

328. Sousa-Silva R. Computational Forensic Linguistics: An Overview of Computational Applications in Forensic Contexts. *Language and Law/Linguagem e Direito*. 2018. No. 5 (2). P. 118–143.

329. Statistical report on the results of the NDEKTs activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as of on 30.06.2017. URL : <https://dndekc.mvs.gov.ua/>.

330. Stolc S., Wild P., Valentin K. On interoperability of security document reading devices. *Proceedings – 2016 European Intelligence and Security Informatics Conference, EISIC 2016*. Uppsala : IEEE Computer Society, 2017. P. 9–15.

331. Svitlak I., Huts N. The legal charter of the company of the future: the order of creation. *Futurity Economics & Law*. 2022. No. 2 (1). P. 22–27. DOI : <https://doi.org/10.57125/FEL.2022.03.25.03>.

332. Syam S. K. M. A. Aspects of Forensic Linguistics in Policing. *Language in India*. 2018. No. 18. P. 100–111.

333. Syrotenko N. V., Tamoshiunaite R., Abrosymova V. H. Forensic examination of short signatures. *Theory & Practice of Forensic Science & Criminalistics*. 2020. Vol. 22. No. 2. P. 293–303.

334. Talyanchyk L. S. Forensic Expertise of foreign documents. Vinnitsa : Compositions, 2020.

335. Техніко-криміналістичне дослідження документів: встановлення змін, текстів, підробок. *Освіта.ua*. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10638>.

336. Technic expertise of documents. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL : <https://kndise.gov.ua/tehnichna-ekspertyza-dokumentiv/>.

337. Технічне дослідження документів. *Миколаївський НДЕКЦ*. URL : <https://ndekc.mk.ua/platni-posluhy/tehnichne-doslidzhennia-dokumentiv>.

338. The Arts and Humanities Research Council annual report 2009 to 2010. *GOV.UK*. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/the-arts-and-humanities-research-council-annual-report-2009-to-2010>.

339. Titarenko G. Biometric passports as a means of regulation migration processes: foreign experience and Ukrainian realities. *Relevant Problems of Public Administration*. 2014. No. 3. P. 127–131.

340. Torbas O. O., Stepanenko A. S., Murzanovskaya A. V. Criminal Procedure. General Part: Manual. Odessa : Feniks, 2022. 129 p. DOI : <https://doi.org/10.32837/11300.18759>.

341. Tsai M. J., Tao Y. H., Yuadi I. Deep learning for printed document source identification. *Signal Processing: Image Communication*. 2019. No. 70. P. 184–198.

342. Ukrainians are increasingly transporting cars without documents from abroad. *Reporter Newspaper*. URL : <http://report.if.ua/avto/ukrayinci-vse-chastishe-vozyat-z-zakordonu-avto-bez-dokumentiv/>.

343. University of York. URL : <https://www.york.ac.uk/language/about/forensic-speech-science-explained/>

344. Vihlyayev O. K., Germanyuk I. V. Ship-economic expertise & electronic document collection in criminal process. *Expert: Paradigms of Legal Science & State Government*. 2021. Vol. 2. No. 14. P. 90–98.

345. Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

346. Willis S. The professionalism of forensic science. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Forensic Science*. 2022. No. 1. P. 1478.

347. Yaraskavitch L., Graydon M., Tobin T. Controlled electrostatic methodology for imaging indentations in documents. *Forensic Science International*. 2008. No. 177 (2–3). P. 97–104.

348. Yaroshchuk I. A., Zhukova N. A., Dolzhenko N. I. Linguistic examination. Belgorod : BelGU Publishing House ; BelSU Research Institute, 2020. 96 p.

349. Yatsenko I., Simakova-Efremyan E., Derecha L. Forensic expertise methods and their application in forensic veterinary research. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Vol. 24. No. 2. P. 52–76. DOI : <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.04>.

350. Yin W., Zubiaga A. Towards generalisable hate speech detection: a review on obstacles and solutions. *PeerJ Computer Science*. 2021. URL : <http://www.zubiaga.org/publications/files/yin2021peerjcs.pdf>.

351. Zhang L., Chen C., Mow W. H. Accurate modeling and efficient estimation of the print-capture channel with application in barcoding. *IEEE Transactions on Image Processing, Tampere*. 2019. No. 28 (1). P. 464–478.

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації**Статті у фахових виданнях України категорії «Б»:*

1. Сезонов В. С. Проблеми формування комплексних експертних досліджень у галузі криміналістичного документознавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 239–242.

2. Сезонов В. С. Проблеми криміналістичного дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2019. № 3 (65). С. 253–258.

3. Сезонов В. С. Особливості підготовки та призначення криміналістичної експертизи транспортних засобів та реєстраційних документів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 191–202.

4. Сезонов В. С. Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 133–140.

5. Сезонов В. С. Основи правового регулювання документообігу в Україні. *Scientific discussion (Praha, Czech Republic)*. 2020. Vol. 2. No 48. С. 44–53.

6. Сезонов В. С. Криміналістичне дослідження грошей і цінних паперів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 245–254.

7. Сезонов В. С. Історико-правові засади формування системи правового регулювання документообігу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 178–183.

8. Сезонов В. С., Охріменко С. С., Антонюк О. В. Система криміналістичного документознавства: зарубіжний досвід. *International scientific journal «Internauka». Series : «Juridical sciences»*. 2021. № 1 (35). С. 89–97.

9. Сезонов В. С., Піддубна А. В. Проблемні питання збирання і використання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 111–119.

10. Сезонов В. С. Поняття документа в юриспруденції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 200–208.

11. Сезонов В. С. Поняття документа в криміналістиці. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 215–224.

12. Сезонов В. С., Сезонова О. М. Криміналістичне дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 27. № 1. С. 40–47.

13. Литовченко В. П., Сезонов В. С., Диська Д. Г. Стандарти безпеки біометричних документів: реалізація в Україні та ЄС. *Академічні візії*. 2023. № 15. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/96>.

14. Кульчицький Т. Р., Ковальчук Ю. М., Сезонов В. С. Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України. *Академічні візії*. 2023. № 16. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/174>.

15. Скидан Р. О., Сезонов В. С., Ястремська Н. М. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку юридичного документознавства в Україні. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/254>.

16. Сезонов В. С. Об'єкти криміналістичного документознавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 248–260.

17. Сезонов В. С., Дікевич К. Г. Компонентний склад чорнил, фарб та барвників як важлива складова захисту документів від підробок. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 381–391.

18. Sezonov V. Forensic Examination of Documents Made in the Form of Plastic Cards. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2023. № 1 (7). С. 121–127.

19. Щербаковський М., Сезонов В. Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 10–23.

*Статті в періодичних наукових виданнях,
що індексуються БД Scopus та Web of Science:*

20. Lohvynenko B. O., Sezonov V. S., Frantsuz-Yakovets T. A. Tendencies for the falsification of medicinal products in Ukraine: general analysis and areas of counteraction. *Wiadomości Lekarskie. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Lekarskiego*. 2019. T. LXXII. Nr 12. Cz. II. Grudzien. P. 2478–2483.

21. Кернякевич-Танасійчук Ю. В., Сезонов В. С., Ничитайло І. М., Савчук М. А., Царьова І. В. Проблеми криміналістичної ідентифікації почерку у судовій експертизі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 195–204.

22. Sezonov V. S., Fialka M. I., Poltavski E. M., Prokopenko N. M., Fomenko M. V. Forensic examination of electronic documents. *The Law, State and Telecommunications Review*. 2022. Vol. 14. No. 2. October. P. 81–93.

23. Yukhno O., Fedosova O., Martovytska O., Sezonov V., Sezonova I. Solving the Problem of Forensic Identification of a Person's Appearance Based on Video Materials: An Integrated Approach. *Law, State and Telecommunications Review*. 2023. Vol. 15. No. 1. P. 106–121. DOI : 10.26512/lstr.v15i1.43472.

24. Pyrih I., Sezonov V., Yefimov M., Oderiy O., Novikov V. Forensic Examination of Plastic Identification Documents. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15. No. 02. April-June. P. 17–32.

25. Sezonov V., Petrova I., Perlin S., Sezonova O., Piddubna A. Regulatory and Legal Regulation and Organization of Forensic Examination of Documents. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15. No. 03. July-September. P. 285–301.

26. Sezonov V., Yukhno O., Martovytska O., Hlobenko H., Strok I. The role of forensic expertise in the investigation of crimes related to forgery of digital documents and cryptocurrencies. *Revista Jurídica Portucalense*. 2025. No. 37. P. 235–261. DOI : [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(37\)2025.ic-11](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(37)2025.ic-11).

27. Sezonov V., Yukhno O., Poddubna A., Voronyi O., Shablysta O. Procedural Guarantees of the Rights of Experts and Specialists in the Collection and Use of Documents as Sources of Evidence in Criminal Proceedings. *International Annals of Criminology*. 2025. Vol. 63. Issue 4. December. P. 689–710. DOI : <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10096>.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Сезонов В. С. Дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби: експертно-криміналістична характеристика. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : зб. тез доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення університету* (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 417–420.

29. Сезонов В. С. Аспекти криміналістичного дослідження пластикових документів на транспортні засоби. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 29 трав. 2020 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 199–201.

30. Сезонов В. С. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за підробку документів. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 21-22 серп. 2020 р.) Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 21–25.

31. Сезонов В. С. Аспекти правового регулювання документообігу в Україні. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 451–455.

32. Сезонов В. С. Особливості отримання зразків для криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів комп'ютерної техніки. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 19 лист. 2020 р.). Київ, 2020. С. 369–371.

33. Сезонов В. С. Сучасні проблеми криміналістичної ідентифікації електронного документа. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 26 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 339–341.

34. Сезонов В. С. Криміналістична характеристика підробки свідощтв про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження : матеріали круглого столу* (м. Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 253–255.

35. Сезонов В. С. Аспекти правових та організаційних засад збирання та використання електронних документів як джерел доказів. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 17 черв. 2021 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. С. 193–195.

36. Сезонов В. С. Криміналістичне дослідження документів: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 324–326.

37. Сезонов В. С. *Юридичний документ як спеціальний науковий термін. Термінознавство: традиції та перспективи розвитку : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 15 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 46–47.

38. Сезонов В. С. Аспекти збирання і використання документів як джерел доказів. *Modern research in world science : the 5th International scientific and practical conference* (Lviv, Ukraine, August 7-9, 2022). Lviv, 2022. С. 1016–1019.

39. Сезонов В. С. Криміналістична характеристика розкрадань у сфері обігу криптовалют. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 25 лист. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 375–377.

40. Сезонов В. С. Теоретичні та прикладні криміналістичні дослідження в умовах війни (український досвід техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації). *Innovations and Prospects for the Development of Science and Technology in the 21st Century: Challenges of the Future : materials of the International scientific conference* (Poland, December 25, 2022). Lodz, 2022. С. 167–171.

41. Сезонов В. С. Суб'єкти криміналістичного документознавства. *Правовий дискурс : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закл. вищ. освіти* (м. Черкаси, 12 жовт. 2023 р.) Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2023. С. 224–225.

42. Сезонов В. С. Судове документознавство: окремі питання процесуальної регламентації. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 лют. 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 227–230.

43. Сезонов В. С. Аспекти техніко-криміналістичного дослідження електронних документів. *Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю від дня народження Процевського О. І., присвячено до 220-ї річниці з дня заснування університету* (м. Ломжа, Республіка Польща; м. Харків, Україна, 29 бер. 2024 р.). Ломжа ; Харків : MANS ; ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 490–493.